

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul III

1992

1 (9)

Academia de științe a Republicii Moldova

D. Drogner

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA
Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

1 (9) 1992

ianuarie—martie

Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an
în limbile română și rusă

CHIȘINĂU «ȘTIINȚA» КИШИНЕВ, 1992

COLEGIUL DE REDACȚIE

ION ȚURCANU (redactor șef),
DEMIR DRAGNEV (redactor șef adjunct),
ION VARTA (secretar responsabil),
ION CAPROȘU (Iași), *ANDREI EȘANU*,
ȘERBAN PAPACOSTEA (București),
ANATOL PETRENCU, *ANATOL ȚARANU*,
VITALIE VARATEC, *ALEXANDRU ZUB* (Iași)

Anatol M. Țaranu

ISTORIOGRAFIA NAȚIONALĂ — IMPERATIV AL TIMPULUI*

Știința istorică moldovenească s-a dezvoltat pe parcursul a mai multor decenii, cu preponderență, în cadrul instituțiilor științifice academice. Studiarea organizată a istoriei își ia începutul din decembrie 1928, cînd în cadrul Narcomprosului R.S.S.A. Moldovenești a fost format Comitetul moldovenesc de știință, în componența căruia activa și o secție de istorie.

În anul 1939 apare o nouă structură organizațională pe lângă guvernul republicii autonome — Institutul moldovenesc de cercetări științifice în domeniul istoriei, economiei, limbii și literaturii. În perioada postbelică grosul investigațiilor științifice în domeniul istoriei este efectuat de către Institutul de istorie, limbă și literatură, din cadrul căruia, în urma divizării din 1958, se desprinde Institutul de istorie, mai întîi ca filială a A.Ș. a U.R.S.S., mai apoi, din 1961, — a A.Ș. a R.S.S.M. Anume în aceste instituții științifice pe parcursul a mai multor ani au fost concentrate cele mai calificate cadre de istorici, care au contribuit în mod substanțial la scrierea celor mai impunătoare și mai valoroase lucrări ce fac parte astăzi din patrimoniul istoriografiei moldovenești. Concomitent, în activitatea acestor instituții au fost comise și s-au manifestat plenar o serie de greșeli, manipulări de conjunctură, denaturări flagrante ale trecutului, de care sînt acuzați azi istoricii și știința istorică în Moldova.

Utilizînd formula «istoriografia moldovenească» sau mai exact «sovietică moldovenească», trebuie să menționăm de la bun început relativitatea definiției «moldovenească», care nici pe departe nu reflectă conținutul național al istoriografiei în cauză, ci mai degrabă denotă apartenența ei geografică. Știința istorică din Moldova postbelică a fost parte componentă a istoriografiei sovietice cu toate neajunsurile ce le-a avut, cu toate erorile ce le-a comis și, în măsură mai mică, cu toate realizările ei, încorsetate de sistemul totalitar.

Încă în anii 30—40, în cadrul discuțiilor desfășurate în știința istorică sovietică, s-a reliefat o tendință definitorie a ei — renunțarea la vechile tradiții istoriografice și izolarea de realizările științei istorice din alte țări. Un *modus vivendi* obligatoriu pentru istoricii sovietici devenise necesitatea de a se călăuzi în activitatea lor de clișeele teoretic-metodologice trasate de faimosul «Cratchii curs istoriei VCP(b)». Ca rezultat, în știința istorică a fost acceptat un stil dogmatic de interpretare a trecutului care, în mare măsură, continuă să contamineze și astăzi lucrările și mințile multor savanți.

Actualmente problema primordială, de importanță vitală pentru savanți, o constituie acceptarea noilor (de fapt vechilor) idei metodologice de studiere a istoriei.

În cazul dat e vorba nu numai de decontaminarea marxismului de percepțiile staliniste: practica investigațiilor istorice ne demonstrează cu prisosință că metoda de abordare a istoriei prin prisma teoriei formațiilor social-economice este serios limitată sau poate chiar greșită în fond. Acest

mod de tratare a istoriei a cauzat denaturări, a îngustat aria de cercetări a trecutului, limitînd-o, în linii mari, la perimetrul proceselor economice. Personalitățile din lucrările istoricilor au început să dispară, viața reală, deosebit de policromă sub toate aspectele ei, a fost hașurată pînă la maximum și analizată doar sub aspectul relațiilor social-economice abstractizate. S-a ajuns pînă la ridicol, cînd declinul evident al istoriei marxiste fusese proclamat drept succes de vîrf al științei mondiale, iar istoriografia nemarxistă, cu toate realizările ei considerabile, era tratată cu aere de superioritate și supusă unor critici vehemente, dar — după cum a arătat timpul — inconsistente.

În atmosfera sufocantă a dominației metodologiei formaționiste s-au constituit și au activat cîteva generații de istorici. Fiind izolați, în marea lor majoritate, de procesul dezvoltării științei istorice mondiale, fără a avea acces la realizările acesteia, încătușați de dogmele comuniste, acești istorici trebuie să treacă în prezent prin purgatoriul revenirii la firesc. Evadarea din mrejele dogmatismului nu e un lucru deloc ușor, iar pentru unii dintre ei este chiar imposibil deja. Debarasarea hotărîtă de o teorie și de o practică falimentară e posibilă numai în condițiile cînd aspiți și însușiți profund multiplele varietăți metodologice de abordare a istoriei. Numai după ce ne vom familiariza cu realizările de vîrf ale istoriografiei mondiale vom fi în stare să lansăm idei, care ar sta la baza școlii naționale de istorie.

Istoria medievală constituie un compartiment aparte al istoriografiei moldovenești, relativ favorizat de către opinia științifică. Problemele istoriei medievale, în mare parte aflîndu-se la distanță de realitățile și de interesele politice curente ale contemporaneității, au fost mai puțin supuse unor deteriorante presiuni ideologice. Dar și acest compartiment pînă la urmă a fost încadrat în schema clasică marxistă a formației feudale. Mai mult ca atît, în anii 40—50 procesul istoric medieval din Moldova a început să fie descris în conformitate cu rezultatele științifice efectuate pe baza materialului concret din unele regiuni ale Rusiei sau unor țări europene. Istoricii în cercetările lor erau ghidați de schema-calapod care urma să fie completată doar cu fapte concrete. Dacă materialul factologic nu se înscrisa apriori în schemă, atunci el imediat era transformat în deșeu științific și, fiind neglijat, predat anonimatului. Astfel, dogmatismul și schematismul vulgare, chiar de la bun început, și-au lăsat amprenta asupra formării concepțiilor despre evul mediu moldovenesc.

De o scurtă și relativă perioadă de liniște au beneficiat medievistii Moldovei în anii așa-numitului «dezgheț» hrușciovist de la sfîrșitul deceniului al V-lea — începutul deceniului al VI-lea, cînd au avut loc schimbări substanțiale în procesul de cercetare a evului mediu. Încercările de a depista specificul evului mediu moldovenesc în contextul istoriei țărilor europene prin utilizarea metodei științifico-comparative ne parvin de pe atunci. Eforturile acestea s-au soldat cu recunoașterea caracterului «etatizat» al societății medievale românești în timpul dominației otomane. Practic, aceasta a fost o distanțare de teoria preconcepută, care lega feudalismul moldovenesc de procesele medievale din răsărit, făcîndu-se abstracție de contextul românesc. Cu toate acestea, ideologia oficială de stat n-a permis specialiștilor să înglobeze evul mediu din Moldova în componența civilizației medievale românești. Concomitent, relațiile Moldovei cu Ucraina și Rusia au fost interpretate în mod arbitrar, tratate, prin impunere, în mod exagerat. Astfel, istoricii trebuiau să pregătească încă din evul mediu timpuriu fundamentul teoretic al viitorului act din 1812. Aceeași soartă o aveau cercetătorii care studiau politica Rusiei țariste în Principatul Moldovei medievale. Accentele obligatorii pentru istorici au fost puse încă în 1953, cînd au fost publicate tezele C.C. al P.C.U.S. referitoare la aniversarea a 300 de ani a reunirii Ucrainei cu Rusia. Aceste teze au devenit un îndrumar pentru cercetători

la analiza politicii țarismului în periferiile naționale din fostul imperiu. Credem că e de prisos să subliniem că tezele sus-numite prezentau o mostră de elogiare a politicii țarismului pe aceste teritorii.

Un alt moment caracteristic istoriografiei moldovenești este fragmentarismul în studierea culturii medievale în Moldova. Acest fapt nu e deloc întâmplător. Cultura unui popor constituie mărturia, poate cea mai elocventă, a etnogenezei lui. Ea este cea mai bună călăuză care îți arată izvorul nesecat, de unde se alimentează conștiința națională. Faptul că azi nu posedăm un tablou istoriografic integru și integral ce ne-ar reda policromia culturii moldovenești medievale își găsește explicație în vîdul format în conștiința istorică a maselor largi, care deseori nu posedă un simț firesc al continuității noastre pe acest pămînt, ca și pe cel al legăturilor indisolubile dintre Moldova medievală și celelalte ținuturi românești.

În contextul celor spuse mai sus considerăm că în fața cercetătorilor evului mediu moldovenesc se conturează azi un șir de probleme stringente, ce necesită un studiu profund de pe poziții metodologice noi. Printre ele se desprinde problema dezvoltării etnosului românesc pe teritoriul Moldovei, în coraport cu celelalte ținuturi românești. Fără soluționarea acestei probleme e imposibil de a înțelege procesele etnice, evoluția conștiinței naționale a diferitelor ramuri ale poporului român în epoca modernă. Problema în cauză își are tangențele sale și cu epoca contemporană. O mare însemnătate științifică au investigațiile privind evoluția statutului politic și juridic al Țării Moldovei în secolele XIV—XIX, concepția de suveranitate și independență a Statului Moldova în acea epocă. În legătură cu aceasta e absolut necesar să fie aprofundate cercetările referitoare la rolul și locul Moldovei în relațiile internaționale din perioada dată, consecințele pentru țară a luptei dintre marile puteri europene pentru dominație în Balcani.

Eforturi deosebite necesită studierea amplă a activității personalităților eminente (domnitori, clerici, boieri, diplomați etc.). Personalitățile istorice trebuie să fie scoase din anonimatul forțat. În legătură cu acest deziderat atenția deosebită a cercetătorilor urmează să fie concentrată asupra problemelor culturii moldovenești medievale. Istoriografia noastră, renunțînd la principiile ateismului vulgar, trebuie să facă investigații asupra religiei și rolului bisericii din Moldova în procesul cultural al Principatelor. A venit timpul să studiem în mod serios caracterul și specificul relațiilor culturale din întreg spațiul românesc, influențele marilor curente ale culturii europene (Renașterea, Barocul, Clasicismul etc.) asupra culturii noastre. Aceste cercetări trebuie să se bazeze pe valorificarea profundă a realizărilor istoriografiei române contemporane.

Un compartiment aparte îl constituie activitatea medievistilor în editarea izvoarelor istorice. La acest capitol se cere continuată editarea corpului de acte interne «Moldova în epoca feudalismului», a cronicilor moldovenești, a operelor istorice scrise de marii noștri înaintași, a altor documente, care alcătuiesc moștenirea noastră culturală.

O sarcină primordială a istoriografiei noastre este cercetarea și reflectarea obiectivă, imparțială în întreaga ei complexitate a prezenței Basarabiei și Transnistriei în istoria modernă. Cu regret, însă trebuie să constatăm că, începînd cu epoca modernă, s-a manifestat din plin atitudinea preconcepută a multor istorici în abordarea problemelor istoriei acestui ținut. Trecutul Basarabiei era prezentat în conformitate cu atitudinea unor forțe străine, în interpretarea lor acest trecut nu reflecta nici pe departe preocupările și doleanțele poporului băștinaș. Abordarea preconcepută a problemelor din istoria Basarabiei începe încă din secolul al XIX-lea, cînd un șir de autori s-au referit la locul ce-i era rezervat Basarabiei în componența Imperiului Rus. Deși fiecare cercetător miza pe o opinie proprie, ei toți luați împreună n-au putut depăși cadrul intereselor politice ale țarismului. Eforturile cercetătorilor din Rusia se reduceau

la încercări de a justifica actul dezmembrării Moldovei la 1812, de a tolera politica promovată de țarism în această parte a Moldovei, de a argumenta științific stăpânirea rusească peste aceste pământuri. După 1944 școala istorică de la Chișinău a moștenit toate aceste metehne, la care s-a mai adăugat încă una — repunerea în circuit a tezei despre rolul mesianic al Rusiei țariste în Balcani.

Tradiția s-a înrădăcinat atât de mult, încât pînă mai dăunăzi la noi continuau să apară lucrări, în care autorii insistau să fie menționat caracterul progresist al intrării Basarabiei la 1812 în componența Rusiei. Totodată ei, cu o încăpăținare de invidiat, se făceau a uita de faptul că în felul acesta a fost dezbinat un popor. Românofobia, cultivată cu insistență pe parcursul unei jumătăți de secol, era prezentă în cele mai prestigioase ediții academice. S-au depus eforturi considerabile pentru a justifica politica țarismului în ținut. Era denaturat adevărul istoric, falsificată realitatea pentru a demonstra «progresul și prosperarea» economiei Basarabiei în sec. al XIX-lea, deși se știa că Basarabia era doar un furnizor de materie primă pentru economia Imperiului. Chiar și lipsa cu desăvîrșire a școlilor cu predare în limba majorității populației era interpretată ca un factor progresist, deoarece pe această cale aborigenii aveau posibilitatea de a contacta cu «mișcarea revoluționară din Rusia».

Istoriografia de la Chișinău a acordat o atenție deosebită mișcării naționale românești din Basarabia. Scopurile și programul ei erau falsificate, iar liderii mișcării — puși fără nici un temei la stîlpul infamiei, fiind calificați ca slugoi ai statelor străine. Orice manifestare de simpatie pentru neamul și cultura românească era etichetată, supusă criticii și declarată străină basarabenilor. Între istoricii de la Chișinău se declanșase o adevărată competiție în vederea falsificării adevărului istoric despre evenimentele din 1917—1918. Prin limbajul și înjuriile aduse mișcării de eliberare națională din această perioadă unele publicații academice deseori se transformau în adevărate ediții de bulevard. Scopurile politice, și nu rareori personale, îi determinau pe autori de a recurge la cele mai necinstite procedee pentru a demonstra ceea ce dorea regimul și cenzura, și nu ceea ce descopereau ei în cadrul procesului de cercetare.

După 1918, cînd teritoriul dintre Prut și Nistru s-a reintegrat în România, Basarabia a continuat să rămînă obiectul unor ciocniri politice de rezonanță cu Uniunea Sovietică, unde se consolida regimul comunist. Situația și-a lăsat amprenta asupra istoriografiei ce se referă la acea perioadă. Servilismul politic a determinat întru totul poziția istoricilor sovietici. Antiromânismul, concepția luptei de clasă, teoria revoluției mondiale — acestea erau pilonii pe care se sprijinea istoriografia sovietică în problema Basarabiei din perioada interbelică.

Abia în ultimul timp istoricii din Moldova au început să-și revizuiască atitudinea părtinitoare față de evenimentele din anii 1917—1918, din perioada interbelică, precum și din anul 1940. Perioada în cauză necesită o muncă enormă în ceea ce privește punerea în circuit a noilor documente, activitate ce se cere a fi conjugată cu elaborarea noilor concepții de tratare a materialului istoric.

Un loc deosebit în istoriografia noastră ocupă perioada postbelică. Lucrările istoricilor consacrate acestor decenii sînt în cel mai grav mod afectate de morbul conjunctivismului. Metodologia la care s-a recurs în aceste lucrări nu rezistă nici celei mai elementare critici. Practic, materialul factologic și ideile de bază care se conțin în aceste lucrări trebuie revăzute fundamental. Însă la acest capitol ne paște un pericol neașteptat. Principiul indispensabil pentru știința istorică — spiritul critic printre istorici și audiența lor — distrusă sau serios deteriorată în trecutul imediat îl poți repune cu greu în circuit. Astăzi asupra istoricilor se exercită un nou soi de presiune: publicul dorește să citească un anumit fel de istorie, un fel de istorie care ar fi pe placul lui. Nouă nu ne rămîne decît să regretăm că s-a produs această schimbare a opiniei publice, că

actualmente publicul dorește să citească o istorie ce glorifică într-un mod necritic tot ce nu e comunist. Ziarele și revistele alimentează din plin acest spirit. Critica comunismului se transformă într-un element de distrugere totală, într-o negare absolută a evenimentelor din ultimii 70 de ani. E paradoxal, dar o asemenea atitudine dezechilibrată, nihilistă poate să aducă la o renaștere a interesului față de teoria și practica falimentară comunistă.

Constatînd această stare de lucruri, deloc îmbucurătoare, trebuie să fim conștienți de faptul că redresarea ei poate să întârzie. Însă procesul de studiere obiectivă a istoriei nu poate fi întrerupt. Istoricii sînt obligați să-și continue activitatea și în condiții nefavorabile. Astăzi este esențial ca în condiții istorice noi să nu plătim iarăși tribut politiciii și politicianismului, să nu ne transformăm în slugi docile ale regimului. Prea mult timp am așteptat ziua cînd ne vom bucura de independență și libertate în gîndire și în expunerea ideilor. Pur și simplu, ar fi regretabil să refuzăm din nou la ele.

Revenind asupra succintei analize a stării de lucruri în istoriografia sovietică moldovenească, ne asumăm răspunderea să facem următoarea constatare: ea nu are temeiuri solide de a pretinde la calificativul «națională». Ceea ce noi numim istoriografie sovietică moldovenească, după conținut și ideile de bază pe care ea le propagă, constituie, cu unele excepții, o totalitate de cunoștințe despre trecutul țării și poporului nostru, compartimentate și expuse după canoane străine obiectului ca atare, iar uneori și ostile intereselor noastre naționale.

Istoriografia națională are datoria să studieze trecutul prin prisma dezideratelor naționale, aflate în perpetuă frămîntare și ascensiune pe întreg parcursul istoriei. Acceptînd un asemenea punct de vedere, trebuie să subliniem că în acest caz istoriografia națională e pîrtinitoare, însă nu în detrimentul obiectivității. În continuarea acestei teze se cere de făcut următoarea precizare: încercările de a oglindi subiectiv istoria, justificate de necesitatea promovării intereselor naționale, pînă la urmă, sînt sortite eșecului și ca bumerangul lovesc în autori. Adevărul istoric are perspectivă, dar nu are alternativă în ceea ce privește avantajul final.

O dovadă elocventă la cele spuse mai sus ne pot servi eforturile istoriografiei chișinăuene de a interpreta istoria Moldovei de pe poziții rusofile. Astăzi ele suferă un eșec semnificativ, însoțit de manifestări rusofobe. Pînă la urmă zeița Clio se răfuiește crunt cu supușii săi care încearcă să-i schimonosească chipul.

Evident că schimbările radicale, pentru unii chiar șocante, survenite în ultimii ani, au provocat mari frămîntări în știința istorică, au pus în derută pe mulți cercetători. N-a rămas indiferentă față de aceste schimbări nici opinia publică, care are o atitudine pronunțat critică în raport cu starea în care se află istoriografia moldovenească la ora actuală. Primele încercări de a depăși criza istoriografiei, de a găsi noi căi de dezvoltare au fost întreprinse pe calea grupării forțelor capabile de a renunța categoric la vechea mentalitate. La noi în republică ele au organizat Asociația istoricilor care de la bun început s-a situat în opoziție față de forțele conservatoare.

Următorul pas în crearea condițiilor necesare apariției elementelor de istoriografie națională a fost formarea, din inițiativa profesorului A. Moșanu, primul președinte al Asociației istoricilor din Moldova, actualul Președinte al Parlamentului Republicii, a trei laboratoare științifice pe lângă facultatea de istorie a Universității moldovenești. În cadrul acestor laboratoare au fost lansate o serie de idei, care astăzi sînt pe cale de realizare. Un rol important în depășirea de către istorici a vechii mentalități l-a jucat revista «Patrimoniu», devenită, datorită străduințelor lui I. Țurcanu, o tribună a aripei reformiste a istoricilor din republică.

De menționat că succesul pe calea formării istoriografiei naționale depinde, în mod hotărâtor, de starea lucrurilor în Institutul de Istorie al A.Ș. a Republicii Moldova. În primăvara anului 1991 în activitatea acestuia au survenit schimbări esențiale, menite să transforme radical situația în știința istorică. A fost schimbată structura institutului, aceasta fiind acomodată cerințelor noi. S-a renunțat la vechea periodizare și la vechea concepție asupra istoriei. În noua arie de cercetări fiecare temă este concepută, în primul rînd, în contextul general românesc și al civilizației europene.

Un prim pas în această privință a fost efectuat, procedîndu-se la revizuirea și renovarea din temelii a planului de investigații al institutului pentru anul 1991, al fiecărei secții și fiecărui colaborator științific în parte. Axarea temelor concrete de cercetare la cele mai arzătoare probleme devine direcția magistrală în activitatea institutului ca centru principal de cercetări științifice în domeniul istoriei naționale. În perspectivă imediată se conturează următoarele direcții de investigații:

dezvoltarea istorică a Țării Moldovei în contextul general medieval românesc și al civilizației europene;

dezvoltarea istorică a Moldovei în raport cu epoca modernă europeană;

dezvoltarea istorică a Moldovei în perioada contemporană.

Fiecare dintre aceste direcții include probleme și teme concrete de cercetare pentru fiecare secție, grup și colaborator. În perspectivă problematica și tematica concretă de investigații vor fi treptat perfecționate și îmbogățite, în dependență de cerințele înaintate de dezvoltare a științei istorice, a învățămîntului, precum și a afirmării pe toate căile a independenței de stat a Republicii Moldova.

În prezent se întreprind măsuri pentru depășirea firească a barierei psihologice, care-i ținea pe specialiști încătușați de concepțiile dogmatice. Se va purcede la elaborarea unei noi concepții cu privire la istoria Moldovei. În conformitate cu această nouă concepție vor fi studiate legăturile dezvoltării societății umane în spațiul moldovenesc, încadrîndu-se totodată evenimentele istorice din epoca medievală, modernă și contemporană în aria etnică românească, cît și în contextul istoric general european. Pășind pe această cale, istoria Moldovei va fi studiată în strînsă legătură cu istoria altor regiuni, va fi amplificat numărul faptelor, evenimentelor cercetate referitoare la istoria culturii, artei, bisericii și vieții religioase, a mișcării naționale, a istoriei social-politice, a relațiilor internaționale ș.a.

În viziunea noastră realizarea acestor deziderate ar însemna începutul mișcării pentru crearea școlii naționale de istorie. În același timp sîntem conștienți de faptul că perioada actuală are un caracter tranzitoriu. Se pot realiza, în linii mari, două variante ale evoluției. Prima se conține în posibilitatea de a forma în Republica Moldova o istoriografie cu caracter intrinsec. A doua variantă constă în posibila contopire a istoriografiei moldovenesti în formare cu istoriografia română. Alegerea căii de dezvoltare va depinde, în mare măsură, de evoluția situației politice în republică, de consolidarea statutului ei de stat independent. Nu mai puțin importante vor fi și mutațiile ce se vor produce în conștiința națională a moldovenilor. Istoriografia națională întotdeauna a contribuit în mod substanțial la consolidarea conștiinței naționale a poporului, dar și a depins de caracterul ei. Cu alte cuvinte, dezvoltarea și specificul istoriografiei în Republica Moldova va depinde de evoluția conștiinței naționale, asupra căreia va influența, dar care, la rîndul ei, va fi impulsionată în dezvoltarea sa de starea istoriografiei.

STUDII

ИССЛЕДОВАНИЯ

Leonid E. Bulmagă

TRANSFORMAREA COLHOZURILOR ÎN SOVHOZURI: NECESITATE OBIECTIVĂ SAU POLITICĂ DE CLASĂ?

Punctul cel mai vulnerabil al socialismului în plan economic îl constituie agricultura. Dacă în celelalte ramuri ale economiei, grație unei enorme risipe de forțe și resurse, chestiile au mai mers cum au mers, apoi în domeniul producției agricole orînduirea socialistă a suferit un faliment total. După mai mult de șapte decenii de dominație comunistă țara Sovietelor, pentru a face față celor mai modeste necesități în produse alimentare, era nevoită să cumpere anual pe aur și petrol cantități mari de produse agricole. Lucru aproape incredibil pentru un stat atît de mare, cu resurse materiale și brațe de muncă enorme, condiții pedoclimaterice dintre cele mai variate. Însă faptul rămîne fapt și, deci, el merită să fie studiat sub toate aspectele, în toate conexiunile, în primul rînd, scoțînd în evidență și cercetînd acele teze, idei, care au stat la baza politicii agrare a P.C.U.S., au constituit osatura ei teoretică.

Una dintre marile speranțe ale socialismului în constituirea unor noi relații economice la sat a fost sovhozul — gospodărie agricolă de stat bazată pe proprietatea obștească asupra pămîntului și uneltelor de producție. Ideea înființării unor astfel de gospodării a fost înaintată încă de V. I. Lenin. Deja în vestitele sale «Teze din aprilie», referindu-se la principiul și modul de organizare a producției agrare în condițiile noii orînduiri sociale, el menționa necesitatea creării «pe fiecare moșie mare (cu o suprafață de la 100 pînă la 300 desetine, în funcție de condițiile locale ș.a.m.d. și după cum vor stabili instituțiile locale)» a unei gospodării-model «sub controlul sovietului de deputați ai muncitorilor agricoli și pe socoteala obștească»¹.

Punînd mîna pe putere, Lenin și partidul său trec la transpunerea în viață a acestei idei, elaborînd și adoptînd un șir de măsuri ce prevedeau organizarea unor astfel de gospodării, adică «a gospodăriilor socialiste mari»². Și deși nu mult timp după aceasta, în decembrie 1920 (despre adoptarea unor măsuri concrete în vederea înființării unor astfel de gospodării Lenin scria în februarie 1919), în cadrul lucrărilor congresului al VIII-lea al Sovietelor din Rusia el a fost nevoit să recunoască că «în marea majoritate a cazurilor sovhozurile se află ...sub nivelul mijlociu»³, atitudinea P.C.U.S. față de aceste gospodării pe tot parcursul anilor de construcție socialistă a rămas, în fond, neschimbată.

Ineficiențe și neîndreptățite din punct de vedere economic, social și ecologic, gospodăriile agricole de stat, desigur, nu fără concursul, sprijinul și încuviințarea organelor de partid, sovietice și gospodărești, s-au aflat într-o permanentă ascensiune numerică, atîngînd cel mai înalt nivel de dezvoltare, anume sub aspect numeric, în ansamblu pe Uniune în anii 50—60, iar în Moldova în anii 60 — prima jumătate a anilor 80. Fapt ce a și determinat, în cele din urmă, cadrul cronologic al articolului în cauză.

Din anul 1960 pînă în 1985 numărul gospodăriilor agricole de stat în republică a crescut de circa 8 ori — de la 61 pînă la 473. Media anuală a celor ocupați în cadrul acestor gospodării a sporit de circa 11 ori, respectiv de la 26,1 mii pînă la 276.6 mii de oameni⁴. În fond, aceste gospo-

dării au fost create pe baza colhozurilor, numărul cărora în acest răstimp s-a redus de 1,5 ori, iar media anuală a celor ocupați în acest sector de producție a scăzut de la 677,6 mii până la 313,1 mii de oameni⁵.

În contextul celor constatate se iscă întrebarea: care au fost cauzele acestui fenomen și cu ce s-a soldat el, în primul rând, în plan economic? Zic fenomen, deoarece crearea unor atare gospodării n-a cunoscut anterior o astfel de amploare, un ritm atât de înalt. Dacă pe parcursul a 15 ani postbelici, din 1945 până în 1960 numărul sovhozurilor a crescut de la 15 până la 61, adică în acest răstimp au fost înființate numai 5 gospodării de felul acesta, apoi între anii 1960—1985 s-au creat 412 astfel de gospodării. De menționat că în perioada aceasta procesul de etatizare a producției agricole la noi în republică s-a caracterizat printr-o tendință de permanentă ascensiune, de accelerare. În anii 1961—1965 au fost create 20 de sovhozuri, 1966—1970 — 64, 1971—1975 — 82, 1976—1980 — 126, în anii 1981—1985 — 120 de gospodării de stat⁶.

Pentru a stabili cauzele acestor modificări în coraportul formelor de organizare a producției agricole, factorilor ce i-au stat la bază, trebuie, mai întâi, să vedem care era situația acestei ramuri economice către începutul anilor 60.

Pe parcursul anilor 50, mai ales după hotărârile plenarei C.C. al P.C.U.S. din septembrie 1953, conform cărora au fost întru câțva majorate prețurile de achiziție la unele produse agricole, înfăptuite anumite măsuri în vederea sporirii plății muncii în colhozuri și a salariilor în sovhozuri, starea lucrurilor în agricultură, care devenise către acel timp catastrofală, a început încetul cu încetul să se amelioreze. Recolta medie anuală a cerealelor a crescut de la 12,3 q la hectar în anii 1951—1955 până la 18 q în anii 1956—1960, inclusiv cea a grâului de toamnă de la 11,8 până la 16,4, a porumbului — de la 14 până la 20,6 q. În medie de pe hectar în anii 1956—1960 în republică s-a recoltat câte 186 q de sfeclă de zahăr față de 165 q în anii 1951—1955, câte 13,4 q de floarea-soarelui față de 10,1 q, câte 70 q de legume față de 74 q respectiv⁷.

Cu toate acestea, în ansamblu situația în o astfel de importantă ramură economică către începutul anilor 60 continua să rămână precară. Producția globală a agriculturii în anul 1960 (în prețuri comparabile față de 1983) a constituit 1547,5 milioane de ruble. Calculate la o persoană încadrată în câmpul de muncă — 2 210 ruble⁸.

Nivelul scăzut al acestor indici a fost în mare măsură influențat de prețurile derizorii de achiziție ce existau atunci. Conform calculelor istoricului B. Vizer, în anul 1958 aceste prețuri constituiau 7 cop. pentru 1 kg de cereale, 14 — pentru 1 kg de floarea-soarelui, 9 — pentru 1 kg de legume, 2 — pentru 1 kg de sfeclă de zahăr, 21 — pentru un kg de fructe, 23 — pentru 1 kg de poamă și 11 cop. pentru 1 kg de lapte⁹. Calculați în natură, acești indici par a fi ceva mai mulți. În medie la o persoană încadrată în câmpul de muncă al colhozurilor și sovhozurilor în anii 60 s-au produs 2,9 t de cereale, 1,9 t — de sfeclă de zahăr, circa 0,5 t de floarea-soarelui, peste 0,5 t de legume, circa 0,3 t de fructe și pomușoare, mai mult de 0,7 t de poamă, aproape 0,2 t de carne (în greutate de abator) și 0,9 t de lapte¹⁰.

Analizați însă sub aspectul corespunderii lor necesităților reale ale societății în produse alimentare și materie primă pentru industria prelucrătoare, acești indici denotă totuși un nivel foarte scăzut al productivității muncii în agricultura Moldovei. În medie pe cap de locuitor volumul producției agricole către începutul anilor 60 în republică constituia (în kg): cereale — 677, sfeclă de zahăr — 440, răsărită — 112, legume — 127, fructe și pomușoare — 66, poamă — 168, carne (în greutate de abator) — 61 și lapte — 203 kg¹¹. Toate acestea devin și mai evidente dacă luăm în considerație condițiile pedoclimaterice ale Moldovei mai mult decât favorabile pentru dezvoltarea eficientă a acestei ramuri economice. Cu toate acestea, cei peste 700 mii de oameni ocupați în agricultură, ce consti-

Tabelul 1. Prețul de cost al unui chental de producție în gospodăriile Moldovei în anii 1958—1959, rub.¹³

Producția	În colhozuri		În sovhozuri	
	1958	1959	1958	1959
Cereale (inclusiv porumbul)	28	26	35	31
Cereale (fără porumb)	30	30	33	29
Porumb (grăunțe)	26	21	38	33
Legume	59	76	50	50
Fructe	112	105	83	84
Poamă	87	107	110	125
Lapte	122	126	119	119

tuiau două treimi din numărul total al celor ocupați în economia națională¹², abia reușeau să satisfacă cele mai modeste necesități ale oamenilor muncii din republică în produse alimentare. Menționînd acest fapt, nu trebuie să scăpăm din vedere că o bună parte din aceste produse era expediată în afara republicii. Și, deci, cantitatea reală de produse agricole care revenea unui locuitor al republicii era cu mult mai mică.

Starea lucrurilor în agricultura Moldovei către începutul anilor 60 era de așa natură, încît elaborarea și adoptarea unor măsuri urgente în scopul ameliorării ei nu trezește nici o îndoială. Îndoieli trezesc însăși măsurile adoptate, fundamentarea lor științifică, oportunitatea și obiectivitatea lor practică. În plan economic și social, după cum am menționat mai sus, accentul a fost pus pe accelerarea procesului de etatizare a producției agricole, sporirea ponderii gospodăriilor agricole de stat.

Să vedem, deci, pe ce se întemeia această politică, pe cît era ea de îndreptățită din punct de vedere economic și social și cu ce s-a soldat ea în cele din urmă? Dacă ar fi să admitem că la baza ei au stat careva factori obiectivi, să zicem, că indicii economici de gospodărire ai sovhozurilor ar fi întrecut cu mult indicii respectivi ai colhozurilor, apoi numai după o simplă trecere în revistă comparativă a lor am fi nevoiți să constatăm că sub acest aspect formele date de organizare a producției agricole în esențial nu se deosebeau cu nimic una de alta. Pentru a ne convinge de acest lucru e necesar, mai întîi, să stabilim care era coraportul dintre aceste două forme de gospodărire la sfîrșitul anilor 50 la un așa indice important al gradului de eficiență economică, cum este prețul de cost al producției? (tab. 1).

Se poate oare afirma pe baza datelor tab. 1 că unele dintre aceste gospodării asigurau o mai mare productivitate a muncii față de celelalte? Nu, desigur. În primul rînd, pentru că diferența acestor prețuri în majoritatea cazurilor era foarte mică, mai ales dacă facem aceste calcule în prețurile anului 1983. Practic, în așa caz ea varia, în dependență de cultură, de la 3 pînă la 30 cop. În al doilea rînd, pentru că la unele produse — cereale, porumb, poamă — cheltuielile erau mai mici în colhozuri, iar la altele — fructe, legume, lapte — în sovhozuri.

Dacă analizăm gradul de eficiență economică a acestor gospodării prin prisma volumului de producție globală la sută de hectare de terenuri înșămîntate, apoi la prima vedere sovhozurile, chipurile, dau dovadă de o mai mare eficiență. În anul 1960 acești indici au constituit în colhozuri — 88,7 mii rub., în sovhozuri — 110,2 mii¹⁴. Însă conform celor rași date statistice, productivitatea muncii în perioada anilor 50 a cunoscut un ritm mai sporit de creștere în colhozuri. Față de anul 1950 ea a crescut în aceste gospodării, respectiv, cu 54 la sută în anul 1955 și cu 79 în anul 1959, pe cînd în sovhozuri ea a crescut, respectiv, numai cu 47 și 73 la sută¹⁵.

Faptul că gospodăriile de stat din acea perioadă (sfîrșitul anilor 50) nu numai că nu se evidențiau prin nimic față de colhozuri, ci, dimpotrivă,

sub anumite aspecte economice aveau o eficiență mai scăzută, a fost nevoit să-l recunoască I. I. Bodiul, pe atunci prim-secretar al C.C. al P.C. al Moldovei, unul dintre cei mai înflăcărați partași ai acestei forme de gospodărire. Referindu-se la problema în cauză, el scria că pe măsură ce creștea înzestrarea tehnică și energetică a agriculturii, avea loc dezvoltarea și întărirea de mai departe a orînduirii colhoznice. Sovhozurile, în pofida potențialului economic considerabil de care dispuneau, după unii indici economici începură să rămînă în urmă față de colhozurile fruntașe¹⁶.

Așadar, apare întrebarea: care au fost totuși factorii, considerentele ce au determinat în cele din urmă această schimbare esențială în coraportul formelor de proprietate în agricultură?

În istoriografia sovietică transformarea pe scară largă a colhozurilor în sovhozuri este privită în principal ca o măsură necesară de salvare a colhozurilor ruinate, o formă specifică de ajutorare acordată țărănimii colhoznice din partea statului sovietic¹⁷. Deși explicabilă în aparență, această interpretare a procesului în cauză nu corespunde nici pe departe adevărului. În primul rînd, pentru faptul că nu deschide parantezele asupra cauzelor ce au dus țărănimea la această stare. În al doilea, — pentru că a lipsi complet de proprietate nu înseamnă a acorda ajutor. Și în colhozuri țărani erau proprietari mai mult fictivi decît reali ai mijloacelor de producție cooperat. În sovhozuri, însă, ei erau lipsiți și de acest iluzoriu drept de proprietar, fiind transformați în lucrători înăimiți, proletarizați. În afară de aceasta, o astfel de viziune a lucrurilor lasă fără răspuns chestiunea cu privire la forma de ajutorare. De ce anume prin transformare în sovhozuri? Doar acestea din urmă, după cum era știut și se vede limpede din cele menționate mai sus, nu erau cu nimic mai eficiente din punct de vedere economic decît colhozurile. Deci, o astfel de interpretare a transformării colhozurilor în sovhozuri, nu clarifica nimic în problema dată.

Să admitem, însă, că la baza etatizării intense a producției agricole au fost puși factori pur ideologici. Păstrînd credință clasicilor marxism-leninismului și urmînd cu strictețe învățămintele lor, liderii de pe atunci ai Kremlinului au consfințit aceste învățăminte în noul program al P.C.U.S. E clar lucru că și liderilor regionali nu le-a rămas altă ieșire decît să le transpună în practică.

Intr-adevăr, programul adoptat de către congresul al XXII-lea al P.C.U.S., supranumit program de edificare a comunismului, deși proclama că satul va înainta spre acest viitor luminos pe calea perfecționării ambelor forme socialiste de gospodărire, totuși sublinia că anume sovhozurile sînt chemate să servească pentru colhozuri drept model de organizare a producției agricole¹⁸. Fără îndoială, această formulă teoretică și-a jucat rolul în determinarea principalelor forme de gospodărire la sat. Abia cu un sfert de veac mai tîrziu în societate a devenit posibil de a vorbi deschis despre posibilitatea existenței, de rînd cu colhozurile și sovhozurile, și a altor gospodării agricole de stat și cooperatist-colhoznice, care ar avea la bază proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. În să un rol nu mai puțin important în această privință i-a revenit, dacă o fi să ne folosim de terminologia veche, așa-numitelor interese de clasă ale aparatului administrativ de comandă. Anume acestei clase dominante, ce s-a constituit la noi în țară după evenimentele din octombrie 1917, îi convenea cel mai mult etatizarea excesivă a producției agricole.

Bineînțeles, că și colhozurile, în forma lor existentă de atunci, erau practic la cheremul aparatului birocratic de partid și de stat, însă, spre deosebire de ele, sovhozurile erau absolut dependente de acest aparat. El era aici, în sectorul economic de stat, stăpîn nu numai de-facto, ci și de-iure, fapt care-i asigura posibilități mult mai largi și mai sigure de influență și comandă. Iată de ce, deși în cele mai multe cazuri economic neîndreptățite, obiectiv necondiționate, gospodăriile agricole de stat s-au

bucurat întotdeauna de sprijinul și atenția organelor de partid și de stat. În plan teoretic lucrul acesta s-a materializat în numeroase pasaje elogioase la adresa lor, expuse în diferite hotărâri de partid și gospodărești, împărtășite și propagate de către literatura de specialitate. În plan organizatoric el s-a manifestat în creșterea sporită a numărului acestor gospodării. Noi am menționat modul de apreciere a acestor gospodării în programul P.C.U.S., dar nu mai puțin interes prezintă în acest sens și opiniile diferitor lideri de partid și de stat, oameni de știință etc.

Referindu-se la problema în cauză, I. I. Bodiul, bunăoară, considera că sovhozurile joacă un rol extrem de important în transferarea gospodăriilor individuale țărănești pe calea cooperării, în consolidarea relațiilor de producție socialiste la sat, alianței dintre clasa muncitoare și țărănime, în ascensiunea economică și culturală a satului¹⁹. Ion Buga, luând în dezbateră chestiunea dată în legătură cu noile forme de organizare a producției agricole, crearea întreprinderilor intergospodărești și a asociațiilor de producție științifice, afirma că anume în sectorul agricol de stat aceste fenomene noi, progresiste capătă posibilitatea de a se dezvolta mai liber și mai rezultativ²⁰. Același lucru îl afirmau și mulți alți savanți și practici ce erau atrași în discuție asupra problemei în cauză. Și aici nu-i nimic straniu. Straniu ar fi fost să întâlnești în literatura de până la sfârșitul anilor 80 o altă interpretare, o altă viziune. Cu atât mai mult că pe lângă postulatul programului partidului în această privință, în viața reală existau multe gospodării de acest tip, care, în virtutea unui concurs de factori favorabili (pământuri mănoase, așezare potrivită, culturi de specializare rentabile, conducere pricepută etc.), într-adevăr dădeau dovadă de o înaltă eficiență economică.

Și totuși, motivul concret de creare a unor astfel de gospodării, în cele mai multe cazuri, era cu totul de altă natură. În aparență el purta întotdeauna un ambalaj ideologic, cu anumite noțiuni, considerente de ordin economic. În esență, însă, exprima, de regulă, interesele concrete ale unor departamente de stat, care, folosindu-se cu destulă dibăcie de argumentele «științifice» în vigoare, își extindeau treptat sfera de dominație. O dovadă elocventă în această privință poate servi memoriul ministrului industriei alimentare din Moldova, adresat la 31 mai 1966 lui I. I. Bodiul și A. F. Diordîță, președintele Consiliului de miniștri. Acest memoriu conținea foarte multe cuvinte de laudă la adresa sovhozurilor, sovhozurilor-fabrici, care, chipurile, după indicii lor economici se manifestă foarte conturat chiar și pe fonul altor gospodării de tip similar, asigură o exploatare foarte eficientă a mașinilor agricole, a tuturor celorlalte mijloace tehnice, contribuie la intensificarea producerii agricole, rezolvarea multor chestii de ordin economic și social ale satului²¹.

Peste mai puțin de două luni, la ședința Biroului C. C. al P.C. al Moldovei din 25 iulie 1966, în legătură cu acest memoriu s-a hotărât ca Comitetul de stat pentru planificare și Ministerul agriculturii republicii în termen de douăzeci de zile să elaboreze propuneri concrete pentru a crea adăugător sovhozuri-fabrici în componența Ministerului industriei alimentare²². Pe parcurs tezele principale ale acestui memoriu au fost puse la baza tuturor deciziilor de acest fel. Bunăoară, hotărîrea C.C. al P.C. al Moldovei și a C.M. al R.S.S.M. din 6 februarie 1968 «Cu privire la măsurile de sporire a producției vinurilor de calitate superioară», conform căreia au fost create sovhozurile-fabrici «Dubăsari» (r-nul Dubăsari), «Budei» (Telenеști), «Năpădeni» (Ungheni), «Vărzărești» (Nisporeni), «Scolari», «Ialoveni» și «Vierul» (Strășeni), în num. lui Frunze (Anenii Noi) și «Reciula» (r-nul Călărași). În calitate de motiv principal al înființării acestor gospodării figurau aceleași argumente — eficiența lor economică înaltă, potențialul mare social²³.

Aceleași considerente au fost puse și la baza hotărîrii C.C. al P.C. al Moldovei din 3 iunie 1969 «Cu privire la crearea sovhozurilor-fabrici pe baza brigăzilor de colhoz», conform căreia au fost înființate sovhozurile-

Tabelul 2. Prețul de cost al unei tone de producție în gospodăriile Moldovei în anii 1970—1986, rub.²⁶

Producția, alți indici	1970		1975		1980		1986	
	În colhoz	În sovhoz	În colhoz	În sovhoz	În colhoz	În sovhoz	În colhoz	În sovhoz
Cereale (fără porumb)	47	54	56	59	60	69	89	100
Porumb (grăunțe)	—	—	50	57	62	73	88	101
Sfeclă de zahăr	19	19	25	27	26	27	31	33
Floarea-soarelui	57	—	74	84	107	125	126	153
Legume	120	121	123	135	132	119	152	157
Cartofi	122	176	211	—	214	—	162	272
Fructe	—	—	148	153	161	183	176	193
Poamă	—	—	155	181	194	209	231	268
Lapte	188	181	222	216	269	278	327	339
Sporul în greutate la								
bovinele puse la îngrășat	1272	1284	1774	1928	2324	2675	2318	2877
porcine	1159	989	1303	1528	1717	1997	1497	1990

fabrici «Rașcov» (r-nul Camenca), «Musaid» (Vulcănești), «Galbena» și «Stolniceni» (Hîncești), «Iurcenii» și «Cighirleni» (Nisporeni), «Mana» (Orhei), «Tătărești» (Strășeni) și «Basarabca» (r-nul Cimișlia). Necesitatea creării acestor gospodării era condiționată, chipurile, de sporirea producerii vinurilor de calitate superioară, dezvoltarea intensivă a vităritului, ridicarea nivelului de trai al oamenilor muncii din localitățile respective²⁴.

Astfel se proceda și se argumenta cam în toate cazurile, pînă la finele anilor 70²⁵. În realitate, însă, indicii de gospodărire ai acestor noi formațiuni erau departe de cei scontati în hotărârile menționate. Pentru a ne convinge în definitiv de acest lucru vom supune unei analize indicii în cauză, obținuți în anii 70 — prima jumătate a anilor 80 — perioadă de înflorire a acestei forme de gospodărire. În acești ani sovhozurile atît după număr, cît și după ponderea lor în volumul producției globale a agriculturii au atins cel mai înalt nivel de dezvoltare.

Să vedem, mai întîi, care a fost situația în aceste gospodării în ceea ce privește prețul de cost al produselor agricole, bineînțeles, pe fonul celui din colhozuri (tab. 2). Primul lucru care se cere menționat, analizînd datele tab. 2, este creșterea substanțială a prețului de cost la toate produsele ambelor tipuri de gospodării și mai ales la cereale și carne. Atît în sovhozuri, cît și în colhozuri prețul de cost la aceste produse a crescut în cei 15 ani cel puțin de două ori. Al doilea, el este mai înalt în sovhozuri în comparație cu colhozurile. Practic la toate produsele indicate pe parcursul acestor ani, cu mici excepții — sporul în greutate al porcilor puși la îngrășat în anul 1970, la lapte în 1975, legume în anul 1980 — prețul de cost la principalele produse agricole în sovhozuri era cu mult mai mare decît în colhozuri.

E semnificativ faptul că pe întreg parcursul acestor ani indicele în cauză a scăzut într-un ritm mai pronunțat anume în sovhozuri. Dacă în anul 1970 la majoritatea produselor agricole el era cam la același nivel atît în sovhozuri, cît și în colhozuri, apoi în 1986 acesta a devenit variat, mai ales la unele dintre aceste produse. Diferența între prețul de cost al unei tone de fructe produse în sovhozuri și celei din colhozuri în anul 1975 constituia 5, iar în 1986 — 17 rub. La poamă această diferență era, respectiv, de 26 și 37 rub., la producerea unei tone de carne de vită — 12 și 559 rub., de porc — cu 170 de rub. mai scump în anul 1975 în colhozuri și cu 493 rub. mai scump în anul 1986 în sovhozuri.

Să admitem, însă, că prețul de cost nu reflectă pe deplin starea economică reală a acestor gospodării, că mărimea lui depinde, într-o oarecare măsură, și de unii factori din afară — sporirea prețurilor la mașinile

Tabelul 3. Cheltuielile directe ale muncii la producerea unui chental de producție în gospodăriile Moldovei în 1976—1986, om-ore²⁷

Producția, alți indici	1976—1980		1981—1985		1986	
	în colhoz	în sovhoz	în colhoz	în sovhoz	în colhoz	în sovhoz
Cereale (fără porumb)	1,5	1,6	1,4	1,5	1,5	1,6
Porumb pentru grăunțe	3,0	3,1	2,0	2,0	2,1	2,2
Sfeclă de zahăr	1,4	1,7	1,2	1,7	1,0	1,3
Floarea-soarelui	3,9	4,0	2,6	3,2	2,5	2,9
Cartofi	7,4	7,5	6,3	6,7	4,9	5,9
Legume	6,9	6,5	6,1	6,1	5,7	5,7
Fructe*	7,9	8,3	7,1	7,8	5,9	6,8
Poamă	11,9	12,0	10,1	9,9	9,9	9,0
Sporul în greutate al vitelor tinere și sporul de la îngrășarea:						
vitelor cornute mari*	37,0	45,9	34,7	52,8	29,2	46,8
porcilor*	26,0	32,6	19,7	38,6	15,6	29,1
oilor	91,3	70,1	106,8	91,1	98,7	85,0
Lapte	9,7	8,1	9,9	8,8	8,5	7,5
Ouă						
la o mie de bucăți	47,9	5,7	59,1	4,2	62,6	3,0
Lână						
în greutate fizică	367,2	392,0	382,8	436,9	352,5	364,0

* Inclusiv întreprinderile agricole intergospodărești.

agricole, carburanți, piese de rezervă etc. În așa caz noi putem analiza potențialul real de gospodărire al sovhozurilor prin prisma cheltuielilor directe ale muncii (vezi tab. 3). După cum vedem, cheltuielile directe ale muncii la producerea aproape a tuturor acestor produse agricole erau mai mari în sovhozuri.

Numai la producerea ouălor gospodăriile agricole de stat într-adevăr au manifestat o superioritate netă față de cele cooperatist-colhoznice. Dar și aici avantajul se datorează faptului că în sovhozuri fabricile de păsări dispuneau de un nivel de mecanizare a muncii mai înalt. În general, către mijlocul anilor 80 această ramură de producție a fost aproape complet etatizată. Dacă în cadrul sistemului cooperatist-colhoznic producția ouălor s-a micșorat de la 155,5 milioane în anul 1960 până la 30 milioane în anul 1986, apoi în cel de stat producția ouălor a sporit, respectiv, de la 6,4 milioane până la 776,7 milioane de ouă²⁸.

Făcînd o recapitulare a tuturor celor expuse mai sus, trebuie de menționat încă un moment foarte important. Sovhozurile ca gospodării agricole beneficiau de unele avantaje față de colhozuri în ceea ce privește asigurarea cu tehnică, energie electrică etc. De exemplu, dacă cheltuielile de energie electrică în colhozuri au crescut de la 513 milioane kilowatt-ore în anul 1970 până la 538,3 milioane kilowatt-ore în anul 1986, apoi în sovhozuri aceste cheltuieli au sporit, respectiv de la 124,7 milioane până la 589,6 milioane kilowatt-ore. Numărul de tractoare (la sfîrșit de an) a crescut aici, respectiv, de la 5,6 mii până la 21,7 mii, adică de aproape 4 ori, pe cînd în colhozuri parcul de tractoare în acești ani s-a mărit doar cu două mii de unități²⁹.

Fără îndoială, cifrele în cauză au fost determinate în mare măsură de schimbările care au avut loc în acest timp în coraportul numeric dintre gospodăriile în cauză, însă reduse la numitorul lor comun — înzestrarea energetică a muncii — ele demonstrează cît se poate de elocvent care era situația reală în această privință.

În anul 1960 unui lucrător din colhozuri, încadrat în cîmpul muncii în sectorul obștesc, îi reveneau capacități energetice în mărime de 2,3 cai-putere, iar unui muncitor din sovhozuri — 5,4. În anul 1985 acest indice alcătuia, respectiv, 18,4 și 20,0 cai-putere. Și mai evidentă este acea-

stă diferență la suta de hectare de terenuri înșămînțate. Dacă în anul 1960 diferența la acest indice între sovhozuri și colhozuri constituia 77 cai-putere (în sovhozuri el era de 169, în colhozuri de 92 cai-putere), apoi în anul 1985 ea a atins cifra de 281 cai-putere⁸⁰.

Deci, care este, totuși, răspunsul la întrebarea formulată în titlul prezentului articol? Luînd în considerație cele expuse mai sus, el poate fi numai unul: transformarea colhozurilor în sovhozuri n-a avut în esență sa nici o premisă obiectivă. Economic gospodăriile de stat pe întreg parcursul acestor ani nu s-au manifestat cu nimic superioare colhozurilor. Dimpotrivă, sub aspectul prețului de cost al producției și al cheltuielilor directe ale muncii, indicii principali ai gradului de eficiență la majoritatea culturilor sovhozurile cedau colhozurilor. Părerea precum că sovhozurile de cele mai multe ori erau create pe baza colhozurilor slabe, ruinate și că anume acest factor le determină în cele din urmă nivelul lor de dezvoltare economică, nu rezistă criticii. În primul rînd, pentru că nu toate sovhozurile au fost create pe baza colhozurilor slabe, chiar și la începutul anilor 60. Cît privește perioada de după plenara C.C. al P.C.U.S. din martie 1965, apoi în sovhozuri, de regulă, erau transformate colhozurile cu o ținută economică destul de robustă⁸¹. În al doilea rînd, pentru că dacă sovhozurile ar fi asigurat în realitate, după cum se afirma în documentele de partid și în literatura de specialitate, condiții într-adevăr mai favorabile pentru dezvoltarea forțelor de producție, decît colhozurile, apoi cît de slabe economic ar fi fost colhozurile transformate pe parcursul unui sfert de secol ele ar fi reușit să depășească distrofia economică inițială. Aceasta, însă, nu s-a întîmplat.

Așadar, problema în cauză era cu totul de altă natură. Și anume: incapacitatea înăscută, immanentă a acestei forme de gospodărire. Erau conștienți oare de aceasta cei, care elaborau și traduceau în viață măsurile politice respective? E greu de spus. Reieșind din cele ce scriau și proclamau de la tribună, am zice că nu. Pornind, însă, de la indicii de gospodărire ai sovhozurilor care, fără îndoială, le erau cunoscuți, reiese că da. Dar, indiferent de aceea ce stătea la baza activității organelor de partid, sovietice și gospodărești, de reorganizare pe scară largă a colhozurilor în sovhozuri — convingerea sinceră în posibilitățile mult mai largi ale acestor din urmă față de colhozuri, în plan economic și social, tendința de a păstra cu orice preț în mîinile aparatului birocratic de partid și de stat pîrghiile de comandă în această ramură economică importantă (sau și una și alta), rezultatul acestei activități era unul: risipa fără de rost a materialelor și resurselor, agravarea de mai departe a situației în agricultură și în consecință — multitudinea de probleme care se cer soluționate actualmente în vederea îmbunătățirii situației în ramura agricolă și cea a alimentației publice.

Note

¹ *Lenin V. I. Opere complete. V. 31. P. 131.*

² *Ibidem. V. 38. P. 146.*

³ *Ibidem. V. 42. P. 210.*

⁴ *Economia națională a R.S.S.M. (1960). Chișinău, 1961. P. 80; Economia națională a R.S.S.M. (1986). Chișinău, 1987. P. 146.*

⁵ *Ibidem. P. 144.*

⁶ *Economia națională a R.S.S.M. (1960). P. 80; Economia națională a R.S.S.M. (1970). Chișinău, 1971. P. 111. Economia națională a R.S.S.M. (1975). Chișinău, 1976. P. 65; Economia națională a R.S.S.M. (1986). P. 146.*

⁷ *Economia națională a R.S.S.M. (1970). P. 84.*

⁸ *Economia națională a R.S.S.M. (1986). P. 144—146.*

⁹ *Vizer B. C. Dezvoltarea agriculturii R.S.S.M. în anii 1951—1970 (în l. rusă). Chișinău, 1975. P. 143.*

¹⁰ *Calcululele autorului pe baza datelor anuarului de statistică «Economia națională a R.S.S.M. (1960)». P. 9; 79—80.*

¹¹ *Calcululele autorului pe baza acelorasi date.*

¹² *Economia națională a R.S.S.M. (1986). P. 144—146.*

¹³ *Vizer B. C. Op. cit. P. 143.*

¹⁴ *Calcululele autorului pe baza datelor anuarului de statistică «Economia națională a R.S.S.M. (1986)». P. 144—146.*

- ¹⁵ Economia națională a R.S.S.M. (1960) P. 99.
- ¹⁶ Vezi: *Bodiul I. I.* Problemele economice și social-politice de apropiere a satului de oraș (în l. rusă). Chișinău, 1972. P. 133.
- ¹⁷ Vezi: Problemele istoriei satului sovietic contemporan (în l. rusă). M., 1975. P. 164.
- ¹⁸ Programul P.C.U.S. (în l. rusă). M. 1971. P. 77.
- ¹⁹ *Bodiul I. I.* Op. cit. P. 132.
- ²⁰ *Buga I. I.* Conducerea P.C. al Moldovei cu construcția sovhozurilor în condițiile socialismului dezvoltat (în l. rusă). Chișinău, 1978. P. 39.
- ²¹ Arhiva Institutului de cercetări social-politice de pe lângă C.C. al P.C. al Moldovei. F. 51. Inv. 27. Unit. de păstr. 18. F. 47, 48.
- ²² Ibidem. F. 16.
- ²³ Ibidem. Inv. 29. Unit. de păstr. 6. F. 24, 25, 27.
- ²⁴ Ibidem. Inv. 30. Unit. de păstr. 11. F. 30—32.
- ²⁵ Ibidem. Inv. 39. Unit. de păstr. 29. F. 54; Inv. 43. Unit. de păstr. 7. F. 11—14.
- ²⁶ *Agricultura U.R.S.S.* Culegere de statistică. M., 1971. P. 504, 593, 594; *Economia națională a R.S.S.M. (1975)*. P. 88, 90; *Economia națională a R.S.S.M. (1980)*. P. 115, 119; *Economia națională a R.S.S.M. (1986)*. P. 145, 147.
- ²⁷ *Economia națională a R.S.S.M. (1986)*. P. 157.
- ²⁸ Ibidem. P. 127.
- ²⁹ Ibidem. P. 49—50, 144, 146.
- ³⁰ Ibidem. P. 46—47.
- ³¹ Vezi: *Buga I. I.* Op. cit. P. 72.

В ИЗДАТЕЛЬСТВЕ «ШТИИНЦА» ГОТОВЯТСЯ К ВЫПУСКУ В 1991 ГОДУ

Яровой Е. В. Раскрывая тайны курганов. 10 л. Рус. яз. Ц. 6 р.

Рассказывается о древнейших архитектурных памятниках Молдовы — курганах. Увлекательно повествуется о появлении этих сооружений, об их истории, связанной с многочисленными искателями приключений и грабителями прошлых веков. Особое внимание уделено древним скотоводческим племенам, возводившим курганы, рассказано об уникальных находках молдавских археологов, реконструированы некоторые исторические эпизоды и отдельные судьбы кочевников. Автор высказывает озабоченность сохранением исторического ландшафта, увлекательно описывает работу археологов. Для широкого круга читателей, и прежде всего тех, кто интересуется историей Молдовы.

Заказы просим направлять по адресам:

277012. Кишинев, пр. Штефана чел Маре, 148, магазин «Академкнига»;

277012. Кишинев, ул. Фрунзе, 65, магазин «Книга—почтой»

COMEMORĂRI ЮБИЛЕИ

*120 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga
Nelu Zugravu
(Iași)*

NICOLAE IORGA: NEAMUL, „LEGEA“, LIMBA*

Puține sînt tărîmurile istoriei românești pe care Nicolae Iorga să nu le fi călcat și despre care să nu fi oferit o sugestie generoasă. Opera sa e încă un cîmp insuficient cunoscut și valorificat, un «vast latifundiu» (Al. Zub) de pe care pot fi recuperate multiple idei, utile înțelegerii diferitelor momente ale devenirii naționale. Faptul mi-a fost confirmat de paginile semnate de savant referitoare la așa-numitul «mileniu întunecat», respectiv intervalul scurs între părăsirea Daciei de către romani și afirmarea statelor începătoare românești (sec. III—IX). Cu alte cuvinte, acel interstițiu temporal pentru care istoricii au consumat suficientă cerneală și energie în efortul — nu întotdeauna cu finalitate științifică — de a apăra sau emenda ceea ce Ferdinand Lot numea «o enigmă și un miracol istoric: poporul român».

Subiectul nu l-a preocupat în mod special pe Nicolae Iorga, dar nici nu l-a neglijat. Valorificînd în mod strălucit informațiile autorilor antici, convocînd datele epigrafice și mărturiile arheologice cunoscute pînă atunci și realizînd conexiuni benefice cu fenomene similare din variate spații, savantul evocă aici puncte de vedere asupra mileniului întîi, care, în bună măsură — așa cum vom vedea, rămîn valabile. În numeroase articole, lucrări de mai mică sau mai mare amploare, sinteze, conferințe etc. — prezentarea lor este imposibilă în acest context — Iorga și-a formulat poziția asupra problemei în termeni care, deși uneori polemici, nu depășesc limitele ținutei intelectuale.

Ar fi o întreprindere prea vastă să evidențiem aici gama tuturor aspectelor istoriei intervalului amintit abordată de Nicolae Iorga. Ne vom referi doar la acele elemente care, dincolo de zbuciumul ce a marea viața locuitorilor dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră, au format, după inspirata formulă a savantului, «creațiunea rumânească»¹, **au personalizat populația locală, au individualizat-o de neamurile în mișcare, i-au dat specificul, respectiv «neamul», «legea» rumânească (=credința), «limba».**

Astfel, încercînd să surprindă esența fenomenelor care au caracterizat sfîrșitul Antichității, Nicolae Iorga făcea observația că lumea mediteraneană manifesta o accentuată tendință spre **ruralizarea și autonomizarea structurilor, spre organizarea populară, locală, spre simplificarea instituțională.** «Căci de la Dioclețian înainte, — scria el în volumul II al **Istoriei românilor**, — toate vechile așezări dispar. Satul se impunea ca formă generală: oppidum, orașul, e numai un sat mare și întărit. Era deci o întoarcere la satul de unde se plecase (subl. aut.). Așadar, din Galia și pînă la Dunărea de Jos, o vastă lume rurală se afirma, lume orientată către ea însăși, în stare să-și conserve caracterul romanic «chiar atunci cînd împăratul nu mai e în stare a-i purta grija»². Cu nuanțele impuse de progresul cercetării științifice, concluzia învățatului rămîne actuală. Investigațiile arheologice din zona Europei Centrale³ sau Sud-

© Zugravu N., 1992

* Comunicare prezentată la sesiunea jubiliară a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova: „Nicolae Iorga — 120 de ani de la naștere” (Chișinău, 17—18 decembrie 1991).

Estice⁴, precum și cercetarea fondului lexical, desemnând comunitățile și căile de comunicație din Romania orientală⁵ confirmă dezintegrarea treptată a structurilor urbane și ascensiunea fenomenului rural.

Această realitate istorică era de o importanță capitală pentru Nicolae Iorga. Ea era în măsură să explice o serie de aspecte caracteristice unor vaste zone ale romanității. Mai întâi, dezinteresul autorilor antici pentru asemenea comunități rurale, ceea ce permite răspunsul corect la așa-numitul argument *ex silentio*, invocat de adversarii continuității românești. «Dacă nu e vorba de acest element (elementul roman local — n.n.)... lucrul acesta se datorește obiceiului de a însemna numai actele violente ale unor schimbări la care aceștia nu participă și nu au de ce să participe, decât ca fragmente pe care le ia șivoiul»⁶.

Așadar, scriitorii Antichității târzii au creat un fetiș istoric; substratul etnic al unui teritoriu a fost estompat, a ieșit din sfera lor de interes, cedînd locul promotorilor actelor spectaculoase, care l-au suprapus; or, aceștia erau barbarii, neamurile în mișcare. Aprecierea nu i-a fost străină nici lui Gh. Brătianu, iar analizele unuia dintre cei mai mari specialiști contemporani ai fenomenului migrațiilor — Lucien Musset — aduc noi precizări în legătură cu fenomenul amintit.

Astfel, dincolo de realitățile politice consemnate de către istoricii bizantini, realități fluctuante, pasagere, rămîne o lume statornică, pașnică, retrasă din «istoria zgomotoasă». «Descoperi va să zică, — scria Nicolae Iorga, — o întreagă societate, extrem de interesantă, care a existat o bucată de vreme acolo, la locul ei, în fund, pe planul al doilea sau al treilea, în partea aceea de penumbră, și de umbră, asupra căreia nu se opresc ochii istoricilor antichității»⁷. Așa se explică tăcerea izvoarelor asupra populației autohtone, iar nu printr-un eventual vacuum demografic în spațiul dunărean, umplut de migratori. «De fapt, — aprecia istoricul, — barbarii sînt și rămîn, pentru aceste regiuni, numai ca strălucitoare elemente de suprafață»⁸. Mult mai viguroasă e această populație romanică, capabilă de autoconservare, formînd organisme politice structurate «după afinități electivă sau naturale» (*Moyen Âge et Antiquité*) numite «romanii populare». Acest din urmă concept, una dintre cele mai originale creații ale gândirii istorice a lui Nicolae Iorga, oferă o pătrunzătoare observație asupra realităților care au definit intervalul de timp dintre sfîrșitul Antichității și începutul Evului Mediu. Aceste «romanii» sînt păstrătoarele amintirii Imperiului, ale tradițiilor de veche sorginte, reprezintă elementul cel mai stabil și mai unitar al spațiului de etnogeneză românească în mileniul «întunecat». «Aceste instituții țărănești, — aprecia Nicolae Iorga într-o notă din 1920, despre unirea românească, — cu viața de sat, cu obștea de stăpînire a pămîntului, cu judecata prin oameni buni și bătrîni, cu lupta sub ordinele voievozilor, cu legea nescrisă, aceeași de la un capăt al Țării Românești la altul, fără a mai pomeni de datinile de sărbători și hramuri, de toate acele poetice reminiscențe ale unei lungi epoci păgîne, cu superstiții italice peste o cultură tracică, formează alt element, de neînlăturat, al unității românești. Oricine ar fi străbătut, înainte de crearea domniilor, moșia neamului nostru, și chiar mult timp după aceea, ar fi găsit aceeași perfectă unitate de viață populară, care nu se întîlnește nici în Franța, nici în Spania, nici în Italia». Astfel formula savantul român explicația cea mai logică și mai apropiată de realitatea istorică privind vitalitatea romanității în spațiul dunăreano-pontic, dînd, totodată, și un răspuns adecvat controversei — astăzi neîncheiată — privind continuitatea și ruptura dintre Antichitate și Evul Mediu și raportul dintre *romanitas* și *barbaritas*. Concluzia lui Iorga era, în acest sens, categorică: «Romania populară de la Dunăre... a supraviețuit în numele unei limbi, al unei nații și al unui organism politic. Elementul latin de la Dunăre se numește *români*, adică romani; limba lor este limba romană (*românește*) și cînd în secolul XIV a fost dată o formă politică acestor

țări a fost păstrată aceeași denumire, care neîndoiește e mult mai veche»⁹.

Așadar, cine formează această lume rurală, arhaică, simplă? «Oamenii pământului», cum îi numea Nicolae Iorga în cel de-al doilea volum al sintezei sale asupra «Istoriei românilor», «neamul», o populație romanică, un *populus romanus*. «Pe malul stîng al Dunării, țara rămîne o Romania și cine o locuiește păstrează numele de *Român*, care e corespunzător lui *homo romanus* din Galia...» De fapt, formulînd în acești termeni explicația principală a conservării numelui de *romanus*, trecut apoi în cel de *român*, Nicolae Iorga pune bazele unei teorii, definitivată abia în zilele noastre, despre caracterul popular al concepției despre existența unei Romanii «fără imperiu, cu ai ei *Romani* neatîrnați de vreun rege barbar care să li fi impus numele său»¹⁰. Fenomenul a fost caracteristic întregului spațiu stăpînit cîndva de Imperiul Roman, dar cu deosebire teritoriului nord-dunărean. «Deci *romanus* e acela care conservă felul de a fi de sub Imperiu chiar dacă are un stăpîn barbar...»¹¹. Aici însă «statul barbar era trecător: n-am avut în părțile acestea ale noastre nici o dominație barbară care să fi stăpînit o bucată de vreme și să fi avut o organizație teritorială. Au trecut pe la noi elemente hunice de tot felul, fie că se chemau huni, fie că se chemau avari, pecenegi, cumani sau tătari, dar dominația lor ei n-o exercitau de la fața locului și direct, ci de departe și indirect. Statul barbar nu era aici; noi robeam statului barbar, îi dădeam mijloacele de întreținere, contingentele militare cerute, dar el nu era acasă la noi...»¹².

La explicațiile învățatului evocat aici despre conservarea termenului *romanus* se pot adăuga astăzi și altele, care vin să întărească ideile acestuia: superioritatea civilizației autohtone față de cea a migratorilor, revenirea periodică a Imperiului la nordul fluviului, echivalențele care s-au făcut mai ales din secolul al IV-lea între *romanus-christianus* și *barbarus-paganus* («păgîn»), care au generat opoziția *romanus-christianus* («roman»/«creștin») — *barbarus-paganus* («barbar»/«păgîn»/«necreștin») ¹³.

Dar acest popor în formație, «romanicez înăuntru, rumănesc, pe urmă, este mai ales prin limbă, pe care, pentru toate gîndurile și nevoile sale, înainte de a culege nume și nuanțe de la alții, și-o formase pe base pe care le-am dovedit că sînt, în parte, foarte vechi...»¹⁴. Iată afirmată aici o altă dimensiune a specificului autohton, a cărui conservare se datorează aceluiași mod de viață popular, responsabil de păstrarea numelui *romanus*. «Întrebunînd tot ce făcuse în domeniul limbii latine în mai vechile teritorii de peste Dunăre, Dacia populară e aceia care a fixat, dezvoltat și păstrat limba românească»¹⁵. Trăind în comunități închise, organizate în structuri simple, fiind obligată să-și păstreze specificul în raport cu barbarii năvălitori, populația romanică a fost nevoită să definească, în puține cuvinte, extraordinara diversitate a lumii. De aici, caracterul unitar, arhaic și «creator» al limbii românești. Înainte de a primi de la slavi, româna își fundamentase structurile de bază, de esență romanică. Astfel se explică extraordinara bogăție de sufixe a limbii române, lipsa unei sinonimii perfecte și multitudinea de sensuri pe care una și aceeași vocabulă poate să o aibă.

«Această limbă, — scria Iorga, — are nesfîrșite nuanțe, care o fac potrivită, și fără neologisme, și cu expresia literară cea mai fină. Întregul aparat de sufixe servind să arate tocmai varietatea nesfîrșită a nuanțelor — acest semn sigur al pătrunderii sufelești și al valorii estetice a unei limbi — s-a păstrat... tot din fondul latin și ... ori de cîte ori un sufix străin, fie el slav sau chiar maghiar, a părut că poate adăuga la nesfîrșita fineță a discriminării, el a fost adoptat. În această privință întrecem pe orice alt popor romanice»¹⁶. Cei care l-au urmat pe marele savant au scos în relief și alte virtuți ale limbii românești.

Constantin Noica, de exemplu, depista numeroase lexeme capabile să exprime adânci idei filozofice (*inspre*, categoriile verbului *a fi* etc.), iar în folosirea pe scară largă a sufixelor diminutive — o anumită intimitate a românului cu lumea: «marele devine mic, depărtatul apropiat, imposibilul devine realitate, ceea ce pleacă din tine vine de la altcineva»¹⁷. Pe de altă parte, Lucian Blaga evidențiază «osmoza organică» dintre limba literară și graiul popular, «evlavia firească» a românului pentru propria limbă, care trădează o «adâncă» problemă de «filozofie» a culturii și de filozofie a stilurilor de viață»¹⁸.

În sfârșit, «una din manifestațiile acestei puternice vieți populare» este și creștinismul — «legea rumânească». Nicolae Iorga a formulat câteva dintre cele mai interesante idei privind ascensiunea religiei lui Christos în spațiul Carpato-Dunărean; unele dintre ele sînt de-abia «descoperite» de cercetarea contemporană, fără a-l cunoaște pe Iorga. Pentru a înțelege problematica creștinismului daco-roman savantul considera că «el trebuie cercetat și altfel decît printr-o însușire de cuvinte, printr-o interpretare de piese archeologice și printr-o căutare în listele de martiri ori chiar în biografia, îndoielnică, a unui misionar. Numai punîndu-l în legătură cu tot mediul ca și, mai ales, cu o întreagă viață a mulțimilor umile îi putem găsi adevăratul sens»¹⁹. Astfel Nicolae Iorga aprecia, în mod just, că noua religie nu s-a afirmat pe un teren gol, nu era «o doctrină nouă, zburcînd deodată, gata făcută»²⁰. Ascensiunea sa trebuie văzută în mișcarea de idei de la sfîrșitul Antichității, în care tendințele monoteiste și universaliste cîștigau tot mai mult teren. Larga răspîndire a religiilor solare sub împărați ca Elegabal și Aurelian, henoteismul promovat de Dioclețian, puternicul avînt al cultelor orientale, al misteriiilor, ca și simbolurile Unicității avansate de filozofia stoică sau neoplatonică²¹ au format fundamentul spiritual, pe care s-a mulat creștinismul.

Așadar, «pe lîngă pregătirea în Biserica începătoare, este și o altă pregătire dincolo de dînsa, și în jurul ei», scria Iorga, referindu-se tocmai la atmosfera culturală, religioasă, care a precedat religia creștină. În Dacia și Moesia aceste realități se exprimă în apariția sincretismului henoteist²², în adorarea unor divinități ca *Theos Hypsistos*, *Iuppiter Summus exsuperantissimus*, *divinarum humanarumque rerum rectori fatorumque arbitro* («ghidul lucrurilor divine și umane, arbitrul destinelor»), *Mithras*²³, în apariția gnosticismului sau a ideilor eschatologice de factură orientală. Așa se explică, în bună măsură, rapida ascensiune a creștinismului în spațiul dunărean.

În al doilea rînd, Nicolae Iorga a văzut creștinismul românesc ca rezultat al unei «sinteze religioase»²⁴, respectiv o osmoză între credințele de factură antică, păgînă și ideile religiei lui Christos. «Trecerea la creștinism, — aprecia Nicolae Iorga, — e foarte adesea o simplă traducere din păgînismul anterior», observație în sprijinul căreia aducea numeroase exemple din panoplia sfinților creștini sau din superstițiile populare²⁵. Această opinie este una dintre cele mai fine constatări făcute de învățațul român în privința esenței creștinismului românesc. Ea a fost dezvoltată pe ample registre de cercetarea ulterioară. Astfel, Mircea Eliade vorbea de «christianizarea tradițiilor religioase păgîne», ceea ce a făcut din creștinismul românesc o «creativitate religioasă de tip folcloric», paralelă cu cea a teoriilor, misticilor și artiștilor²⁶. Blaga, la rîndul său, referindu-se la specificul religiei românilor, dezvoltat pe aceleași baze populare, arhaice, considera chiar că procesul a fost invers celui schițat de Iorga și Eliade, respectiv o «păgînizare» a unor «teme creștine»²⁷. Oricum privim lucrurile, este vorba de produsul aceleiași lumi rurale, arhaice, creatoare.

În sfârșit, acest creștinism popular, impregnat de elemente păgîne, mai are o dimensiune — caracterul universal; «ceea ce lipsește cu totul este amintirea zeului local, care nu e cel mai mare, ci cel mai activ.

Sfinților nu li s-a repartizat niciodată un anume ținut; ei nu sînt legați, ca la greci, dar și la francezi, de un anume munte — Sfîntul Ilie la Delphi, în locul lui Apollon, — de o anume apă, cu Nimfele sale, de o pădure, ca aceea prin care la elini rătăceau Driade și Amadriade. În religia românului e și ceva general, universal. El n-a înțeles niciodată să-și ție un Dumnezeu pentru sine. Lumea toată e divină, dar e divină pentru toți oamenii fără osebire»²⁸. Mircea Eliade mergea chiar mai departe, arătînd că la români «se poate vorbi de un «creștinism cosmic» pentru că, pe de o parte, misterul cristologic este proiectat în întreaga Natură și, pe de altă parte, elementele istorice ale creștinismului sînt neglijate; se insistă, dimpotrivă, pe dimensiunea liturgică a existenței în lume»²⁹. Ce este altceva moartea din balada «Miorița» decît un act sacramental, o nuntă, în care natura se preface în Biserică?

Iată, deci, după Nicolae Iorga, elementele fundamentale ale creației românești în mileniul întîi, creație izvorîtă din acea lume rurală, arhaică, în care s-a retras populația locală după abandonarea sa de către Imperiu. Deci, **neamul, limba, legea** și poate că nimic nu este mai important astăzi ca, citindu-l pe Iorga, să ne amintim că sîntem cel mai vechi și singurul neam romanic din această parte de lume, că ne exprimăm într-o limbă neolatină și că putem revendica întîietatea, față de cei care ne înconjoară, în cunoașterea legii lui Christos.

Note

¹ Iorga N. Istoria românilor. Vol. 11. Buc., 1936.

² Ibidem.

³ Palast und Hiitte. Mayence, 1982.

⁴ Villes et peuplement. Roma, 1984.

⁵ Iorga N. Locul românilor în istoria universală. Buc., 1985.

⁶ Iorga N. Istoria românilor...

⁷ Iorga N. Evoluția ideii de libertate. Buc., 1981.

⁸ Iorga N. Istoria românilor...

⁹ Iorga N. Ceva despre Ardealul românesc.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Arvinte V. Român, românesc. România. Buc., 1983.

¹⁴ Iorga N. Istoria românilor.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Noica C. Cuvînt împreună despre rostirea românească. Buc., 1987.

¹⁸ Blaga L. Spațiul mioritic. Buc., 1985.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Tillich P. Histoire de la pensée chrétienne. Paris, 1970.

²² Bărbulescu M. Interferențe spirituale în Dacia romană. Cluj-Napoca, 1984.

²³ Sanie S. Cultele orientale în Dacia romană. Vol. 1. Buc., 1981.

²⁴ Iorga N. Locul românilor în istoria universală. Buc., 1985.

²⁵ Iorga N. Istoria românilor...

²⁶ Eliade M. Istoria credințelor și ideilor religioase. Vol. II, III. Buc., 1991.

²⁷ Blaga L. Spațiul mioritic..

²⁸ Iorga N. Istoria românilor...

²⁹ Eliade M. Istoria credințelor și ideilor...

Andrei I. Eșanu

NICOLAE IORGA DESPRE GRIGORE URECHE ȘI CRONICA SA¹

Nicolae Iorga, de la nașterea căruia s-au celebrat de curînd 120 de ani, este, neîndoielnic, unul dintre cei mai străluciți istorici ai poporului nostru din toate timpurile, un continuator destoinic al frumoaselor tradiții ale istoriografiei românești. El mai este și un exemplu de manifestare a geniului românesc, de aceea trebuie să ocupe locul binemeritat în panteonul civilizației noastre, alături de celebrii săi predecesori Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Ion Neculce, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, A. D. Xenopol ș.a.

Se știe că Nicolae Iorga a fost un cercetător universal, cu un spectru extrem de vast de interese științifice, lăsînd în urma sa o moștenire fă-

ră precedent în cultura românească. Și totuși cel mai puternic s-a manifestat harul și talentul său de cercetător, în primul rînd, în domeniul istoriei și, în special, ca istoric medievalist, ca cercetător al evului mediu românesc². În particular, de o valoare netrecătoare sînt numeroasele sale lucrări speciale și de sinteză, culegeri de studii și de izvoare, alte publicații dedicate evului mediu românesc sub toate aspectele — istorie, politică, cultură etc. Aproape că nu există domenii de cercetare, fie că e vorba de istorie socială și economică, istorie politică, cultură și literatură, alte compartimente și sfere de cunoaștere legate de evul mediu românesc, asupra cărora să nu-și fi spus cuvîntul N. Iorga. Deosebit de diverse și valoroase sînt edițiile sale în multe volume de izvoare medievale³.

În prezenta comunicare vom încerca să expunem viziunea lui Nicolae Iorga asupra unuia dintre cronicarii moldoveni din sec. al XVII-lea — Grigore Ureche, cit și asupra valorii polivalente a cronicii lui.

Deși N. Iorga, după cum am încercat să constatăm din bibliografia imensei sale opere (care numără circa 18 mii de titluri), pare să nu aibă lucrări speciale dedicate vieții și activității lui Grigore Ureche, totuși, în diverse ediții de istorie a românilor, a literaturii române⁴, în alte lucrări speciale, cum ar fi «Istoria literaturii românești. Introducere sintetică» (București, 1929, 1985), găsim pasaje deosebit de interesante privitoare la activitatea strălucitului cronicar moldovean din prima jumătate a sec. al XVII-lea. În afară de aceasta, este cunoscut faptul că N. Iorga, cu spiritul critic ce-l caracterizează, s-a referit destul de frecvent⁵ la cronica lui Grigore Ureche ca izvor istoric.

În lucrările menționate N. Iorga, după ce prezintă scurte date din biografia lui Grigore Ureche, trece la o amplă analiză a spiritului cronicarului în postura lui de gînditor și cercetător. Istoricul acordă atenție deosebită interpretării celor mai importante pasaje din punctul său de vedere referitor la cronici, depistării și identificării izvoarelor acestora, aportului concret al lui Simion Dascălul și Misail Călugărul la completarea cu noi date a letopisețului lui Gr. Ureche. N. Iorga face încercarea de a aprecia la general valorosul monument de literatură istorică medievală moldovenească.

Apreciind înalt setea de cunoaștere a lui Gr. Ureche în domeniul istoriei naționale, N. Iorga scria: «Îl vedem neconținut căutînd să-și întregască știința despre trecut, pe care o dădeau letopisețele. Pentru aceasta recurge la tradiție»⁶, adică la cunoștințele și creația populară orală. Probabil, scrupulozitatea și atenția sporită de care a dat dovadă Gr. Ureche în elaborarea letopisețului său l-au făcut pe N. Iorga să-l aprecieze pe cronicar ca pe un «harnic iscoditor de adevăr, acest curios de trecut»⁷.

În perioada cînd N. Iorga scria și edita seria de lucrări de sinteză, la care ne-am referit mai sus (fiind vorba de anii 20 ai secolului curent), în paginile literaturii de specialitate de mai multă vreme se ducea o discuție aprinsă vizînd paternitatea «Letopisețului Țării Moldovei». Vom aminti foarte succint că existau mai multe păreri în această privință. Astfel, de la M. Țogălniceanu pînă în sec. al XX-lea în literatura istorică luseseră pe rînd considerați autori ai cronicii mai întîi Grigore Ureche, apoi Nistor Ureche, iar mai apoi Simion Dascălul, pe urmă coautori ai aceleiași cronici: Grigore Ureche și Simion Dascălul (această din urmă opinie privind paternitatea letopisețului era împărtășită și de către cunoscutul istoric C. Giurescu)⁸. N. Iorga a ocupat, încă pe cînd discuția era în toi, o poziție fermă și foarte aproape de cele mai răspîndite păreri, rezolvînd această controversată problemă în favoarea lui Grigore Ureche. Cu această ocazie cercetătorul aduce un bogat spectru de argumente valabile întru totul și pînă astăzi. Astfel, N. Iorga, P. P. Panaitescu⁹, alți cercetători de mai tîrziu au pus eficient umărul la rezolvarea acestor probleme dificile¹⁰.

După cum întrevede cercetătorul nostru în analiza propusă cititorului, Gr. Ureche a scris cronică sa «din propriul său îndemn», pentru că «voia să-și plătească datoria către țară»¹¹. În același timp distinsul istoric nu insistă prea mult asupra opiniei sale, lăsînd ca să se înțeleagă ușor că este gata să accepte oricare altă părere ce ar fi argumentată în modul corespunzător. Astfel, la un moment dat, cu ocazia unei prezentări de ansamblu a aceleiași cronici, N. Iorga se întreabă: «A simțit Grigore Ureche, pentru că învățase în școli din Apus, nevoia de a înfățișa și românește, întrebunînd și izvoare polone, redactate în limba latină, trecutul Țării Moldovei? Sau Vasile Lupu, care în toate domeniile a îndemnat, este acela, care i-a cerut învățatului boier să dea Istoria Moldovei?»¹².

Analizînd complicata problemă a izvoarelor letopiseșului lui Gr. Ureche, Iorga acordă o mare atenție așa-numitului «Letopiseș moldovenesc». Aici vom aminti succint că această controversată și îndelung dezbătută în știința istorică românească întrebare și-a găsit diversă interpretare în literatura de specialitate pe parcurs de aproape un secol. N. Iorga, cu excepționala sa capacitate de a citi și interpreta izvoarele istorice, vine cu o analiză proprie a «Letopiseșului moldovenesc», găsind multe tangențe, ba chiar unele elemente comune pentru aceasta și așa-zisa «Cronică de la Bistrița».

Supunînd unei serioase analize critice cele expuse de către Grigore Ureche, fie după «Letopiseșul moldovenesc», fie după alt «izvod mai vechi al țării», N. Iorga găsește că alcătuitorul uneori «traduce și nu traduce totdeauna bine»¹³. Cu toate acestea, cercetătorul constată că «Letopiseșul Țării Moldovei», prin fiecare detaliu al său, are la bază date concrete din izvoare diverse și, în primul rînd, din cele interne. N. Iorga observă și subliniază în mod deosebit faptul că Grigore Ureche nu era mulțumit de informația, pe care o putuse căpăta din citirea letopiseșului și altor izvoare interne, acestea fiind, după cum se știe, extrem de laconice și, prin urmare, foarte zgîrcite în date.

Nicolae Iorga îl vede permanent pe boierul moldovean în postura de cronicar din prima jumătate a sec. al XVII-lea silit să aleagă între spusesele «letopiseșului nostru», adică între datele izvoarelor interne și cele ale «letopiseșului străinilor»; aceasta fiind pentru Gr. Ureche, după aprecierea aceluiași cercetător, o sarcină nu dintre cele mai ușoare. Cu toate acestea, distinsul cronicar găsește totdeauna ieșire din impasul legat de caracterul lacunar și incert al informației avute la dispoziție.

Celebrul cercetător încearcă, de asemenea, să-și spună cuvîntul și în ceea ce privește problema delimitării textului propriu-zis al cronicii lui Gr. Ureche de cel al interpolatorilor de mai târziu. Deosebit de valoroase și mereu actuale, după opinia noastră, sînt raționamentele lui N. Iorga referitoare la «văleatul 6867 (1359), cînd au stătut Domn Dragoș Vodă», care trebuie atribuit lui Gr. Ureche, și nicidecum, după cum consideră cercetătorul, interpolatorilor de mai târziu (cum o face, de exemplu, M. Kogălniceanu pe la mijlocul secolului trecut în prima ediție a cronicii).

N. Iorga încearcă să contureze imaginea unui alt izvor, folosit de către Gr. Ureche, prin comparație, anume în acest scop, cu letopiseșul «moldovenesc» și în același timp și cu cel «leșesc», urmînd ca marele nostru istoric să definească acest letopiseș prin formula de «enigmatic»¹⁴. Deci, îl surprindem pe același N. Iorga într-o situație cînd, văzînd că nu-i ajung argumente, nu insistă asupra unei concluzii pripite, lăsînd, deci, să se înțeleagă că lansează, de fapt, o ipoteză. Tot în această ordine de idei trebuie de subliniat și faptul că, deși N. Iorga nu a efectuat cercetări speciale de proporții cu privire la «Letopiseșul Țării Moldovei», totuși, ceea ce a reușit să facă arată cu prisosință că savantul era pornit cu spectrul său de fine observări și interese, cu soluționările propuse pe calea cea dreaptă, susținînd, prin argumente proprii, anume pozițiile care cu timpul s-au dovedit a fi cele mai viabile în știință. Ba mai mult ca atît,

din încercările sale de analiză și de delimitare a textului propriu-zis al cronicii de cel al interpolărilor de mai târziu, pe care le întreprinde în aceeași «Istorie a literaturii românești», se distinge clar ideea precum că N. Iorga înțelegea perfect că valorosul monument de literatură și istoriografie din secolul al XVII-lea este mult mai complex decât părea la o primă lectură¹⁵.

O apreciere într-un fel aparte îi aparține lui N. Iorga și în ceea ce privește personalitatea lui Simion Dascălul. Cercetătorul nostru evită extremele atât de frecvent întâlnite pe atunci, văzînd în Simion Dascălul «unul ce știa ungurește și cunoștea împrejurările din Ardeal și Maramureș¹⁶ și era un om învățat pentru vremea lui, cu știință de carte polonă, dacă nu și latinească»¹⁷. Spre deosebire de mai mulți predecesori ai săi, cu începere de la Miron Costin și Dimitrie Cantemir, N. Iorga are, de fapt, o atitudine destul de agreabilă, tolerantă față de Simion Dascălul, arătînd că acesta se apucase la început doar «să copie cronica lui Ureche» dar că «i s-a părut pe alocurea insuficientă»¹⁸. Faptul că Simion Dascălul a completat cronica nu prea reușit, ca să ne limităm doar la asemenea aprecieri, nu-l face pe N. Iorga să-și «iasă din sărute», cum, de fapt, au făcut-o atîtea alții, ci explică fenomenul atât de frecvent întâlnit în evul mediu foarte calm prin aceea că «pentru a o completa, el n-avea multe izvoare nouă la îndemînă»¹⁹. În același timp N. Iorga nici pe departe nu este înclinat să supraaprecieze meritele lui Simion Dascălul, arătînd destul de obiectiv nivelul mult prea modest de cărturărie al acestuia în comparație cu cel care, după expresia lui N. Iorga, «este un cronicar foarte precis»²⁰, al lui Gr. Ureche; ba chiar reținîndu-se destul de mult la analiza interpolărilor copistului, el atrăgea atenția asupra unor inexactități și stîngăcii proprii cărturarilor de talia lui Simion Dascălul²¹.

Apreciînd în ansamblu lucrarea cronicărească a lui Gr. Ureche, N. Iorga scria: «Însemnătatea cronicii lui Ureche stă mai ales în două lucruri: întâiu, că a prefăcut pe românește vechile letopisește slavone, completîndu-le unul prin altul, dînd contemporanilor tot ce se cuprindea în ele; în al doilea, că a descoperit folosul ce se poate trage pentru Istoria Moldovei din întrebuițarea scriitorilor poloni. În al treilea rînd, ar veni semnalarea pentru întâia oară, dar fără precizie și căldură a originii romane»²². Aici N. Iorga avea în vedere, evident, celebra maximă a lui Gr. Ureche «De la Rîm ne tragem» și alte date ce sînt expuse de către cronicar în partea de început a letopiseșului referitoare la originea latină a limbii ș.a.

După investigațiile lui N. Iorga a urmat un șir de vaste cercetări cu privire la cronica lui Grigore Ureche (P. P. Panaitescu, L. Onu, D. Velciu, E. Russev ș. a.), dar aprecierile lui în mare parte au trecut verificarea prin timp, rămînînd bogat izvor de idei și inspirație pentru viitorii cercetători.

Note

¹ Articolul reprezintă o variantă a comunicării făcute în cadrul conferinței științifice către aniversarea a 120-ea din ziua nașterii lui N. Iorga cu tema «Moștenirea istorică, literară și pedagogică a savantului enciclopedist Nicolae Iorga», care a avut loc la Institutul pedagogic «Alecu Russo» din Bălți la 28—29 mai 1991.

² Vezi: Papacostea Ș. Nicolae Iorga și evul mediu românesc//Iorga N. Studii asupra evului mediu românesc, Buc., 1984. P. 402—427; Berza M. Nicolae Iorga, istoric al evului mediu. Buc., 1944.

³ Iorga N. Studii și documente cu privire la istoria românilor. Vol. I—XXIII. Buc., 1909—1913; Ionașcu I. N. Iorga, editeur de sources Historique//Nicolae Iorga, l'homme et l'oeuvre. Buc., 1972. P. 85—113.

⁴ Vezi: Iorga N. Istoria literaturii române. Vol. I. Ed. a II-a revăzută și larg întregită. Buc., 1925.

⁵ Vezi: Iorga N. Studii asupra evului mediu românesc. Buc., 1984. P. 148, 189, 343, 345.

⁶ Istoria literaturii române. Vol. I. Ed. a II-a. Buc., 1925. P. 295.

⁷ Ibidem.

⁸ «Mai târziu, — scrie N. Iorga într-una din lucrările sale de referință, — în

problema abordată s-au adus și imolaturi (inter-polații. — A. E.), care au făcut pe C. Giurescu să creadă că nu mai avem de-a face cu textul lui Ureche, ci numai cu o refacere a unui Simion Dascălul. Părere ce-mi pare acum absolut greșită...» (*Iorga N. Istoria literaturii românești. Introducere sintetică. Buc., 1929*).

¹³ P. P. Panaitescu își adusese argumentele de rigoare în lucrarea sa de proporții «Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Gr. Ureche și Miron Costin.» Buc., 1925.

¹⁴ Vezi: *Iorga N. Istoria literaturii românești. Vol. I. Ed. a II-a. Buc., 1925. P. 285—287 (nota 5).*

¹⁵ *Ibidem. P. 285—286.*

¹⁶ *Iorga N. Istoria literaturii românești. Introducere sintetică. Buc., 1929.*

¹⁷ *Iorga N. Istoria literaturii românești. Vol. I. Ed. a II-a. Buc., 1925. P. 290.* Pentru a nu denatura cât de puțin notele critice ale aceleiași cronici de către N. Iorga trebuie să arătăm, că acesta depistează și alte inexactități, mai ales în ceea ce privește perioada

primului secol după descălecatul Țării Moldovei, reflectată în cronica lui Gr. Ureche (Vezi: *Iorga N. Istoria literaturii române. Vol. I. Ed. a II-a. Buc., 1925. P. 300—301.*

¹⁸ *Ibid. P. 299.* Această interesantă idee n-a fost deocamdată reluată în istoriografie.

¹⁹ *Iorga N. Istoria literaturii românești. Vol. I. Ed. a II-a. Buc., 1925. P. 300—309.*

²⁰ *Ibidem. P. 301.*

²¹ În vederea aprecierii lui Simion Dascălul, a aportului lui «valoric» la «Letopisețul Țării Moldovei», N. Iorga se sprijină în mare măsură pe delimitările interpolărilor acestuia, efectuate pe la mijlocul sec. al XIX-lea de către M. Kogălniceanu. Prima încercare de acest fel în istoriografie (Vezi: *Iorga N. Istoria literaturii române. Vol. I. Ed. a II-a. Buc., 1925. P. 301 (nota 2).*

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem. P. 307.*

²⁵ *Ibidem. P. 302—309.*

²⁶ *Iorga N. Istoria literaturii române. Vol. I. Ed. II. Buc., 1925. P. 300.*

Demir M. Dragnev

PREMISELE EPOCII MODERNE ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE IORGA

Concepând istoria ca un izvor de îndrumări vii, marele savant român N. Iorga a făcut din studierea trecutului o carte de învățătură pentru prezent. Trecutul, scria el, „e viața omenirii moarte, care trăiește în mintea noastră, precum și noi vom trăi — unii personal, alții ca epocă — în mintea umanității care va veni”¹, căci „istoria este viața omenească, problemele de odinioară sînt problemele de acum, în altă formă, cu alți oameni”².

Dacă am încerca să definim ceea ce e incontestabil netrecător dintre concluziile renumitului istoric, concluzii bazate pe o studiere fundamentală a istoriei naționale, ar trebui, în primul rînd, să evidențiem ceea ce el a numit permanențe ale istoriei românești: continuitatea pe același teritoriu, tradiția luptei pentru păstrarea ființei naționale, conștiința romanității și unității etnico-culturale, originalitatea civilizației românești.

Aceste constante au căpătat o nouă afirmare și importanță practică în epoca de trecere de la civilizația medievală la cea modernă.

Acest proces istoric, urmat de un șir de transformări importante, dar și tragice în viața economică, socială, politică, culturală și națională, începe în Moldova și Țara Românească, conform opiniei lui N. Iorga, după pacea de la Kuciuk-Kainargi din 1774 și anexarea Bucovinei de către Austria în 1775. Constatarea savantului, fondată cu noi argumente, e susținută și în prezent de către majoritatea cercetătorilor acestei probleme³.

Schimbările intervenite în Moldova și Țara Românească după 1775 au fost amplu elucidate de către N. Iorga în volumul VIII al renumitei sale

opere de sinteză „Istoria românilor“, intitulat semnificativ — „Revoluționarii“. O deosebită atenție a acordat N. Iorga schimbărilor în mișcarea națională din epoca respectivă, „așa încît am putea numi toată această perioadă din istoria noastră,— scria el,— lupta pentru a reuni în idei și în limbă tot poporul românesc și pentru a găsi legătura dintre dînșii toți și dîntre marii străbuni, pentru a o proclama din nou, cu strălucire“, că această luptă „n-a avut pentru noi o mai mică însemnătate decît lupta de la Podul Înalt și că alături de marii voievozi învingători ai timpurilor eroice își găsesc locul vrednic descoperitorii și apărătorii drepturilor noastre istorice, propovăduitorii datoriiilor pe care acele drepturi ni le impun“⁴.

În prezenta comunicare* ne vom referi doar la un aspect din vasta problemă a trecerii de la civilizația medievală la cea modernă, atît de amplu cercetată de către N. Iorga: premisele acestui proces.

Pentru prima dată în istoriografie savantul român a demonstrat că cele mai importante dintre aceste premise au apărut în perioada precedentă, socotită de către mulți istorici drept o cezură în istoria națională. E vorba de perioada dominației turco-fanariote (1711—1821), în care unii cercetători văd numai o beznă de stoarceri a bunurilor materiale ale poporului și o abrutizare⁵.

Combătînd acest clișeu istoriografic, N. Iorga a definit perioada numită ca cea a „reformelor Bizanțului luminat“, iar volumul respectiv (VII) consacrat ei din „Istoria Românilor“ — „Reformatorii“. El a demonstrat că mulți domni fanarioți întrețineau relații strînse cu familiile boierești locale, realizînd un șir de reforme (printre care cea mai importantă — abolirea șerbiei în Țara Românească în 1746 și în Moldova în 1749), ce au adus la schimbări esențiale în viața socială, economică, politico-administrativă și culturală. Aceste reforme au modernizat societatea de atunci și, fiind efectuate concomitent în ambele principate, au creat structuri sociale și politice comune, ce au contribuit la unitatea lor. Prin formarea unor instituții comune, scria N. Iorga, s-a ajuns „mai mult decît prin deseale strămutări ale domnilor, care duceau cu ei o parte din clientela lor, la crearea unei vieți românești unitare“⁶.

E adevărat că N. Iorga a căutat în afara mediului autohton sursele de inspirație a reformelor fanariote (influențe „turco-bizantine“, a „absolutismului luminat“ francez, habsburgic etc.). Cercetările istorice mai recente (completînd cu surse noi investigațiile inițiate de N. Iorga) au demonstrat că instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova și Țara Românească a fost o soluție politică a Porții Otomane în condițiile intensificării mișcării de eliberare națională din Principate și schimbării echilibrului de forțe pe arena internațională (înlăturarea Poloniei ca mare putere, pasivitatea Austriei, ocupată cu războaie în Europa, afirmarea tot mai mult a Rusiei în calitate de mare putere europeană). În aceste circumstanțe domnii fanarioți, numiți direct de către sultan în scaunele domnești ale principatelor pe un termen scurt, au avut misiunea de a asigura Poarta cu enorme surse materiale și a preveni o eventuală „hăinire“ a populației băștinaș⁷.

Căutînd formule ce permiteau aparatului de stat să stoarcă de la populație venituri cît mai mari, fanarioții au inițiat un șir de reforme. Întreprinsă la început în sfera impozitelor, politica de reforme n-a putut să nu se extindă asupra întregului sistem de relații sociale și economice, asupra organizării administrative, militare, juridice, culturale. În consecință, domnii fanarioți au subordonat mai bine sistemul de exploatare a populației la interesele statului, au slăbit dependența țăranilor față de proprietarii de ocine și au intensificat dependența lor față de organele administrației de stat. În aparență aceste măsuri se asemănau cu poli-

* Comunicare prezentată la sesiunea jubiliară a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova: «Nicolae Iorga — 120 de ani de la naștere» (Chișinău, 17—18 decembrie 1991).

tica fiscală din Imperiul Bizantin sau din țările europene din perioada „absolutismului luminat“ (mai ales francez). De aici și opinia lui N. Iorga referitor la izvorul de inspirație a domnitorilor reformatori. Desigur, că în esența lor reformele din țările numite erau efectuate în alte condiții istorice și cu alte scopuri decât în Moldova și Țara Românească.

Cercetînd procesul de trecere de la societatea medievală la cea modernă, N. Iorga a sesizat un șir de schimbări esențiale în viața socială și economică, legate de acest proces (transformarea stăpînilor feudali de pămînt în proprietari funciari deplin, dezvoltarea comerțului intern și extern al industriilor, apariția unor noi structuri sociale etc.). Acest cerc larg de probleme a fost apoi aprofundat pe baza unui nou material documentar în istoriografia postbelică. Istoricii au pus accentul pe specificul transformărilor economice și sociale din Moldova și Țara Românească, determinat de apartenența principatelor în timpul dominației otomane la o zonă specifică, în care se îmbinau forme ale relațiilor sociale etatizate, adică de formă orientală, cu relații sociale feudale de tip seniorial (clasic) est-european. Limitarea, iar apoi și lichidarea monopolului parțial otoman asupra comerțului extern din principate, mărirea dărilor către Poartă au deschis calea dezvoltării relațiilor sociale și economice din Țările Române în contextul european⁸.

În ansamblul lor cercetările lui N. Iorga în domeniul relațiilor sociale și economice, precum și al politicii interne din principate în perioada respectivă nu numai că au dezlegat un șir de probleme ce nu și-au pierdut și astăzi actualitatea, ci au servit drept îndemn pentru generațiile ulterioare de cercetători la aprofundarea lor pe baza unor surse noi.

În acest context merită o deosebită atenție viziunea lui N. Iorga asupra evoluției ideii naționale la români în epoca cercetată. Savantul a legat nemijlocit procesul trecerii de la civilizația medievală la cea modernă cu atragerea populației principatelor la literatura Europei civilizate. Marile evenimente ale Revoluției Franceze, invazia emigranților francezi, războaiele generale au grăbit mersul transformărilor. Deșteptarea a început în Ardeal, răspîndindu-se apoi asupra ambelor principate. „Veni o vreme,—spunea N. Iorga,—cînd românul de la Dunăre fu în stare să prețuiască nemărginitul folos al doctrinei naționale care se formase între frații săi mai luminați de dincolo de munți. Unitatea culturală a neamului românesc fu restabilită“⁹.

Pentru o integritate a tabloului concepției lui N. Iorga asupra epocii prezentate e necesar de a evidenția cercetările savantului ce au demonstrat că fruntașii mișcării naționale nu numai își exprimau ideile în literatura scrisă, ci și luptau pentru a le introduce în viață. Această activitate a lor este descrisă de către N. Iorga pe fondalul desfășurării politicii orientale a marilor puteri europene.

E bine cunoscută politica de expansiune a imperiilor habsburgice și țariste în Europa de Sud-Est pe parcursul perioadei în discuție. Pentru a duce cu succes pînă la capăt planurile lor agresive aceste mari puteri aveau totuși nevoie de o susținere din partea populației băștinașe. Străduindu-se ca politica lor să pară mai atrăgătoare, ele o îmbracă în haina ideologică a luptei creștinilor pentru eliberare de sub jugul păgîn. În preajma războiului ruso-turc din 1769—1774, după cum relatează N. Iorga, „rușii căutau să se încredințeze ce sprijin ar putea să găsească în Țările Române marile planuri de unire ortodoxă și de restabilire pe ruinele puterii otomane a unei Împărății creștine de caracter bizantin, dar de limbă slavă...“¹⁰. Pînă la un moment, scria N. Iorga, „manifestația boierimii și clerului țărilor românești erau în marginile programului ortodox și slavonesc al Împărăției Rusiei, ei nu făceau decît să urmeze o impulsie din afară...“¹¹.

Atunci, însă, cînd la masa tratativelor se discută destinul poporului băștinaș, atitudinea, boierimii și clerului se schimbă. „E vorba de forma

viitoare a acestor țări,— scrie N. Iorga,— și aici precizările se impun de la sine: în locul ideologiei pravoslavnice comune... Boierii își apărau interesele de clasă, dar și cu amestecul unui instinct național, gata a se ridica la orice abuz, la orice jignire¹².

Atât în timpul războiului ruso-turc din 1769—1774, cât și în următoarele războaie, boierii și clerul au înaintat un șir de programe de renaștere națională. Se prevedea unirea principatelor sub ocrotirea Rusiei sau a cîtorva mai mari puteri împreună ca program maxim (scopul final fiind independența), iar ca program minim — restabilirea vechilor privilegiilor ale principatelor, existente la începutul dominației otomane. S-a ajuns ca obiectivul urmărit de fruntașii mișcării naționale să devină o problemă larg discutată, ce necesită o cercetare mai amplă pe viitor¹³.

Cu timpul, menționa N. Iorga, oamenii politici din Moldova și Țara Românească au înțeles că ei puteau conta pe bunăvoința marilor puteri numai atunci, cînd interesele lor veneau în întîmpinarea programelor expansioniste ale acestora. Anume aceasta i-a și determinat să se îndepărteze tot mai mult de ideea unității religioase, contînd pe cea a unității naționale. „Pe alte căi, naționale și revoluționare, era să se ajungă într-un veac de trudă și suferință la ... unitatea neamului întreg“, — conchidea N. Iorga¹⁴.

Formarea instituțiilor sociale și politico-administrative comune în Moldova și Țara Românească, trecerea de la reforme efectuate, cum credea el, sub influența absolutismului luminat, la programe revoluționare, inspirate de Marea Revoluție Franceză, ce prevedeau unirea principatelor sub o monarhie constituțională, ba chiar propagarea ideilor republicane — iată doar unele dintre cele mai importante premise ale procesului de trecere de la societatea medievală la cea modernă în Moldova și Țara Românească, evidențiate de către N. Iorga.

Ansamblul arhitectural al epocii caracterizate în prezenta comunicare, stabilit de marele istoric român, rămîne tot atît de actual ca și în anii activității lui rodnice, îndemnîndu-i pe istoricii contemporani spre noi investigații, menite să-i facă să tragă noi învățăminte din izvoarele depistate de ei, aprofundînd cunoașterea civilizației românești în pragul epocii moderne, ecoul căreia răsună surprinzător și în zilele noastre.

Note

¹ Iorga N. Generalități cu privire la studiile istorice. Ed. a III-a. Buc., 1944. P. 16.

² Ibidem.

³ Boicu L. A doua jumătate a secolului al XVIII-lea — începutul epocii moderne în istoria României//Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol». IX. Iași, 1972. P. 431—444; Platon Gh. Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României. Iași, 1980. P. 10—11.

⁴ Iorga N. Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821). Vol. 1. Buc., 1969. P. 12—13.

⁵ O amplă prezentare a istoriografiei referitoare la regimul turco-fanariot vezi: Lemny Șt. La critique du regime phanariote: clichés mentaux et perspectives historiographiques — Culture and Society. Edited by Al. Zub. Iași, 1985. P. 17—30.

⁶ Iorga N. Istoria românilor. Vol. VII. Reformatorii. Buc., 1938. P. 148.

⁷ Constantiniu Fl. Constantin Mavrocordat. Buc., 1985. P. 9—10; Lemny Șt.

Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc. Buc., 1990. P. 11—26.

⁸ Constantiniu Fl. Op. cit. P. 15—18; Драгнев Д. Проблемы государственной собственности и государственной феодальной эксплуатации на Руси и в Молдавии в период перехода от развитого к позднему феодализму (общее и особенное)//Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии, М., 1988, С. 91—101.

⁹ Iorga N. Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea. Vol. 1. P. 12.

¹⁰ Iorga N. Istoria românilor. Vol. VII. P. 259.

¹¹ Ibidem. P. 264.

¹² Ibidem. P. 265.

¹³ Constantiniu Fl. De la Mihai Viteazul la fanarioti: observații asupra politicii externe românești//Studii și materiale de istorie medie. Vol. VIII. Buc., 1975. P. 101—134; Boicu L. Principatele Române în raporturile politice internaționale (sec. XVIII). Iași, 1986.

¹⁴ Iorga N. Istoria românilor. Vol. VIII. P. 71.

ISTORIOGRAFIE ИСТОРИОГРАФИЯ

Ion A. Țurcanu

ISTORIOGRAFIA REFORMEI AGRARE DIN BASARABIA ÎN ANII 1918—1920*

Specificul vieții sociale a Basarabiei în anii 1918—1940 este de așa natură că nu există o temă mai importantă în istoria ținutului din aceaștă perioadă, decât relațiile agrare. Esența lor se rezumă la proprietatea funciară ce poartă amprenta reformei agrare înfăptuită aici în conformitate cu decretul regelui român de la 22 decembrie 1918 și legea despre reformă de la 13 martie 1920.

Despre această reformă s-a scris foarte mult. Putem afirma că nu există nici un studiu, nici o publicație care, oglindind starea generală a Basarabiei din acei ani, condițiile de viață ale truditorilor basarabeni sau politica României regale în ținut, să nu se fi referit, măcar în linii generale, la această chestiune. Totuși, judecând după cele ce s-au scris la noi în problema dată, nu ne putem forma o opinie cât de cât clară despre reformă.

În articolul de față vom încerca să demonstrăm cum a fost studiată reforma agrară din anii 1918—1920 din Basarabia în istoriografia sovietică, făcând trimiteri nu numai la studiile istorice propriu-zise, ci și la întreaga literatură care, în cazul nostru, prezintă interes din punct de vedere istoric¹. În articol se întreprinde analiza principalelor lucrări, adică a celor mai mult sau mai puțin originale sub aspectul dat, în plan cronologic și, bineînțeles, de pe pozițiile concepției istorice de azi.

Marea majoritate a primelor lucrări, în care și-a găsit reflectare și reforma agrară, aparțin unor autori basarabeni sau emigranți români ce s-au refugiat în U.R.S.S.

În 1924 la Moscova apare lucrarea lui V. Dembo, consacrată problemei basarabene, în care o anumită atenție se acordă și reformei agrare. Autorul reflectă modul cum decurgea reforma atît în Basarabia, cît și în întreaga Românie, expune opinia ce devine ulterior foarte răspîndită în istoriografia sovietică, și anume că, spre deosebire de restul României, în Basarabia țaranul a căpătat pămînt în timpul revoluției și că a fost lipsit de el în urma invaziei trupelor române². Totuși V. Dembo acordă o deosebită atenție momentelor principale ale reformei agrare din Basarabia. În ansamblu au fost reflectate veridic chestiunile privind categoriile funciare ce urmau, conform legii agrare, să fie expropriate, suprafața loturilor țărănești, grupurile principale de țărani înstăriți³. Ultimii obțineau pămînt pe un preț de răscumpărare enorm. Deoarece autorul consideră că la acest capitol reforma ce se efectua în Basarabia și cea din România nu se deosebeau în mod principal, acest preț de răscumpărare — pornind de la situația din România — era „de 40 de ori mai mare decît prețul aceluiași pămînt în anul 1916”⁴. Această afirmație vine în contradicție cu legile reformei agrare și cu practica ei de înfăptuire, deoarece în realitate prețul răscumpărării era mult mai mic decît prețul de piață, deși pentru țaranul sărac chiar și prețul de piață însemna o corvoadă, căci el cuprindea și cheltuielile la măsurarea loturilor, efectuarea operațiilor de răscumpărare, procentul plătit pentru costul general al pămîntului, creșterea procentu-

lui anual odată cu creșterea datoriilor țăranilor, impozitele generale mari, prestările și multe altele.

Bazându-se, probabil, pe decretul regal din 22 decembrie 1918, V. Dembo afirmă că țăranii, incapabili să achite acest preț într-un termen de două jumătăți de an, erau lipsiți de pământ, „drept pedeapsă pentru nepunctualitate”. În realitate, însă, și acest document, și legea agrară de la 13 martie 1920, care, de altfel, au și constituit baza juridică a reformei, exclud o asemenea eventualitate⁵. Prezintă interes și un alt aspect al problemei — modul cum tratează V. Dembo chestiunea împroprietăririi militarilor și cinovnicilor români cu pământ basarabean; dar fenomenul colonizării este tratat de el în mod eronat, explicându-l doar prin împroprietărirea ostașilor români demobilizați⁶.

Cu toate inexactitățile, care în condițiile și la etapa corespunzătoare de studiere a relațiilor agrare din Basarabia constituiau un fenomen firesc, broșura lui V. Dembo conține, în ansamblu, o apreciere veridică a rezultatelor desfășurării reformei agrare. El demonstrează încă în 1924 că reforma nu se încheiase, așa cum se străduiau să convingă obștimea reformatorii români, și că aceasta fusese prevăzută pentru un timp mai îndelungat. Reforma agrară, trăgea concluzia V. Dembo, n-a dat și nici nu putea să dea pământ mult pătimitului țăran basarabean⁷.

În 1925 apare broșura lui V. Dembo și S. Timov despre mișcarea țăranilor din Basarabia, în care se conțin note interesante și despre rezultatele înfăptuirii reformei agrare. S. Timov, autorul capitolului despre reformă, încearcă să dovedească, printre altele, că reforma a adus la reducerea productivității muncii în agricultura ținutului și la proletarizarea satului basarabean⁸.

În același an este editată o lucrare de mici proporții a lui L. N. Alexandri, care se referă la situația din Basarabia. În ea se remarcă mărturisirea autorului că datele pe care se bazează el „comportă doar o semnificație relativă, din cauza insuficienței lor sau a lipsei posibilității de a le examina minuțios și de a le controla...”⁹. De bună seamă, după conținutul broșurii, autorul cunoștea la ora când se lucra la ea, foarte puține despre felul în care se desfășura reforma agrară în Basarabia și despre rezultatele ei principale. El susține că după revoluția din Octombrie în Basarabia are loc exproprierea pământului în suprafețe însemnate și că jandarmeria română a impus anumite transformări în noile relații agrare, care, însă nu ne sînt cunoscute. Necunoscînd actele legislative și alte documente despre reformă, autorul afirmă că „reforma nu ajunsese în Basarabia în momentul realizării ei planificate”¹⁰. Bineînțeles, grija pentru propriile profituri, amenințate de prețurile mici ale producției agricole basarabene, ar fi trebuit să prevaleze față de solidaritatea de clasă a moșierului român cu proprietarul funciar basarabean, dar presupunerile autorului precum că în urma acestui fapt legea cu privire la reformă ar fi trebuit „să se înfăptuiască în Basarabia cu mult mai conștiincios decît în România însăși” nu sînt confirmate de practica de înfăptuire a reformei.

În 1926 revista „Internaționala țărănească” publică articolul lui C. Dic-Dicescu, consacrat problemei agrare în România, unde autorul examinează reforma basarabeană în strînsă legătură cu cea din România. El subliniază că „reforma agrară... a fost smulsă din mîinile boierilor de către marea eliberatoare a popoarelor — revoluția rusă”¹¹. Deși datele statistice folosite de el nu sînt complete, iar adesea nici exacte, totuși ele oferă în ansamblu o închipuire clară despre desfășurarea reformei agrare din Basarabia. În baza decretului din 1918, scrie Dicescu, în Basarabia au fost expropriate 491 920 ha și urmau să fie expropriate încă 25,1 mii ha¹², dar acest pământ nici pe departe nu era transmis în întregime țăranilor. În acest articol Dicescu încearcă să demonstreze că reforma constituia un mijloc de îmbogățire a vîrfurilor conducătoare ale

României regale. Spre mijlocul anilor 20, când reforma nu era încă terminată, statul român, conform datelor autorului, și-a făcut în Basarabia o rezervă de 349 mii ha; numai în județele de sud ale ținutului au fost împroprietăriți zeci de ofițeri români¹³.

Exproprierea unor pământuri ale marilor moșieri nu avea nimic comun cu confiscarea, deoarece țăranii trebuiau să plătească pentru ea un preț de răscumpărare, care varia în funcție de diferite circumstanțe. Din articol rezultă că practica de înfăptuire a reformei a produs, cu toate acestea, neîncrederea țăranilor în posibilitatea de a-și păstra loturile obținute prin răscumpărare, deoarece în anul 1925 în Basarabia fuseseră cadastrate în total numai 264,6 ha de pământ¹⁴. După părerea lui Dicescu, atât în România, cât și în Basarabia, reforma agrară nu era decât un truc demagogic, incapabil să rezolve problema agrară. Și el avea dreptate când afirma că deja în anii 20, după efectuarea principalelor lucrări de reformă, această problemă devenise „mai acută decât altă dată”¹⁵.

O consecință firească a acestei stări de lucruri, remarca Dicescu, era înăsprirea luptei de clasă în satul basarabean, fapt despre care mărturisesc un șir de exemple ce se conțin în lucrarea sa.

Dicescu, însă, nu a sesizat deosebirea dintre reforma agrară basarabeană și cea românească, în general. Drept consecință, în lucrarea sa nu este prezentată corelația dintre revoluția din Basarabia din 1917 — începutul lui 1918 și reforma agrară, realizată în ținut în conformitate cu legile din 1918 și 1920.

În majoritatea lucrărilor apărute după articolul lui Dicescu această greșală este evitată. În broșura lui S. S. Bantche, editată în anul 1928, se menționează că la începutul lui 1918 „pământurile moșierești se aflau, de fapt, în miinile țăranimii basarabene, care înfăptuise parțial revoluția agrară”¹⁶. Această idee a martorului ocular este deosebit de importantă pentru aprecierea justă a rezultatelor luptei țăranilor pentru pământ în anul 1917, prin urmare, pentru o înțelegere justă a reformei agrare. Autorul a făcut încercarea de a determina cauzele reformei. Din punctul de vedere al analizei istoriografice ulterioare această încercare prezintă un oarecare interes. «În fața statului român,— scrie S. S. Bantche,— apăruse dilema: ori să înceapă confiscarea deplină a pământurilor, ceea ce ar fi dus imediat la răscoala generală, ori, împăcându-se cu faptul de a stăpîni pământul, să-i satisfacă pe moșierii „păgubași” (adică să înfăptuiască reforma — I. T.). Teamă de răscoală impunea să se opteze pentru cea de-a doua cale»¹⁷. Faptele demonstrează, totuși, că între „confiscarea deplină” a pământurilor și practica de efectuare a reformei în Basarabia nu era o deosebire prea mare; confiscarea presupunea o procedură de delimitare a posesiunilor de pământ extrem de complicată și deloc lipsită de pericol pentru reformatori și moșieri; prima etapă, preventivă, a reformei se caracterizează anume prin înfăptuirea acestei acțiuni, atât doar că într-o formă mai puțin dură, voalată.

Legătura luptei de clasă cu procesul de desfășurare a reformei agrare în Basarabia este de netăgăduit, dar influența acestei lupte asupra reformei s-a manifestat în mod cu mult mai complicat, decât e prezentată în istoriografia noastră. Nu vom nega semnificația loviturii de stat din 1917 în Rusia, nici mișcarea revoluționară din ținut, pentru înfăptuirea reformei. Dar nu poate fi pus la îndoială și faptul că fără o mișcare revoluționară puternică în România, fără numeroasele cazuri de acaparare și de împărțire a pământurilor moșierești de către țăranii români în anii primului război mondial, fără învățămintele răscoalei țărănești din anul 1907 n-ar fi apărut necesitatea de a înfăptui reforma agrară în România. (Sînt semnificative, în acest sens, mărturisirile unor mari moșieri români cu ocazia discutării, după primul război mondial, actelor legislative privind reforma agrară în parlamentul român, și anume că re-

fuzul de a înfăptui reforma agrară imediat după răscala din 1907 a fost o mare greșeală politică). Iar aceasta înseamnă că ea n-ar fi fost posibilă nici în Basarabia, pentru că, pe de o parte, ar fi fost extrem de nedorită pentru moșierii români, iar pe de altă parte, dată fiind situația calmă din România, cuceririle revoluționare ale țăranilor basarabeni puteau fi lichidate cu ajutorul forțelor militare, fapt despre care mărturisește în mod convingător starea de asediu din ținut, ce s-a menținut în unii ani, rechizițiile devastatoare din anii 1918—1920, ce coincideau cu începutul reformei, rechizițiile din anii 1939—1940.

Așadar, înfăptuirea reformei agrare în ținut a fost dictată nu numai de teama de răscala, ci și de un șir întreg de alte circumstanțe.

Un loc deosebit în lucrarea lui S. S. Bantche îl ocupă descrierea procedurii de răscumpărare a pământului lăsat de țărani. Printre altele, el afirmă că „prețul de răscumpărare fusese fixat de trei-patru ori mai mare decât prețul de piață”¹⁸, ceea ce nu corespunde datelor cunoscute deja despre libera cumpărare-vînzare a pământului în Basarabia. Același lucru putem spune și despre afirmația lui că lotul era luat de la cel care nu putea să-l răscumpere și i se vindea țăranului capabil să-l achite. Autorul aduce un șir de date privind structura proprietății funciare în Basarabia înainte de reformă și după încheierea principalelor lucrări prevăzute de ea: cota pământurilor moșierești alcătuia 30 și, respectiv, 20%, a celor țăărănești — 57 și 66; de stat — 13 și 14%¹⁹. Deși această statistică e discutabilă, totuși, tendința schimbărilor și structura proprietății asupra pământului este exprimată, în temei, veridic.

Ca și V. Dembo și C. Dicescu, S. S. Bantche a observat just profitul statului român de pe urma acestei reforme. El, însă, explică în mod contradictoriu și evident greșit cauzele creșterii proprietății țăărănești. Convingîndu-se de înfăptuirea parțială a revoluției agrare în ținut, precum și de faptul că în timpul reformei o parte din pământ a revenit țăranilor săraci, bineînțeles prin răscumpărare, autorul reduce, totuși, întreaga reformă la elementarul act de vînzare avantajoasă a pământului moșieresc țăranilor înstăriți, ceea ce simplifică procesele reale, deosebit de complicate, legate de reformă.

În anul 1931 a apărut o nouă broșură a lui V. Dembo despre situația țăranimii basarabene. În ea, pe lângă concepțiile sale de altădată despre reformă ca despre un mijloc de înșelare a țăranilor și un factor de intensificare a destrămării satului, sînt aduse și unele date noi referitor la suprafața totală a pământurilor moșierești expropriate în baza legilor agrare românești, la numărul de țărani împroprietăriți în virtutea aceluiași legi, sînt precizate dimensiunile lotului. Neajunsurile acestei lucrări, în comparație cu cele editate de autor anterior, constau în faptul că s-a trecut cu vederea legătura dintre reforma agrară și rezultatele luptei țăranilor basarabeni pentru pământ în anul 1917. Fără a lua în considerație aceste rezultate, afirmația autorului că „reforma agrară a produs o anumită limitare a marilor proprietăți”²⁰ pare insuficient de clară.

Peste un an apare lucrarea lui V. Dimir și D. Stejaru despre evenimintele principale din Basarabia și despre situația generală din ținut, în special din anii crizei economice mondiale. Dat fiind volumul nu prea mare al broșurii, reformei agrare i se rezervă aproape o pagină de text, de aceea în ea lipsesc datele noi despre acest fenomen. Autorii se limitează la cele deja cunoscute cititorului din publicațiile precedente; se repetă, prin urmare, concepțiile examinate mai sus referitoare la cauzele reformei agrare din Basarabia și România, la plata înaltă de răscumpărare, la transmiterea pământurilor moșierești culacilor, la reformă ca despre o înșelare²¹. Și aici, ca și în majoritatea lucrărilor anterioare, nu se spune nici un cuvînt despre legătura dintre revoluția agrară și reformă. Cu toate acestea, autorii au determinat just principalele ei re-

zultate. „În concluzie,— încheie ei,— moșierii nu numai că au salvat principiul sfînt al proprietății private asupra pămîntului, dar au și păstrat în mîinile lor o bună parte a pămînturilor ce le aparțineau, și încă de cea mai bună calitate“, în timp ce „a patra parte a populației țărănești din Basarabia (împreună cu familiile, aproximativ 500 de mii de oameni) în genere n-au primit pămînt“²².

Începînd cu anul 1932 și pînă la întronarea Puterii Sovietelor în ținut n-a mai apărut nici o lucrare aparte, care să reflecte și reforma agrară, cu excepția unor articole nu prea mari, găzduite în revista „Красная Бессарабия“. Imediat, însă, ce s-a produs acest important eveniment și în legătură cu el, apar cîteva articole despre caracterul reformei agrare din ținut.

Chiar în august 1940 revista „Большевик“ publică articolul academiciului E. Varga, în care sînt analizate totalurile perioadei precedente de 22 de ani din istoria Basarabiei²³. Reforma agrară este tratată în acest articol drept un proces unic, nediferențiat pentru România și Basarabia; deși autorul face o delimitare strictă între această reformă și revoluția agrară din Rusia, el nu spune nimic despre influența activității revoluționare a țăranilor basarabeni asupra reformei. În ceea ce privește cauzele reformei, după părerea noastră, E. Varga le stabilește, exceptînd frazeologia antiromânească: „Foamea de pămînt, creșterea conștiinței de clasă a țăranilor în timpul războiului mondial, revoluția proletară din Ungaria și, principalul, exemplul revoluției socialiste din Uniunea Sovietică au influențat atît de puternic, încît sub presiunea maselor țărănești chiar și ocupanții români au fost nevoiți să înfăptuiască reforma agrară“²⁴. Reflectarea propriu-zisă a acestui fenomen este redată de către autor în articolul citat sub două aspecte. Pe de o parte, făcînd trimitere la legea agrară din martie 1920, el încearcă să demonstreze ce anume li se promisese țăranilor fără de pămînt sau celor cu pămînt puțin din Basarabia, iar pe de altă parte,— să prezinte principalele rezultate ale reformei.

Spre deosebire de majoritatea predecesorilor săi, care scriseseră despre reforma agrară din Basarabia și, după cum ne-am convins, excludeau posibilitatea participării țăranilor fără de pămînt și a celor cu pămînt puțin la operațiile de împrumut și expropriat, E. Varga susține contrariul; că „țăranii fără de pămînt (argații) trebuiau să primească de la 6 pînă la 8 hectare de pămînt, loturile micii țărăniimi urmau să crească în comparație cu dimensiunile lor anterioare și să ajungă pînă la 6—10 hectare“²⁵. În realitate, însă, legislatorii nu se hotărău să facă asemenea promisiuni, evident ireale, țăranilor basarabeni, deoarece, luînd în considerație densitatea înaltă a populației agricole din ținut, ar fi fost imposibil ca toți țăranii să fie asigurați cu cîte 6—10 ha, chiar dacă s-ar fi împărțit întreaga suprafață de pămînt arabil din Basarabia.

Drept că E. Varga sublinia că „din 500 mii de oameni, care participaseră la repartizare, numai 357 mii primiseră pămînt“²⁶, și nu cîte 6—8 ha sau mai mult, dar în medie de cîteva ori mai puțin. Deși mai bine informat decît predecesorii săi în ceea ce privește procedura de răscumpărare de către țărani a pămîntului ce li s-a repartizat, totuși autorul comite unele inexactități atunci cînd încearcă să stabilească prețul general. În continuare el demonstrează că reforma n-a îmbunătățit situația țăranilor; în procesul desfășurării ei cele mai bune loturi de pămînt erau transmise elementelor nețăărănești; în lipsa inventarului țăranii pierdeau pămîntul primit, care se întorcea din nou în stăpînirea culacilor și a moșierilor. „După cum vedem,— conchide E. Varga,— această a fost o reformă agrară tipic burgheză“²⁷.

Ulterior unii istorici și economiști din Moldova și-au exprimat dezacordul cu o asemenea concluzie. Dar atare atitudini n-au fost motivate

cu argumente destul de convingătoare. Referindu-se la reformă, E. Varga avea în vedere nu doar Basarabia, ci întreaga Românie din anii 20—30. Apoi să nu uităm și altceva, circumstanțele cu mult mai complicate ce vizau situația din Basarabia către începutul reformei agrare. Astăzi nu mai poate fi pus la îndoială faptul că repartizarea pământului la țărani n-a fost efectuată consecvent prin mișcările agrare din 1917. Conform tuturor materialelor ce reflectă rezultatele acestui fenomen, în primăvara anului 1918 existau încă multe domenii mari de pământ încă neexpropriate, rămăsese aproape neatinse pământurile țăranilor înstăriți, ale majorității bisericilor, ale unor mănăstiri, precum și cele date în arendă pe o lungă durată.

În rîndul al doilea, într-un șir de localități, în urma amestecului direct al administrației militare românești, avea loc restabilirea domeniilor moșierești, după cum recunoștea în repetate rînduri însuși comandamentul român. În al treilea rînd, multe sate se aflau la distanță mare de marile proprietăți funciare și din această cauză nu puteau să ia parte la repartizarea lor. În sfîrșit, o bună parte din gospodăriile țărănești fuseseră lipsite de inventar, de animale de tracțiune și forță de muncă necesară, fapt care făcea să scadă cointeresarea lor în a obține pământ.

Acestea și alte circumstanțe au condiționat existența către începutul reformei agrare, alături de gospodăriile țărănești asigurate cu un minimum necesar pentru lucrarea pământului, a multor gospodării care nu aveau astfel de posibilități. La nivelul actual al cercetării relațiilor agrare din Basarabia în anul 1917 și în primii doi-trei ani după intrarea ei în componența României regale este cu neputință să stabilim corelația numerică a celor două categorii de gospodării. Rezultatele acestor studii și multe alte documente, confirmă că în Basarabia predomina categoria gospodăriilor asigurate cu pământ; există, însă, în arhive și numeroase documente și date statistice care demonstrează că pînă la reformă erau foarte mulți țărani fără pământ și cu puțin pământ.

În virtutea faptului că drept consecință a revoluției agrare în Basarabia au apărut, prin violență, noi raporturi funciare, în fața moșierilor locali și a administrației românești se contura problema confiscării pământurilor cucerite de către țărani. Aceasta era însă cu neputință, deoarece chiar în România înfăptuirea reformei constituia o sarcină de neamînat după primul război mondial; de aceea împrumietărirea țăranilor basarabeni fără pământ, fie și cu un lot neînsemnat, era inevitabilă. Dar, spre deosebire de restul României, în Basarabia reforma agrară trebuia să decidă și soarta proprietății țărănești, ceea ce s-a și făcut în condițiile unei lupte de clasă înverșunate sub forma unor operații contradictorii și complicate de expropriere și împrumietărare, între altele, lipsindu-i pe acești țărani de o parte din pământurile cucerite de ei.

Iată de ce reforma agrară din Basarabia depășește cadrul obișnuitei reprezentări despre reforma burgheză tipică. Prin împrumietărirea unei părți a țărănimii ea amintește de o reformă agrară burgheză și în această ordine de idei E. Varga are dreptate; dar prin exproprierea unei părți însemnate a țărănimii nevoiașe ea constituie un pas considerabil înapoi.

Așadar, reforma agrară din Basarabia se prezintă ca un act contradictoriu al transformărilor ce au avut loc în relațiile agrare la începutul anului 1918. Elementele progresiste ale ei se aflau într-un antagonism de neîmpăcat cu tendința restabilirii parțiale a marilor proprietăți funciare.

În sfîrșit, în anul 1941 apare prima lucrare specială despre reformă. Pe lângă concepțiile examinate mai sus privind caracterul contradictoriu al reformei, prețul exagerat de răscumpărare a pământului moșieresc, numărul țăranilor, cărora li s-a promis pământ (nu mai puțin de 500 mii) ș. a. m. d., lucrarea conține multe date noi, păreri și concluzii. Autorul ei, V. Malinski, începe expunerea cu declarația că „faimoasa reformă...

în genere nu putea fi considerată reformă²⁸. Bineînțeles, el încearcă să argumenteze această afirmație categorică printr-un sir de fapte concrete. Conform opiniei sale, după introducerea trupelor armate române în Basarabia nimeni nici nu se gîdea la reforma agrară. Vîrfurile conducătoare din România, moșierii locali și „naționaliștii burghezi”, convingîndu-se că nu vor reuși să pună mîna pe pămîntul țăranilor pe calea violenței, au hotărît pentru început să folosească în aceste scopuri metodele pașnice, de tipul 'instrucțiunii agrare emise de către Sfatul Țării la 21 februarie 1918, considerată de autor drept „primul act legislativ al exproprierii țăranilor”. Dar în urma prăbușirii speranțelor puse în respectiva instrucțiune, precum și sub influența mișcării țărănești și a greutăților din primăvara anului 1918 în agricultură (lipsa materialului semincer, manifestări de foamete pe alocuri ș. a.), administrația românească și Sfatul Țării au fost nevoiți să promită țăranilor basarabeni reforma agrară, „în virtutea cărui fapt în curînd este aleasă comisia agrară, care izbutește să pregătească proiectul legii cu privire la reforma agrară”²⁹.

În realitate, însă, între instrucțiune și legea agrară nu este legătura pe care o are în vedere V. Malinski, deoarece acestea sînt două documente absolut diferite după conținut și se referă la situații diferite. În ceea ce privește crearea comisiei agrare, este bine cunoscut faptul că această idee apăruse cu mult înainte, deoarece Sfatul Țării prevedea înfăptuirea reformei agrare încă în primele zile ale existenței sale. Dar legea cu privire la reformă a fost pregătită nu de către comisia agrară a Sfatului Țării, cum crede V. Malinski; textul legii fusese scris și discutat în prealabil la București.

Considerînd în mod eronat, la fel ca majoritatea altor cercetători de pînă la el, că în Basarabia reforma s-a înfăptuit în baza legii Sfatului Țării din 27 noiembrie 1918, V. Malinski a încercat să demonstreze, pentru prima dată în istoriografia reformei, că această lege ar fi fost revăzută și ratificată de către parlamentul român în anul 1920³⁰.

Sensul legislației agrare cu privire la reformă și la activitatea organelor însărcinate s-o înfăptuiască consta, după părerea lui V. Malinski, în „restabilirea imediată a domeniilor moșierești”³¹. Potrivit datelor sale, la începutul anului 1918 „9/10 din suprafața totală a pămînturilor moșierești trec în mîinile țăranilor”, și anume această situație trebuia să fie lichidată de reforma agrară. V. Malinski a încercat să demonstreze, cu ajutorul datelor statistice, cum s-a produs acest fapt în realitate. Intrucît aceste date sînt folosite și pînă astăzi aproape de toți istoricii din fosta U.R.S.S., care scriu despre reforma agrară din Basarabia și despre revoluția agrară din Moldova (deși în anii 50—60 au apărut cîteva studii speciale asupra luptei țăranilor pentru pămînt în 1917), e necesar să examinăm această parte a articolului lui V. Malinski mai detaliat.

V. Malinski nu indică sursa de unde a luat materialul statistic, dar, făcînd cunoștință cu teza sa de candidat, publicată în anul 1949, care conține aceleași date, ne convingem că a luat acest material din bine cunoscuta lucrare a fostului director general al Casei Noastre A. Cardaș³², editată în anul 1924. Deoarece V. Malinski și autorul sursei sale, bazîndu-se pe aceleași date, ajung la concluzii absolut diferite, apare necesitatea de a le compara (tab. 1). Din tab. 1. (II) se observă că modul de a cugeta a lui V. Malinski era destul de simplu: întrucît sarcina organelor Casei Noastre consta în restabilirea domeniilor moșierești³³, tocmai acestea au și fost restabilite pînă la sfîrșitul anului 1923. Autorul nu pare stingherit de faptul că tuturor posesiunilor mari funciare le revenea doar 352,6 mii ha sau în medie cîte 50—70 ha pămînt cultivabil de moșie, iar pînă la revoluție aceste moșii erau de 10 ori mai mari. Neștiind cum să includă în construcția sa statistică celelalte aproape 1,5 milioane ha de pămînt, el pur și simplu le ignorează.

Tabelul 1. Date privind rezultatele reformei agrare din anii 1920—1923 în Basarabia*

Anii	Totalurile generale ale exproprierii pământului (I)				Restabilirea domeniilor moșierești (II)	
	numărul de moși examinate	suprafața totală a lor, mii ha	inclusiv, mii ha		numărul de moși „restabilite”	suprafața cultivabilă, mii ha
			au fost expropriate	au fost lăsate proprietarilor		
1920	511	227,9	198,8	29,0	511	29,0
1921	3197	1358,6	1124,8	233,8	3197	233,8
1922	3923	1685,1	14,09,6	275,4	3923	275,4
1923	4480	1844,5	1492,0	352,6	4480	252,6

* Tabelul conține concluziile și formulările lui A. Cardaș (I) și cele ale lui V. Malinski (II).

Deși principalele date din tab. 1 (I) coloana 2 dovedesc destul de clar că la evidență fusese luate toate pământurile moșierești ce urmau să fie expropriate în baza legii agrare de la 13 martie 1920, totuși V. Malinski le interpretează absolut nemotivat ca indicatori ai restabilirii domeniilor moșierești. Se înțelege de la sine, însă, că din considerente politice, fiscale ș. a. statul român nu era cointerestat în restabilirea tuturor marilor proprietăți funciare.

O altă lacună serioasă a lui V. Malinski constă în faptul că el nu arată nici o legătură între reforma agrară basarabeană și cea care se desfășura concomitent în restul României.

Bineînțeles, lucrarea conține și momente pozitive. În ea, pentru prima oară în istoriografia reformei, este stabilită mărimea loturilor date în posesiune țăranilor. O anumită valoare prezintă cercetările autorului cu privire la situația acestor țărani după reformă, fapt care-i permite să tragă o concluzie ce merită atenție, și anume, că „în anii 1937—1938 aproximativ 60 la sută din țăranii înstăriți au fost lipsiți parțial sau total de loturile lor, acestea trecând în mâinile moșierilor, arendatorilor, culacilor și cămătarilor”³⁴.

Cu toate acestea, dat fiind faptul că studierea reformei ca fenomen economic a fost efectuată într-un șir de cazuri prin metode analoage celor de analiză a materialului statistic menționat, articolul lui V. Malinski prezintă un tablou inexact, deformat al reformei agrare din Basarabia.

Această reformă s-a aflat în atenția istoricilor sovietici și după războiul din 1941—1945. În anul 1945 în Uniunea Sovietică apare prima lucrare, care se prezintă, mai mult sau mai puțin, ca un studiu științific asupra situației din Basarabia în anii 1918—1940³⁵. Autorul ei, A. Dolnic, care s-a bazat pe un bogat material statistic și documentar, furnizat atât de publicațiile românești, cât și de presa periodică din anii 20—30, întreprinde o interesantă încercare de a reconstitui tabloul general al relațiilor economice, culturale și sociale din ținut în această perioadă. Concluziile lui sînt, de regulă, consecința logică a analizei acestor relații. Aceasta se referă, într-o anumită măsură, și la capitoul despre relațiile agrare care ni se pare, totuși, mai puțin reușit comparativ cu celelalte compartimente ale monografiei.

Spre deosebire de predecesorii săi, care au studiat relațiile agrare din Basarabia din anii 1918—1940, A. Dolnic reușește să demonstreze legătura incontestabilă dintre reforma agrară din Basarabia și cea din restul României. În ambele regiuni reforma a fost nu altceva decît o concesiune din partea claselor conducătoare, impusă de masele țărănești aflate sub influența revoluției bolșevice din 1917, și a constatat în exproprierea unei părți a pământurilor moșierești pentru a fi transmise țăranilor prin răscumpărare³⁶. Dar, continuă autorul, o apreciere justă a reformei agrare din ținut „vom putea da numai luînd în considerație relațiile agrare stabilite în Basarabia spre finele anului 1917, ca rezultat al cuce-

Tabelul 2. Unele rezultate și concluzii privind reforma agrară din anii 1921—1923 în Basarabia

Varianța A*

Anii	Numărul de moșii examinate	Suprafața totală a lor, mii ha	Inclusiv, mii ha				Pământul expropriat și transmis statului, mii ha	Iazurile, bazinele de apă, stufăriile ș. a. ardate, mii ha	Pământurile de pîrloagă, mii ha
			lăsate foștilor proprietari și statului	transmise țăranilor și altora	pământul impro-prietă-riților	diferite rezerve de stat (ale ofițerilor, comunelor etc.)			

Valorificarea domeniilor expropriate

1921 (toamna) — 1922 (primăvara)	2626	1600,4	418,9	1163,3	—	—	—	9,7	8,5
----------------------------------	------	--------	-------	--------	---	---	---	-----	-----

Exproprierea domeniilor moșierești

1923 (sfîrșit)	4480	1844,5	352,6	—	1098,0	396,8	1492,6	—	—
----------------	------	--------	-------	---	--------	-------	--------	---	---

* Cardaș A. Aspecte din reforma agrară basarabeană. Chișinău, 1924. P. 76.

Varianța B

Modul de desfășurare a reformei agrare în Basarabia (după A. Dolnic)*

Marea proprietate			Pământ luat de la țărani						Fostul pământ moșieresc rămas în mâinile țăranilor	
Anii	numărul domen. restabilite	suprafața acestor domenii, mii ha	suprafața		inclusiv pământul transmis				mii ha	în procente față de marea proprietate
			mii ha	procente	mii ha	procente	mii ha	procente		

sf. anului 1921 — încep. a. 1922	2646	1600,4	418,9	25,2	—	—	—	—	1163,3	74,5
sf. anului 1922 — încep. a. 1923	4480	1844,5	787,6	42,9	352,6	19,3	435,6	23,6	1056,9	57,1

* Dolnic A. Op. cit. P. 66.

ririlor revoluționare ale maselor țărănești³⁷. Făcînd trimitere la organul de presă al Sfatului Țării, la datele martorului ocular G. Andronache și la bine cunoscuta lucrare a lui A. Cardaș, A. Dolnic trage concluzia că în decembrie 1917, adică „pînă la biruința Puterii Sovietice în ținut”, masele țărănești, sub conducerea comitetelor satești agrare, efectuaseră exproprierea tuturor marilor latifundiari³⁸. De aceea reforma agrară putea fi numai un proces „de expropriere a pămînturilor țăranilor și de împroprietărire a moșierilor”. Prin urmare, la fel ca și V. Malinski, autorul a văzut sarcina reformei, în exclusivitate, de a reface domeniile moșierești și după exemplul lui V. Malinski, citează datele statistice din lucrarea lui A. Cardaș, în stare să demonstreze, după părerea sa, cum a fost realizată această sarcină. Vom reproduce datele acestor autori în mod comparativ. (tab. 2).

A. Dolnic caracterizează în felul următor indicii din tab. 2 (varianța B): „Aceste date sînt deosebit de elocvente. Ele demonstrează cu lux de amănunte restabilirea treptată în Basarabia a marilor domenii moșierești³⁹. Autorul, însă, nu sesizează că, prin metodele sale de interpretare a statisticii lui A. Cardaș, se contrazice pe sine însuși. În tabel se arată că pînă la reformă în posesiunea țăranilor se aflau 1844,5

mii ha de pământ al marilor latifundiaari. În 1922 ei mai continuau să fie stăpîni pe 1163, 3 mii ha din acest pământ și li se luase 418,9 mii ha, adică în total erau 1600,4 mii ha, care aparțineau pînă la revoluție celor 2646 de moșii restabilite⁴⁰. Conform considerentelor sale, rezultă că celelalte 244,1 mii ha ar fi trebuit să se afle de asemenea, în stăpînirea țăranilor; și astfel, în anul 1922 țărani ar fi trebuit să dispună nu de 1163, 3 mii ha, ci de 1407,4 mii ha, ceea ce constituia 70 la sută din pământul latifundiarilor⁴¹.

Dacă însă confruntăm datele lui A. Dolnic (varianta B) cu cele ale lui A. Cardaș (varianta A), deosebirea dintre ele este evidentă; ultimele nu ne oferă nici cea mai mică posibilitate de a presupune în ce mod erau restabilite domeniile moșierești. În general, datele lui A. Cardaș sînt incomparabile. Cele ce reflectă valorificarea pământului nu se referă direct la reforma agrară, ci pornesc de la sarcinile stabilirii plății de arendă pentru folosirea de către țărani a pământului a 2626 de moșii, starea cărora a fost studiată în cadrul camisiilor județene de judecată spre primăvara anului 1922, iar cele ce indică exproprierea domeniilor moșierești reflectă principalele totaluri privind desfășurarea reformei spre sfîrșitul anului 1923.

Cît de nejustificată era metoda de calculare a numărului domeniilor mari de pământ restabilite și cea a reducerii posesiunilor țărănești cu ajutorul datelor Casei Noastre ne demonstrează dările de seamă statistice ale acestei instituții. Astfel, la sfîrșitul anului 1922, adică după terminarea principalelor lucrări de revizie generală a listelor celor împroprietăriți, în posesia acestora se aflau 808,9 mii ha⁴². Prin urmare, dacă nu ia în considerație și alte fenomene, cercetătorul grăbit poate ajunge la o concluzie firească pentru el, și anume: că numai din primăvară și pînă la sfîrșitul anului 1922 a fost sustrasă de la țărani aproximativ o treime din pământul aflat în stăpînirea lor. Dar mai apoi el singur va observa cu nedumerire că încă peste un an, la sfîrșitul lui 1923, în posesiunea țăranilor se afla pământul pe care îl pierduseră mai înainte.

Studierea atentă a dărilor de seamă statistice ale Casei Noastre, publicate atunci, permite să fie trasă o concluzie ce nu poate fi pusă la îndoială: organele ei examinau treptat starea proprietăților funciare ce urmau să fie expropriate în baza legilor agrare, fixînd, totodată, domeniile expropriate în întregime, cota pămînturilor moșierești neexpropriabile, suprafața totală a pămînturilor ce urmau să fie repartizate țăranilor drept loturi, diferite rezerve. Aceste materiale sînt lipsite de semnificație retrospectivă, ele nu ne dau amănunte despre suprafața pămînturilor cucerite de țărani în 1917 și nici despre pămînturile luate de la ei în procesul reformei.

Spre deosebire de reflecțiile menționate mai sus, formulate pe baza interpretării deformante a statisticii lui A. Cardaș, concluziile lui A. Dolnic cu privire la consecințele social-economice ale reformei agrare sînt cu mult mai adecvate și prezintă o anumită valoare. El a demonstrat că și după reformă țărănimia basarabeană „în mare majoritate suferă din cauza insuficienței de pământ”⁴³. Deosebit de repede se ruinau acei, cărora reforma le lăsase loturi de pământ prea mici.

În anul 1949 este publicată teza de candidat a lui V. Malinski consacrată în mod special reformei din Basarabia⁴⁴. Deși reformei propriu-zise i se acordă mai puțin de jumătate din spațiul lucrării, autorul reușește să se refere la toate aspectele ei fundamentale. El analizează cu minuțiozitate legile cu privire la reforma agrară, îndeosebi legea Sfatului Țării, o compară cu legea agrară de la 13 martie 1920; face trimitere și la articolele legii cu privire la reforma agrară din Vechiul regat, care puteau fi raportate și la practica de înfăptuire a reformei în Basarabia; operează cu un bogat material statistic, cu ajutorul căruia

Tabelul 3. Coraportul dintre semănăturile țărănești și cele moșierești în ajunul revoluției și la începutul reformei agrare*

Semănăturile	Suprafața semănăturilor, în desetine	
	în medie pentru 1902—1911	în anii 1919—1920
Țăranilor	1 177 729	2 303 514
Moșierilor	948 717	38 513
În total	2 126 446	2 342 027

* *Malinski V.* Op. cit. P. 74. Denumirea tabelului acesta și ale celorlalte tabele ce aparțin aceluiași autor au fost formulate de noi în corespondență cu caracterul interpretării lor de statistica românească oficială a timpului.

încearcă să demonstreze cum s-a desfășurat reforma și care sînt rezultatele ei.

V. Malinski ia în dezbateră tema cu începere din perioada revoluției agrare. Rezultatele revoluției, după părerea lui, constau în faptul că „pînă la 1 ianuarie 1918... domeniile moșierești au fost lichidate cu totul”⁴⁵. Și chiar după ce o parte din domeniile moșierești au fost restabilite de către „ocupanți”, remarcă autorul, „țăranilor le rămăsese cu mult mai mult pămînt, decît aveau pînă la revoluție. Aseasta o confirmă pe deplin datele cu privire la suprafața însămînțată în Basarabia”. Și el propune spre comparație suprafața semănăturilor moșierești și ale celor țărănești din ajunul primului război mondial cu situația din 1920 (tab. 3).

În continuare autorul demonstrează că abia în a doua jumătate a anului 1920 și în primele luni ale lui 1921 situația se schimbă radical. „Moșierilor li se restituie în acest interval de timp o suprafață mai mare de pămînt arabil decît în toată perioada precedentă”⁴⁶ (tab. 4).

Pentru a înțelege pe cît de adecvate sînt aceste tabele e suficient să le comparăm cu materialul statistic din aceleași izvoare, de care s-a folosit V. Malinski (tab. 5).

Astfel, statistica semănăturilor demonstrează tocmai caracterul afirmațiilor lui V. Malinski. Bineînțeles, aceasta nu înseamnă că în ajunul reformei agrare țăranii basarabeni aveau mai puțin pămînt decît pînă la revoluție. Dimpotrivă, în urma revoluției agrare țărănimea în ansamblu era cu mult mai bine asigurată cu pămînt în comparație cu perioada pre-revoluționară, dar faptul că atare nu poate fi dovedit prin metoda greșită a lui V. Malinski. Cu atît mai mult cu cît țăranii, la fel ca și alți stăpînitori de pămînt⁴⁷, dispuneau nu numai de semănături, a căror suprafață varia de la un an agricol la altul, în funcție de diferiți factori, dar și de pășuni, vii, livezi și alte bunuri agricole. De altfel, chiar și fără toate acestea, datele din tab. 4 sînt puțin convingătoare: reducerea proprietății țărănești în mai puțin de un an, mai precis în decursul toamnei anului 1920, precum și în timpul iernii și primăverii care au urmat, cu aproape 40 la sută este imposibilă; faptul e cu atît mai evident, cu cît principalele lucrări ale reformei agrare aveau, după cum se știe, să înceapă abia în ianuarie 1921.

O anumită restabilire a domeniilor moșierești, care într-adevăr au avut loc, s-a datorat, în parte, reducerii proprietății țărănești. Noi am sta-

Tabelul 4. Date despre creșterea suprafeței de pămînt arabil, întors moșierilor în anii 1919—1921

Semănăturile	Suprafața totală, în desetine		Creșterea+
	anii 1919—1920	anii 1920—1921	Reducerea—
Țăranilor	2 303 514	1 520 703	—782 811
Moșierilor	38 513	190 685	+152 172
În total	2 342 027	1 711 388	—630 639

Tabelul 5. Suprafața totală a semănăturilor din Basarabia în anii 1920—1924, mii ha*

Anii agricoli	Marile latifundii	Proprietatea țărănească	Tovărășiile	În total
1920—1921	196,7	1520,7	735,4	2446,8
1921—1922	173,5	1689,2	604,1	2466,8
1922—1923	187,8	2068,4	495,0	2751,2
1923—1924	304,9	2450,7	332,0	3087,5

* Statistica pe anul agricol 1921/22. Pt. I. București, 1925. P. 11—17;
Statistica pe anul agricol 1923/24. Pt. I. București, 1924. P. XIV.

bilit, menționa la vremea sa A. Cardaș, că în anii 1919 și 1920 datoriile țăranilor pentru folosirea pământului alcătuiau respectiv 25,9 milioane și 37,3 milioane lei; pentru fiecare hectar de pământ arabil sau de pășune revenea 23 lei, iar în anii 1921 și 1922, când plata de arendă constituia 34 lei, suma totală a datoriilor crescuse pînă la 38,3 milioane de lei și respectiv 40,6 milioane de lei⁴⁸. În baza acestei declarații V. Malinski a alcătuit următorul tabel (6), care, în viziunea sa, nu numai că confirmă exproprierea țăranilor, dar ne dă închipuire și despre modul general de desfășurare a procesului de expropriere⁴⁹.

Tabelul 6. «Exproprierea» țăranilor în procesul reformei agrare din 1919—1922*

Anii	Suprafața de pământ rămasă în posesiunea țăranilor	Arenda pentru o desetină, în lei	Sumele de arendă, în mii de lei
1919	1300	20	25925
1920	1066	36	37317
1921	767	50	38314
1922	581	70	40673

* Cardaș A. Op. cit. P. 71—73. Indicii din ultima coloană au fost calculați, bineînțeles, de noi.

Dacă, însă, pornim de la datele lui A. Cardaș privind plata de arendă și alcătuim cu ajutorul lor un tabel după modelul lui V. Malinski, vom avea un alt tablou (tab. 7).

Prin urmare, și indicii plății de arendă demonstrează contrariul aserțiunilor lui V. Malinski. Datele privind suprafața pământului aflat în stăpînirea țăranilor sînt confirmate de practica realizării reformei. Spre sfîrșitul anului 1920 se încheie evidența generală, întreprinsă de către organele Casei Noastre, a tuturor pămînturilor nețărănești, ce urmau să fie expropriate și de care țăranii se foloseau în diferite condiții, de aceea se creează impresia că suprafața acestor pămînturi a crescut simțitor. În anii care urmează, deși evidența efectuată de Casa Noastră devine cu mult mai severă, suprafața acestor pămînturi se reduce în ansamblu (o anumită creștere în anul 1922 este legată de revizuirea listelor și excluderea din ele a multor țărani), fapt explicat prin începerea împroprietăririi.

Așadar, încercările lui V. Malinski de a stabili, pe temeiul unei metode false, cît pămînt au primit țăranii basarabeni în anul 1917 și, prin urmare, de a determina suprafața de pămînt ce li s-a luat în cadrul desfășurării reformei agrare, nu s-au încununat de succes.

Firește, spre deosebire de predecesorii săi V. Malinski a acordat multă atenție analizei legilor agrare, îndeosebi legii Sfatului Țării, pe care o considera, neîntemeiat, drept bază juridică a reformei agrare din Basarabia. Spre deosebire de cele scrise anterior despre reformă, din lucrarea lui V. Malinski aflăm lucruri concrete despre categoriile de pămînt expropriat, despre grupele de țărani împroprietăriți și despre mărimea loturilor⁵⁰. Autorul examinează minuțios problema colonizării, pe care, însă, o reflectă, în ansamblu, nereușit. Capitoul despre coloniza-

Tabelul 7. Determinarea, pe baza plății de arendă, a suprafeței totale de pământ, aflate în posesiunea țăranilor în anii 1919—1922 (tablou ipotetic)

Anul	Suma de arendă, mii lei	Arenda pentru 1 ha, lei	Suprafața de pământ, aflată în posesiunea țăranilor, mii ha
1919	25925	23	1127.1
1920	37317	23	1622.5
1921	38314	34	1127.0
1922	40673	34	1196.2

rea internă, cuprins în toate legile agrare, inclusiv în legea cu privire la reforma agrară din Vechiul regat, care prevedea, în principiu, posibilitatea împroprietăririi țăranilor din regiunile cu o densitate mai mare pe teritoriile mai puțin populate, demonstra, după opinia lui V. Malinski, că «însăși legea despre reforma agrară oferea posibilitatea colonizării Basarabiei de către români», inclusiv de către preoții și învățătorii din România⁵¹. El ignorează faptul că starea economică a Basarabiei era pe atunci atât de precară, încât cele 6 ha de pământ nu constituiau o recompensă ademenitoare pentru participarea la înfăptuirea politicii de românizare a ținutului. La acea oră, desigur, în Basarabia se aflau mulți învățători din Vechiul regat, dar ei rareori își făceau drum spre sate, preferînd să execute funcții în centrele administrative, care îi asigurau cu un nivel de viață mai bun, decît lotul de pământ ce le-ar fi revenit conform legii agrare; în ceea ce privește preoții, în Basarabia numărul lor era destul de mare și fără cei din Vechiul regat.

Bineînțeles, reforma garanta profituri materiale reale ofițerilor români și protipendadei civile, care primiseră în Basarabia cîte 20—100 ha de pământ și chiar mai mult, precum și altor reprezentanți ai puterii de stat, care participau la valorificarea rezervelor de pământ arabil, iazurilor, bazinelor de apă, pădurilor, stufărișurilor ș. a. și mai ales, consilierilor agricoli și președinților camerelor de agricultură. Vorbind despre operațiile de răscumpărare a pămîntului, V. Malinski afirmă că legea prevedea împroprietărirea țăranilor numai după ce aceștia achitau în prealabil suma respectivă de răscumpărare în ruble sau lei, coraportul fiind o rublă la un leu⁵². Cu excepția unor amănunte⁵³ inexacte el a caracterizat în general reușit sistemul organizatoric al Casei Noastre.

Comparînd legea Sfatului Țării din 27 noiembrie 1918 și legea din 13 martie 1920, V. Malinski conchide că în urma revizuirii a 47 de articole din cele 73 ale primei legi, legea fusese schimbată într-atît, că pe baza ei a apărut „o lege nouă, o a doua lege despre reforma agrară din Basarabia”⁵⁴. În realitate, deși legea Sfatului Țării n-a suportat nici un fel de modificări esențiale (au fost aduse doar unele amendamente articolelor 7, 18, și îndeosebi 31), totuși legea din 13 martie 1920 nu a fost a doua, ci, de fapt, unica în conformitate cu care s-a înfăptuit reforma agrară în Basarabia⁵⁵.

În ultimul capitol, al IV-lea, al cărții sale V. Malinski și-a propus să demonstreze „cît pămînt li s-a lăsat țăranilor fără de pămînt și celor cu pămînt puțin din Basarabia”, în rezultatul înfăptuirii reformei agrare. Deși autorul menționează că statistica oficială românească nu dă nici un răspuns la această întrebare, totuși, bazîndu-se anume pe această statistică, el revine la preocuparea sa permanentă de a demonstra cum a fost luat pămîntul de la țărani. În acest scop alcătuiește tab. 8 (denumirea tabelului și cea a indicilor îi aparțin).

Conform opiniei lui V. Malinski, diferența dintre datele celor două ministere se explică prin faptul că în organele Ministerului agriculturii se aflau persoane care luau parte la efectuarea reformei agrare și erau cointerestate în exagerarea indicilor privind rezultatele ei. De aceea pentru alt tabel el a luat datele calculate personal ce reflectă, după părerea sa, structura adevărată a fondului funciar al Basarabiei (tab. 9).

Tabelul 8. Divergențele dintre statistica Ministerului de finanțe și cea a Ministerului agriculturii din România*

Fondul de pământ	Suprafața, mil ha		Diferența, mil ha
	Ministerul de finanțe	Ministerul agriculturii	
Pământ arabil	3158,7	2730,6	-428,1
Pajiști și pășuni	462,3	520,6	+ 58,3
Pentru grădini	5,8	20,7	+ 14,9
Pentru livezi	28,2	54,7	+ 26,5
Pentru vii	76,7	104,5	+ 27,8
Terenurile neproductive	462,2	777,0	+314,8
În total	4193,9	4208,1	+ 14,2

* *Malinski V.* Op. cit., P. 114. Este necesar să subliniem că aproape toți indicii se referă la perioada din primăvara anului 1923, cu excepția datelor Ministerului agriculturii privind suprafața livezilor și viilor. Acestea din urmă vizează perioada din primăvara anului 1924. În afară de aceasta, indicele pământurilor neproductive lipsește în statistica Ministerului de finanțe.

Dacă pornim, însă de la starea reală de lucruri, observăm că acest decalaj de cifre are cu totul altă explicație. Cifrele furnizate de Ministerul de finanțe au la bază datele recensământului fiscal din primăvara anului 1923, efectuat în legătură cu adoptarea de către guvernul român, în februarie același an, a legii cu privire la impozite. În ansamblu, acest recensământ reflectă adecvat structura fondului funciar al Basarabiei. Conform datelor lui, indicele referitor la pământul arabil include aproape toate terenurile ce puteau fi lucrate. Suprafața fînețelor și pășunilor era, probabil, cu mult mai mare decît cea scoasă în evidență de recensământ, deoarece o parte din ea putea fi ușor atribuită terenurilor neproductive. În ceea ce privește grădinile, livezile și viile s-a demonstrat încă de pe atunci că în timpul recensământului, grație marilor impozite luate de pe aceste domenii, suprafața lor era (în statistica oficială) cu mult mai mică față de situația de fapt, deoarece o bună parte din ea era trecută de către contribuabili la categoria pământurilor arabile. (Această operație era facilitată de faptul că recensământul fusese efectuat pe la începutul lucrărilor agricole de primăvară, cînd nu se putea stabili precis suprafața plantațiilor roditoare, îndeosebi a grădinilor). Pământurile neproductive, adică necultivabile, nu erau luate în considerație de sistemul fiscal, căci ele se refereau la pământurile ocupate de localități, drumuri, rîuri ș. a.

Referitor la datele Ministerului agriculturii, trebuie să menționăm că indicele mic privind pământul arabil se explică prin faptul că în timpul recensământului erau luate în considerație numai pământurile cultivabile, nu se ținea cont și de pîrloagele ce puteau fi valorificate. Raportul celorlalți indici din tabelul 8 (firește, cu excepția pământurilor neproductive)

Tabelul 9. Suprafața fondului funciar al Basarabiei către 1.01.1924*

Fondul funciar	Suprafața, mil ha	
	conform datelor Ministerului de finanțe	în realitate
Pământ arabil	3158,7	3648,9
Pășuni și fînețe	462,3	300,0
Grădini	5,8	—
Livezi	28,2	80,0
Vii	76,7	—
Terenuri neproductive	462,2	165,0
În total	4193,9	4193,9

* *Malinski V.* Op. cit. P. 116

Tabelul 10. Totalurile «expropriării» țăranilor basarabeni în anii reformei agrare

Repartizarea pământului	La 1.01. 1917, mii ha	La 1.01.1918, mii ha	La 1.01.1924, mii ha
Țărani	2600	4050	3100
Moșieri	1300	—	700
Pământurile mănăstirilor	150	—	5
Pământul statului	100	100	395
Alte instituții, persoane juridice	50	50	—
În total	4200	4200	4200

Malinski V. Op. cit. P. 120.

față de indicii respectivi pentru toți anii perioadei analizate confirmă caracterul lor adecvat.

V. Malinski consideră, neîntemeiat, însă, că pajiștile și pășunile erau incluse, în baza legilor agrare, în pământurile expropriate, fapt care l-ar fi făcut pe moșieri și pe apărătorii lor din organele Ministerului agriculturii din România să dea drept pământ arabil pajiștile, pășunile și grădinile; prin aceleași metode, afirma el, s-a exagerat într-o anumită măsură și suprafața de vii și livezi. Declarând absolut toți indicii statisticii fiscale și agricole românești ca fiind greșiți, autorul ne propune propriile date, pe care, însă, nu le confirmă prin nimic. Astfel, suprafața de pământ arabil ar fi trebuit să constituie, după calculele sale, 3648,9 mii ha, pe când indicele cel mai înalt privind suprafața acestor pământuri pe întreaga perioadă a fost cu mult mai mic. Livezile și viile ocupau, de asemenea, o suprafață de două ori mai mică decât cea indicată în lucrările statistice, iar suprafața fînețelor și a pășunilor ar fi trebuit să fie, conform reflecțiilor sale, cu 60 la sută mai redusă, în timp ce 65 la sută din terenurile neproductive ar fi trebuit să fie productive. Calculele respective, consideră autorul, i-au permis să restabilească încă o cifră — peste 600 mii ha, care, chipurile, ar fi fost restituite moșierilor. Pornind de la aceste calcule și interpretînd în mod eronat un șir de date din lucrarea moșierului P. Sinadino (citată mai sus), V. Malinski trage concluzia că la începutul anului 1924 țăranilor basarabeni li s-a lăsat doar 500 mii ha de pământ moșieresc. Calculele respective, menționează el, „ne oferă posibilitatea de a reproduce în linii generale procesul de expropriere a maselor truditoare ale țăranimii basarabene, sub pretextul înfăptuirii „reformei agrare”⁵⁶. Rezultatele acestui proces autorul încearcă să-l demonstreze cu ajutorul tab. 10.

Chiar dacă n-am lua în considerație datele de mai sus cu privire la posesiunile de pământ țărănești și moșierești existente la începutul reformei și am fi de acord cu interpretarea prea dezinvoltă ce o face V. Malinski izvoarelor pe care le-a consultat, tab. 10 n-ar constitui decît un model elocvent de manipulare dubioasă a faptelor și de înțelegere deformată a semnificației materialului statistic pentru studiul istorico-economic. Nici unul din indicii tab. 10 nu corespunde surselor. În coloana întîii datele referitoare la posesiunile țărănești au fost cu mult exagerate față de cifrele ce oglindesc situația reală de pînă la revoluție, pe cînd indicatorii privind celelalte categorii de proprietate funciară, dimpotrivă, au fost reduși. Nu sînt convingătoare nici datele referitoare la pământurile statului, ale diferitor instituții și persoane juridice, rămase, nu se știe de ce, neatînse în anii reformei agrare, în timp ce restul pământurilor nețăărănești fuseseră confiscate. În așa caz, nu oglindesc defel realitatea nici indicii din coloana a treia, adică „datele despre totalurile reformei agrare din Basarabia”.

Bineînțeles, luînd cunoștință de acest articol, cititorul se va întreba: prin ce se explică lacunele serioase ale monografiei lui V. Malinski? Principala cauză a lipsei de convingere a lucrării sale constă în metoda

(voit!) greșită de interpretare a izvoarelor istorice. Un obstacol serios în calea studierii profunde și corecte a istoriei reformei agrare din Basarabia în anii 20—30 era materialul faptic extrem de sărac. De studierea arhivelor nici nu vorbim, autorul n-a avut posibilitate nici măcar să studieze minuțios textele legilor agrare, pe care le analizează⁵⁷. Judecând după numărul foarte modest de trimiteri la sursă, el cunoștea doar câteva lucrări publicate, care se refereau direct la reforma agrară, precum și un șir de numere ale publicațiilor periodice „Sfatul Țării” și „Foaia plugarilor”.

V. Malinski n-a folosit nici pe departe întreaga literatură istorică despre reforma agrară basarabeană apărută până atunci în Uniunea Sovietică, el nu cunoștea lucrările lui V. Dembo, S. Bantche, C. Dic-Dicescu, V. Dimir, D. Stejaru, A. Dolnic. Cîteva trimiteri la alți autori sînt făcute doar sub forma dezacordului cu ei. Și, în sfîrșit, chiar și izvoarele care i-au fost accesibile n-au fost studiate cu atenție de cele mai multe ori, fiind interpretate subiectiv, tendențios. Drept exemplu ar putea servi atitudinea sa față de lucrarea lui C. Teodorescu, pe care V. Malinski o numește printre sursele sale. Această lucrare dezvăluie în ansamblu conținutul legilor privind reforma agrară, pe cînd V. Malinski ne prezintă un conținut oarecum diferit, necorespunzător acestor legi.

Din păcate, sub aspectul explicării caracterului și rezultatelor reformei agrare din Basarabia istoriografia din fosta U.R.S.S. se află și pînă azi la nivelul tezei de candidat a lui V. Malinski, apărută cu peste patruzeci de ani în urmă. Din acest punct de vedere am putea considera rezolvată sarcina pe care ne-am propus-o. Dar după anii 40 au văzut lumina tiparului un șir de lucrări, care au adus cu sine unele elemente noi, deși de o semnificație secundară, în conceptul și imaginea reformei.

Astfel, chiar la începutul anilor 50 apar articolele semnate de N. A. Mohov și I. U. Haselev, unde pentru prima oară în istoriografia sovietică s-a făcut apel la materialul de arhivă, ce-i drept destul de modest⁵⁸. La baza lucrărilor a fost pusă aprecierea dată reformei agrare de către Malinski; cei doi autori astfel exprimă esența acesteia: „Revoluția din Octombrie 1917 a lichidat complet domeniile moșierești, iar reforma din anii 1918—1923 a fost orientată spre restabilirea vechilor relații de pînă la revoluție”⁵⁹. Documentele de arhivă le-au permis să reflecte just structura organizațională a Casei Noastre, plata de arendă pînă la reformă, prețurile de răscumpărare, procesul colonizării, intensificarea procesului de deposedare a țăranilor de pămînt după adoptarea legii Mihalache (1929), mișcarea țărănească din anii reformei⁶⁰. Dar, pe lîngă faptul că cei doi autori împărtășesc punctul de vedere eronat al lui V. Malinski în ceea ce privește reforma și folosesc pe larg materialul statistic din lucrările acestuia, în articolele lor mai întîlnim uneori și o interpretare incorectă a unui șir de chestiuni oarecum mai secundare, cum ar fi momentul începerii reformei, categoriile de împroprietăriți, precum și reflecții contradictorii⁶¹.

În 1958 apare studiul economistului N. P. Frolov asupra relațiilor agrare din România în perioada interbelică⁶², în care, pe baza materialului de arhivă, este dezvăluit procesul înlăptuirii reformei agrare atît în întreaga Romînie, cît și în Basarabia. N. P. Frolov arată semnificația revoluției bolșevice și a mișcării agrare din ținut în anul 1917 pentru reforma agrară din Basarabia și România, demonstrează, de asemenea, influența puternică a luptei de clasă din România, îndeosebi a răscoalei țărănești din 1907, asupra reformei. Toate acestea i-au permis să facă o caracterizare mai exactă și mai clară a fenomenului decît cea care predomina în istoriografia noastră pînă atunci⁶³.

Studierea legilor și a multor materiale de arhivă publicate l-au făcut pe N. Frolov să demonstreze cu mai multă exactitate, decît s-a făcut pînă la el, care anume pămînturi erau expropriate, să delimiteze grupurile de țărani împroprietăriți și categoriile de loturi, să caracterizeze Ca-

sa Noastră, să reflecte practica de răscumpărare a loturilor și starea celor împrăștiți. Pentru prima oară materialul statistic privind reforma agrară este folosit la modul direct, dezvăluind veridic procesul de desfășurare a reformei și rezultatele ei⁶⁴.

Autorul acestui studiu a tratat pe nou și aspectul cronologic al reformei agrare. Întrucât înlăptuirea reformei a coincis de fapt cu perioada interbelică a istoriei României, el consideră, pe deplin întemeiat, că drept jaloane cronologice ale acestui proces trebuie să servească anii când au fost abordate legile agrare⁶⁵.

Studierea multilaterală a relațiilor agrare din Basarabia și România acelor timpuri i-a permis lui N. P. Frolov să tragă o concluzie principială: în acea perioadă chiar și lotul întreg, prevăzut de legile agrare, era suficient doar pentru a-i asigura familiei țărănești o viață mai mult flămândă. Fără un câștig suplimentar aceste gospodării n-o puteau duce prea mult. „Prin urmare, conchide autorul, împrăștierea țăranilor cu loturi mici constituie un mijloc de asigurare a gospodăriilor moșierești și cheaburești cu forță de muncă eficientă, un mijloc de exploatare”⁶⁶.

În ansamblu, deși monografia lui N. P. Frolov este consacrată problemelor agriculturii și situației țăranilor din România din perioada interbelică, ea constituie în același timp o lucrare serioasă de cercetare a relațiilor agrare din Basarabia de atunci, bazată pe o profundă analiză a unui bogat material. Din păcate, rezultatele studiului lui N. P. Frolov au fost folosite insuficient de către toți acei care ulterior au scris despre relațiile social-economice din satul basarabean.

În anii 50—60 istoricii sovietici editează câteva culegeri de documente privind situația și lupta truditorilor din Basarabia împotriva exploatării, care conțin materiale interesante și despre reforma agrară din ținut⁶⁷. În note și comentarii întâlnim uneori referiri prețioase la istoria reformei, și anume: că realizarea ei a început în anul 1921, că reforma nu s-a limitat în exclusivitate la exproprierea pământurilor țăărănești⁶⁸. Dar nici măcar materialul documentar sau statistic citat în aceste note nu și-a găsit reflectarea în lucrări istorice în care este tratată și chestiunea reformei.

Prin urmare, este clar de ce istoriografia reformei nu poate să depășească limitele viziunii din anii 40. Uneori chiar în monografiile colective de proporții se afirmă că lucrarea lui V. Malinski, apărută în anul 1949, se află printre „cele mai însemnate studii ce reflectă situația social-economică din Basarabia ocupată”⁶⁹. De aceea nu e de mirare faptul că în aceste lucrări se întâlnesc afirmații cu totul stranii: de exemplu, că învățătorii, slujitorii cultului, absolvenții școlilor agricole ar fi primit „nu loturi obișnuite țărănești, ci sectoarele cele mai bune de pământ, cu suprafețe de 50—150 hectare”⁷⁰.

Adevărate mostre istoriografice de acest fel sînt și ultimele lucrări ce mai tratează problema reformei. Astfel, declarînd acest fenomen drept contrareformă, V. N. Lungu repetă una după alta atît concluziile lui V. Malinski, cît și argumentele lui factologice⁷¹. Iar în ultima lucrare a lui U. G. Murzac găsim afirmația care vine în totală contradicție cu tabloul real privitor la rezultatele revoluției agrare și la reforma agrară. Conform opiniei autorului, în anul 1921, adică la prima etapă de înlăptuire a reformei, în mîinile țăranilor se aflau doar 31 mii hectare de pământ, confiscat de la moșieri în anul 1917⁷². Și în sfîrșit, din lucrarea lui S. C. Melnic rezultă că după încheierea principalelor lucrări de reformă micile loturi ale țăranilor au fost, chipurile, luate de către ocupanți⁷³.

Așadar, despre reforma agrară din Basarabia în anii 1918—1940 s-a scris mult. În literatura respectivă și-au găsit o anumită reflectare toate aspectele ei. În ultimele decenii au apărut numeroase aprecieri și concluzii de valoare cu privire la reformă. Însă cu toate acestea, nu trebuie să punem la îndoială faptul că abordarea pe nou, în mod aprofun-

dat și multilateral a acestei teme constituie astăzi una dintre sarcinile primordiale ale științei istorice naționale. Pe lângă șirul de fenomene de ordin secundar, cauzate de reformă, este necesar, în primul rând, să determinăm just, ce legătură, a existat între revoluția agrară din anul 1917 și reforma agrară românească, să stabilim caracterul și rezultatele activității comisiei agrare a Sfatului Țării, relațiile agrare din Basarabia de pînă la reformă. Urmează, de asemenea, să fie dezvăluită esența legilor cu privire la reformă, oglindită activitatea organelor care au înfăptuit-o, să fie reflectat procesul de desfășurare și rezultatele acestei reforme. Într-un cuvînt, este necesar ca acest important eveniment din istoria Moldovei să fie elucidat cu toată veridicitatea.

Note

- ¹ Nu există nici un studiu de istoriografie în care chestiunii în cauză să-i fie acordată atenția cuvenită. Culegerea «Știința istorică din Moldova Sovietică» (Chișinău, 1984. P. 55) conține doar o singură propoziție despre reformă. De aceea concluzia formulată acum 20 de ani de către Ia. S. Grosul și N. A. Mohov, precum că problemele istoriei social-economice ale Basarabiei aproape că n-au fost studiate, rămîne și astăzi în vigoare. (Vezi: *Гросу Я. С., Мохов Н. А. Историческая наука Молдавской ССР*. M., 1970. C. 125).
- ² Дембо В. Бессарабский вопрос. М., 1924. С. 127. În ceea ce privește starea reală de lucruri în sfera relațiilor agrare din România autorul nu se dovedește a fi suficient de informat. El afirmă în mod evident greșit, precum că proiectul legii cu privire la reforma agrară oferea moșierilor doar 8% din tot pămîntul arabil, iar celelalte 92% trebuiau să revină țăranilor, mărimea loturilor acestora ajungînd pînă la 50 ha pentru o gospodărie (p. 125—126). Nu corespunde realității nici informația, precum că țăranii basarabeni ar fi fost lipsiți de pămîntul obținut în urma revoluției imediat după intrarea armatei române în Basarabia.
- ³ Ibidem. P. 127—128 (Dar autorul nu spune nimic referitor la pămînturile mănăstirești și bisericești, precum și despre pămînturile arendate pe un termen neîntrerupt de 5 ani. El împarte categoriile de țărani înstăriți în două grupe și nu în patru, cum era în realitate, simplificînd substanțial reforma sub aspectul dat, prezentînd-o nejustificat, doar ca pe un act de îmbogățire a țăranilor înstăriți).
- ⁴ Ibidem. P. 126 (La elucidarea chestiunii privind prețul de răscumpărare a așa-zisului pămînt expropriat autorul pornește, de fapt, nu de la realitatea cotidiană, ci de la legea Sfatului Țării din 27 noiembrie 1918. De aceea face presupunerea neîntemeiată, precum că a patra parte din prețul de răscumpărare era plătită în locul proprietarilor de pămînt de către statul român, pe cînd nu numai prețul de răscumpărare, dar și alte diferite cheltuieli, legate de reformă, erau achitate de țăranii înșiși).
- ⁵ Legislația agrară și practica de realizare a reformei demonstrează că pînă a fi achitat definitiv costul lotului, care se făcea în rate, pămîntul era dat în folosință temporară și, deoarece «nepunctualitatea» în a achita taxa anuală constituia un fenomen firesc și de ordin general, nimeni nici nu se gîndea la o schimbare a statutului celor improprietăți (Vezi: Legea de la 13.03.1920. P. 60; compară cu art. 71 al decretului de la 22.12.1918).
- ⁶ Dembo V. Op. cit. P. 130.
- ⁷ Ibidem. P. 126, 131. Această concluzie, în temei, corectă, este prezentată, totuși, într-o formă ce contrazice realitatea și chiar propriile concluzii ale autorului privind totalurile reformei agrare, presupunînd că toți țăranii basarabeni așteptau de la reformatorii români o adevărată improprietărire cu pămînt.
- ⁸ Дембо В., Тимов К. Восстание бессарабских крестьян против румынских помещиков. М., 1925. С. 20.
- ⁹ Александри Л. Н. Бессарабия и бессарабский вопрос. М., 1925. С. 28.
- ¹⁰ Ibidem. P. 26.
- ¹¹ Дик-Дическу К. Октябрьская революция и аграрный вопрос в Румынии//Крестьянский интернационал. 1926. № 1—5. С. 61.
- ¹² Ibidem. P. 63. Cuvîntul «expropriere», luat din presa oficială românească a timpului nu corespunde în întregime stării reale de lucruri, deoarece nu ia în considerație relațiile agrare stabilite în Basarabia către începutul anului 1918. În afară de aceasta exproprierea, care în realitate însemna delimitarea domeniilor moșieresti de alte domenii, pe de o parte, iar pe de altă parte, a masivelor de pămînt, în care intrau loturile nu prea mari ce erau lăsate unei părți a țăranilor, mari rezerve de stat și alte rezerve, se făcea în baza legii despre reforma agrară din Basarabia de la 13 martie 1920.
- ¹³ Дик-Дическу С. Op. cit. P. 65, 69. În realitate rezervele de pămînt ale statului român în Basarabia se exprimau prin alți indici.
- ¹⁴ Дик-Дическу С. Op. cit. P. 65.
- ¹⁵ Ibidem. P. 74.

- ¹⁶ Бантке С. С. 10 лет борьбы против румынских бояр. М.,—Л., 1928. С. 66.
- ¹⁷ Ibidem.
- ¹⁸ Ibidem. P. 66—67.
- ¹⁹ Ibidem. P. 67. Dacă avem în vedere situația care a anticipat direct înfăptuirea reformei, trebuie să spunem că partea pământului moșieresc era mai mică decât cea indicată de S. S. Bantche. Prin urmare, în raport cu acest indice moșierii ar fi trebuit să aibă, probabil, după reformă mai mult pământ decât până la ea, dar dacă pornim de la situația prerevoluționară, atunci ei dispuneau nu de 30%, ci de 44,1% din pământul Basarabiei, ceea ce era mai mult în comparație cu situația din adouă jumătate a anilor, 20, când cota proprietății era de cîteva ori mai mică decât cea indicată în lucrarea lui S. S. Bantche.
- ²⁰ Дембо В. Бессарабское крестьянство под властью кулаков и помещиков. М., 1931. С. 13.
- ²¹ Димир В., Стежару Д. Под гнетом румынских бояр. М., 1932. С. 33—34. Demonstrînd că reforma a adus la înrăutățirea situației multor țărani, autorii sînt în același timp de părere, evident nejustificată, că ea ar fi asigurat interesele moșierilor.
- ²² Dimir V., Stejaru D. Op. cit. P. 34. În lipsa trimiterilor la sursă este imposibil să stabilim de unde au fost luați asemenea indici despre țărani care au rămas în urma reformei, fără pământ; datele statisticii române oficiale se deosebesc radical de acești indici.
- ²³ Варга Е. Печальные итоги румынского господства в Бессарабии// Большевик. 1940. № 15—16. С. 43—58.
- ²⁴ Ibidem. P. 44.
- ²⁵ Ibidem. P. 45. Probabil, autorul nu cunoaște, totuși, legea agrară la care face trimitere; el numește incorect data cînd a fost adoptată legea, se referă la unele date privind mărirea lotului ce nu figurează în lege; la fel, incorect stabilește termenul de achitare de către țărani a prețului pentru pământul rămas în posesiunea lor.
- ²⁶ Varga E. Op. cit. P. 46. Este greu să credem că la începutul reformei existau în total 500 mii de gospodării țărănești; în 1916 fuseseră înregistrate în Basarabia 431,5 mii (Могилянский Н. К. Из итогов сельскохозяйственной переписи. 1916. С. 7). Printre altele, astăzi este cunoscut faptul că numărul țăranilor care aveau dreptul să primească pământ, în conformitate cu legea agrară din 1920, era cu mult mai mic decât acest indicator.
- ²⁷ Varga E. Op. cit. P. 46.
- ²⁸ Малинский В. Ф. Как румынские оккупанты обманули бессарабское крестьянство аграрной «реформой»// Молдавия в великой семье республик Советского Союза. Кишинев, 1941. С. 49.
- ²⁹ Ibidem. P. 54. În ceea ce privește instrucțiunea din 21 februarie 1918, care prin însăși denumirea sa mărturisese că nu era considerată un act legislativ, trebuie să precizăm că ea n-a fost emisă de către Sfatul Țării, precum s-a afirmat în istoriografia Sovietică, ci a fost editată de către directoratul agriculturii din Basarabia și se limita la recomandări și indicații cu privire la аренда пământului marilor latifundiari, ceea ce nu excludea, bineînțeles, intenția autorilor de a-i convinge, cu ajutorul ei, pe țărani că revoluția agrară nu a schimbat relațiile agrare din Basarabia.
- ³⁰ În realitate la 13 martie 1920 parlamentul român a adoptat o nouă lege care, deși nu se deosebea esențial după conținut de decretul din 1918, era, totuși, alta. Potrivit opiniei lui V. Malinski, această ratificare despre care vorbește el, însemna o încălcare a constituției române, deoarece, afirma el, conform constituției, nici o lege nu putea fi schimbată decât cu sancțiunea regelui. Această afirmație dovedește că V. Malinski nu vedea deosebirea dintre hotărîrea Sfatului Țării de la 27.11.1918, aprobată de regele român și devenită astfel decret (nu lege), și legea propriu-zisă, aprobată, conform cerințelor constituției României de atunci, de către parlament și Senat, purtînd semnătura obligatorie a regelui.
- ³¹ Malinski V. Op. cit. P. 50.
- ³² Cardaș A. Aspecte din reforma agrară basarabeană. Chișinău, 1924. P. 76.
- ³³ V. Malinski nu face deosebire între domeniile moșierești propriu-zise și celelalte mari latifundii, de aceea în lucrarea sa suprafața domeniilor moșierești oscilează între 948,7 mii și 1900 mii ha.
- ³⁴ Malinski V. Op. cit. P. 59.
- ³⁵ Долник А. Бессарабия под властью румынских бояр (1918—1940). М., 1945.
- ³⁶ Ibidem. P. 58.
- ³⁷ Ibidem; Procentul cu mult mai mare de expropriere a pământurilor moșierești și mărirea, de asemenea, mai mare a loturilor țărănești în Basarabia, comparativ cu România, autorul le explică prin aceleași cuceriri ale țăranilor basarabeni, precum și prin influența revoluției socialiste din Rusia. Fără îndoială, influența acestor factori asupra reformei agrare din ținut a fost puternică, dar nu se reduce doar la atît. După cum se știe, pînă la 1917 țăranii din România, cu excepția regiunilor montane, unde pământul arabil nu avea semnificația economică a pământurilor de stepă și de văi, erau mai bine asigurați cu pământ decât în centrul și nordul Basarabiei, unde necesitatea popu-

lației era mai mare, ceea ce impunea sarcina limitării, pe parcursul reformei, a domeniilor moșierești. Realizarea acestei sarcini nu viza drepturile latifundiarilor români și era în-deplinită, într-o anumită măsură, prin exproprierea posesiunilor statului rus și ale instituțiilor rusești pre-revoluționare, precum și a unor domenii particulare, inclusiv a proprietarilor care nu doriseră să accepte cetățenia română.

³⁸ Dolnic A. Op. cit. P. 63—65. Dar, după cum consemnează și autorul, nu toate comitele agraie participaseră la lupta pentru pământ; multe din ele, dimpotrivă, s-au opus acestei lupte, deși fără succes (p. 62). Studiarea materialelor documentare referitoare la activitatea respectivelor comisii demonstrează că ele au luat parte doar la fiecare a cincea mișcare pentru pământ în perioada revoluției agraie. (Calculul a fost făcut în baza culegerii de documente «За власть Советов. Хроника революционных событий в Молдавии (март 1917—январь 1918 гг.)». Кишинев, 1969).

³⁹ Dolnic A. Op. cit. P. 65.

⁴⁰ A. Dolnic comite un șir de inexactități și la reproducerea datelor din izvoarele sale. Astfel, în lucrarea sa sunt indicate mai multe moșii decât erau în realitate în anul 1922, pământurile de pîrloagă și cele aflate în arendă nu sunt luate în considerație, destinația celor 1163,3 mii ha nu este indicată cu exactitate. Nu este clar, de asemenea, de unde a luat autorul cifra de 435,0 mii ha, care ar fi fost, după părerea sa, transmise statului român.

⁴¹ În sumă de 1844,5 mii ha A. Cardaș include pământurile ce urmau să fie expropriate în baza legilor agraie. Intrucît, consideră el, țărani luase întreg pământul latifundiarilor, inclusiv livezile, viile, pădurile, de care aveau nevoie în primul rînd, aceștia ar fi trebuit să dispună înainte de reformă de peste 2 milioane ha de pământ țărănesc. Aceasta demonstrează reprezentările neîntemeiate ale lui A. Dolnic privind rezultatele revoluției agraie din 1917 și desfășurarea reformei agraie în Basarabia.

⁴² Vezi: Foiaia plugarilor. 1923. Nr. 1. P. 21.

⁴³ Dolnic A. Op. cit. P. 69.

⁴⁴ Малинский В. Аграрная «реформа» 1918—1924 гг. в Бессарабии. Кишинев, 1949.

⁴⁵ Ibidem. P. 123. Pare straniu că V. Malinski n-a ținut cont de aprecierile referitoare la revoluția agrară, făcute de unii martori oculari. Astfel, într-una din lucrările la care face trimitere V. Malinski, cea aparținînd unui mare moșier basarabean, P. Sinadino, se menționează că la sfîrșitul anului 1917 două treimi din marile latifundii se aflau în mîinile

țăranilor. (Vezi: Sinadino P. Insemnătatea reformei agraie în Basarabia. Chișinău, 1926. P. 18). Dar se știe că moșierii exagerau, de obicei, pierderile suferite de ei în timpul revoluției, fapt ce se observă bine în lucrarea acestui moșier basarabean.

⁴⁶ Malinski V. Op. cit. P. 103.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Cardaș A. Op. cit. P. 71. Datele din această lucrare privind plata de arendă sînt mai mici decât în realitate. Din izvoarele de arhivă este cunoscut faptul că în anii 1919—1920 plata medie de arendă, aprobată de comisarul general al Basarabiei, constituia 30 de lei.

⁴⁹ Malinski V. Op. cit. P. 105.

⁵⁰ Vezi: Malinski V. Op. cit. P. 81—89. În categoria pămînturilor pe deplin expropriate autorul includea în mod greșit și pe cele ce aparțineau locuitorilor de la orașe, precum și pe cele care «în ultimul timp fuseseră date în arendă pe un termen neîntre-rupț de cinci ani» (p. 88). Deși legile indicau destul de clar că din pămînturile expropriate făceau parte și pașunile, V. Malinski consideră că ele au rămas în mîinile marilor latifundiați ce urmau să fie expropriați în baza legilor agraie, precum și mărimea lotului țărănesc care, de altfel, este desemnată destul de exact în aceste legi.

⁵¹ Malinski V. Op. cit. P. 89—90. Este arătată inexact și mărimea lotului de colonizare.

⁵² Malinski V. Op. cit. P. 89, 91. După adoptarea deciziei comisiei județene de judecată, țăranul împroprietărit avea dreptul să facă ce vrea cu lotul. În ceea ce privește paritatea rublei și a leului, articolul legii agraie la care se referă V. Malinski precizează că acest raport rezultă din cursul oficial al rublei stabilit la 22 decembrie 1918 și constituia: 1 rublă=1,60 lei.

⁵³ Malinski V. Op. cit. P. 95, 99—100. Afirmția lui V. Malinski, cum că «în Basarabia crearea comisiilor speciale cu funcția de a-i împroprietări pe țărani cu pământ era un lucru inutil» contrazice legislația agrară și practica de realizare a reformei.

⁵⁴ Malinski V. Op. cit. P. 94.

⁵⁵ De altfel, V. Malinski a avut posibilitatea să afle despre aceasta din izvoarele la care a apelat. P. Sinadino spunea în lucrarea citată mai sus că legea din 22 decembrie 1918 prezintă un interes în exclusivitate istoric, deoarece în realitate așa și n-a fost transpusă în viață. În Basarabia a fost aplicată legea agrară adoptată de către parlamentul român la 13 martie 1920.

⁵⁶ Malinski V. Op. cit. P. 119.

⁵⁷ Referindu-se la legile agraie, V. Malinski face trimitere la lucrarea pub-

- licată în anul 1921 la Chișinău de către avocatul C. Teodorescu, în care sînt reproduse, printre altele, și articolele legilor din 1918 și 1920, materialul fiind publicat mai mult pentru informarea celor inițiați în problemele de drept. Probabil, de aceea V. Malinski confundă aceste legi, atribuind adesea conținutul unei legi alteia, și invers, sau, interpretînd un anumit fenomen după ambele legi în același timp, deși fenomenul ca atare, de exemplu rezervele de pămînt, în conformitate cu anexele la aceste legi, cerea să se facă trimiteri doar la una din ele. În linii generale, însă, principalul în lucrarea lui C. Teodorescu este nu conținutul respectivelor legi, ci discuția de la 11 martie 1920 în parlamentul român a legii cu privire la reforma agrară din Basarabia.
- ⁵⁸ Мохов Н. А., Хаселев И. У. Некоторые материалы об аграрной «реформе» 1918—1924 гг. в Бессарабии//Уч. зап. Института языка и литературы Молдавской научно-исследовательской базы АН СССР. Кишинев, 1950; Они же. Борьба крестьян Бессарабии за землю в период проведения аграрной «реформы» 1918—1924 гг.// Исторические записки. В. 38. М., 1951; în continuare: Некоторые материалы...; Борьба крестьян Бессарабии за землю... Baza istoriografică a acestor lucrări suferă, totuși, mai ales din cauza lipsei principalelor izvoare publicate: a textelor legilor agrare, a literaturii românești și a presei periodice românești. În afară de aceasta, judecînd după articolele lor, autorii nu cunoșteau istoriografia sovietică despre reformă de pînă la război.
- ⁵⁹ Мохов Н. А., Хаселев И. У. Борьба крестьян Бессарабии за землю... С. 49.
- ⁶⁰ Ibid. P. 54, 60—65; Некоторые материалы... С. 50, 56, 58, 60, 63. În ceea ce privește relațiile reciproce dintre moșieri și țărani în proprietăți, acești autori consideră, în mod întemeiat, că adesea primii îi împuneau pe țărani să plătească dijma cîte 400 lei pentru fiecare hectar, deoarece moșierii continuau să socoată acest pămînt ca fiind proprietatea lor (См. Некоторые материалы... С. 59).
- ⁶¹ Мохов Н. А., Хаселев И. У. Некоторые материалы... С. 47—49, 51, 60; Они же. Борьба крестьян Бессарабии за землю... С. 51—54.
- ⁶² Фролов Н. П. Аграрные отношения в буржуазно-помещичьей Румынии// Тр. Кишиневского сельскохозяйственного института. В. XVIII. Кишинев, 1958.
- ⁶³ Ibidem. P. 47—56 (Ce-i drept, reflecțiile lui privind raportul dintre rezultatele revoluției agrare și cele ale reformei agrare sînt contradictorii: dacă relativ la rezultat el se bazează pe monografia lui V. Malinski și afirmă că în Basarabia reforma «a avut scopul de a restabili domeniile moșierești» (p. 70), la oglindirea practicii de înfăptuire a reformei demonstrează că mulți țărani au primit loturi de pămînt; de altfel, din cele scrise de autor rezultă în mod cert că reforma nu s-a limitat în exclusivitate la depozitarea țăranilor de pămînt și la întoarcerea lui moșierilor, deoarece în anul 1917 domeniile moșierești nu fuseseră lichidate în întregime (p. 56).
- ⁶⁴ Ibidem. P. 54, 56—59, 68—69, 72—74, 77—79. Trebuie să reținem, însă, că autorul n-a indicat exact timpul adoptării legilor privind reforma agrară din Basarabia; starea pămînturilor mănăstirești, ale bisericilor, precum și ale celor date în arendă pe un termen «neîntrerupt de 5 ani», mai precis de minimum 5 ani, a fost caracterizată de el incorect. N. P. Frolov presupunea, în mod greșit, că la baza expropriierii marilor latifundii stătea criteriul economic, de aceea, credea el, dacă gospodăriilor capitaliste intensive le erau lăsate cel puțin 100 hectare de pămînt arabil, apoi minimul neexpropriabil pentru celelalte gospodării constituia 25 ha. În realitate acestea din urmă erau gospodăriile care dădeau în arendă pămîntul pe un termen neîntrerupt, de aceea legea prevedea pentru ele o suprafață mai mică.
- ⁶⁵ Frolov N. P. Op. cit. P. 47, 54, 60, 80.
- ⁶⁶ Ibidem. P. 58. În ceea ce privește consecințele social-economice de ordin general ale reformei, N. P. Frolov, pe de o parte, neagă influența ei asupra scăderii producției agricole, iar pe de altă parte, exagerează semnificațiile sabotării reformei de către moșieri (p. 64).
- ⁶⁷ Vezi: Листовки коммунистического подполья Бессарабии. 1918—1940. Сб. док. Кишинев, 1960; Борьба трудящихся украинских приднестровских земель за социальное и национальное освобождение 1918—1940 гг. Сб. док. и матер. Одесса, 1967.
- ⁶⁸ Борьба трудящихся украинских приднестровских земель... С. 286.
- ⁶⁹ Борьба трудящихся Бессарабии за свое освобождение и воссоединение с Советской Родиной 1918—1940 гг. Кишинев, 1970. С. 13.
- ⁷⁰ Борьба трудящихся Бессарабии за свое освобождение... С. 217.
- ⁷¹ Лунгу В. Н. Политика террора и грабежа в Бессарабии 1918—1940 гг. Кишинев, 1979. С. 161—180.
- ⁷² Murzas U. G. Lupta revoluționară și de eliberare a oamenilor muncii din Basarabia. 1921—1924. Chișinău, 1982. P. 106.
- ⁷³ Мельник С. К. Борьба за власть Советов в приднестровском крае и воссоединение с Украинской ССР (1917—1940 гг.). Киев-Одесса. 1978. С. 114.

MATERIALE DOCUMENTARE ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛЫ

Н. Ф. Мовилян

НАКАНУНЕ И ПОСЛЕ 28 ИЮНЯ 1940 ГОДА (Свидетельствуют документы)

В настоящее время в изучении проблемы советско-германских договоров 1939 г. и их последствий для Бессарабии наметился качественно новый этап — переход от анализа вторичной информации к рассмотрению первичной, к изучению архивных документов. Исследователи получили возможность проанализировать обширный круг документов, в том числе из советских архивов, доступ к которым вплоть до недавнего времени был неосуществимой мечтой отечественных историков¹.

Предлагаемая подборка документов — это извлеченные из бывшего Архива внешней политики СССР записи бесед председателя Совнаркома СССР, народного комиссара иностранных дел В. М. Молотова с послом Германии в СССР Ф. В. Шуленбургом от 23 и 25 июня 1940 г., в ходе которых фактически была решена судьба Бессарабии и Северной Буковины. Как известно, 26 и 27 июня 1940 г. последовали ультимативные ноты советского правительства с требованием передачи этих территорий СССР. Приводятся также записи бесед советского посла в Бухаресте с руководством Министерства иностранных дел Румынии после событий 28 июня 1940 г., другие документы, отражающие проблемы урегулирования двусторонних советско-румынских отношений, в том числе работу Смешанной комиссии по обмену населением и др.

Представленные материалы способны в значительной степени пролить свет на механизмы развития событий летом 1940 г., на истинные мотивы поступков участвовавших в них исторических лиц и послужат дальнейшему осмыслению того сложного периода истории. Эти документы достаточно красноречивы сами по себе и не нуждаются в дополнительных комментариях².

№ 1

ИЗ ЗАПИСИ БЕСЕДЫ В. М. МОЛОТОВА С ГЕРМАНСКИМ ПОСЛОМ ШУЛЕНБУРГОМ

23 июня 1940 г.

(...) Товарищ Молотов сообщил Шуленбургу решение Советского правительства по бессарабскому вопросу. Шуленбургу известно, сказал товарищ Молотов, соглашение между СССР и Германией о Бессарабии³. Со времени этого соглашения прошло много времени. После соглашения было публичное заявление товарища Молотова о Бессарабии на VI сессии Верховного Совета СССР. Советское правительство думало, что Румыния будет соответствующим образом реагировать на это заявление, но этого не произошло. Советский Союз хотел разрешить вопрос мирным путем, но Румыния не ответила на это предложение. Теперь Советское правительство послало полпреда в Румынию и хочет поставить этот вопрос вновь перед Румынией в

ближайшее время. Буковина как область, населенная украинцами, тоже включается в разрешение бессарабского вопроса. Румыния поступит разумно, если отдаст Бессарабию и Буковину мирным путем. Она пользовалась ею 21 год, зная, что она не принадлежит ей. Даже и союзники не ратифицировали договор, согласно которому Бессарабия признавалась за Румынией⁴. Ввиду того, что Япония не ратифицировала этот договор, он недействителен. Если же Румыния не пойдет на мирное разрешение бессарабского вопроса, то Советский Союз разрешит его военной силой. Советский Союз долго и терпеливо ждал разрешения этого вопроса, но теперь дальше ждать нельзя.

Шуленбург в ответ на сообщение сказал: «Германия еще осенью прошлого года объявила, что она не имеет политических интересов в Бессарабии, но имеет там хозяйственные интересы, которые теперь увеличились в связи с войной». По мнению Шуленбурга, в свое время постановка вопроса о Бессарабии была такова: СССР заявляет свои претензии на Бессарабию только в том случае, если какая-либо третья страна — Венгрия, Болгария — предъявит свои территориальные претензии к Румынии и приступит к их разрешению. СССР же не возьмет на себя инициативу в этом вопросе. Шуленбург боится, что разрешение бессарабского вопроса Советским Союзом в настоящий момент может создать хаос в Румынии, а Германии сейчас до зарезу нужны нефть и другие продукты, получаемые из Румынии.

Шуленбург просил товарища Молотова, если возможно, отсрочить проведение в жизнь решения Советского правительства до получения им ответа из Берлина на его сообщение по этому вопросу.

Товарищ Молотов ответил, что заявление Шуленбурга не соответствует действительности, это только один из частных моментов, но не условие в целом. Вопрос о Бессарабии не нов для Германии; что касается экономических интересов Германии в Румынии, то Советский Союз сделает все возможное для того, чтобы не затронуть их.

Просьбу Шуленбурга товарищ Молотов обещал сообщить Советскому правительству, но предупредил, что Советское правительство считает этот вопрос чрезвычайно срочным.

«Я рассчитываю, — сказал в заключение товарищ Молотов, — что Германия в соответствии с договором не будет мешать Советскому Союзу в разрешении этого вопроса, а будет оказывать поддержку, понятно, в пределах соглашения...»

Архив внешней политики СССР (АВП СССР).
Ф. 06. Оп. 2. П. 14. Д. 155. Л. 209—215.

Беседу записал *Иванов*

№ 2

ИЗ ЗАПИСИ БЕСЕДЫ В. М. МОЛОТОВА С ГЕРМАНСКИМ ПОСЛОМ ШУЛЕНБУРГОМ

25 июня 1940 г.

В начале беседы Шуленбург сообщил, что им получен ответ Риббентропа об отношении германского правительства к постановке Советским правительством перед Румынией вопроса о Бессарабии. Ответ Риббентропа в основном сводится к следующему:

1. Германское правительство в полной мере признает права Советского Союза на Бессарабию и своевременность постановки этого вопроса перед Румынией.

2. Германия, имея в Румынии большие хозяйственные интересы, чрезвычайно заинтересована в разрешении бессарабского вопроса

мирным путем и готова поддержать Советское правительство на этом пути, оказав со своей стороны воздействие на Румынию.

3. Вопрос о Буковине является новым, и Германия считает, что без постановки этого вопроса сильно облегчилось бы мирное разрешение вопроса о Бессарабии.

4. Германское правительство, будучи заинтересованным в многочисленных немцах, проживающих в Бессарабии и Буковине, надеется, что вопрос об их переселении будет решен Советским правительством в духе соглашения о переселении немцев с Волыни.

«В своем ответе,— сказал Шуленбург,— Риббентроп подчеркнул, что Германия придает большое значение недопущению превращения Румынии в театр военных действий».

Сообщив товарищу Молотову содержание ответа Риббентропа, Шуленбург передал ему выдержку из телеграммы Риббентропа (Приложение № 1)⁵.

Товарищ Молотов сказал, что он передаст ответ Риббентропа и германского правительства Советскому правительству, и оно обсудит его. Выразив свое удовлетворение тем, что вопрос должен быть разрешен безотлагательно, тов. Молотов сказал, что постановку вопроса о Буковине, где преобладающее население — украинцы, Советское правительство считает правильной и своевременной, так как к настоящему моменту вся Украина, за небольшими исключениями, уже объединена, но Советский Союз не ставил перед Венгрией вопроса о Прикарпатской Руси, не считая его актуальным.

Шуленбург, ссылаясь на энциклопедические данные 1925 г., пробовал утверждать, что украинцы не составляют национального большинства в Буковине, но товарищ Молотов ответил, что эти данные, составленные в духе, благоприятном для румын, являются натяжкой; часть населения, зачисленная во время этой переписи в румыны, безусловно, являются украинцами.

Что касается заинтересованности Германии в экономических делах в Румынии, то она понятна Советскому правительству, и будет сделано все, чтобы не затронуть интересы Германии. В случае, если Германия ближе заинтересуется румынскими нефтяными районами, то, вероятно, можно будет договориться и по этому вопросу. Вопрос о переселении немцев из Бессарабии и Буковины Советское правительство решит в духе предложения Германии.

Говоря о мирном разрешении интересующей Советский Союз проблемы, **товарищ Молотов** сказал, что Советский Союз стремится к этому и желает, чтобы мирным путем был разрешен вопрос о Бессарабии и Буковине, но немедленно. Еще в марте этот вопрос был поставлен как нельзя более ясно перед всем миром, но Румыния не реагировала на заявление товарища Молотова на мартовской сессии Верховного Совета. После этого Советский Союз послал полпреда в Румынию для того, чтобы переговорить по этому вопросу с отдельными руководящими лицами из румынского правительства, так как возможно, что Давидеску не может его разрешить в Москве. Полпред СССР в Румынию поехал, а разрешение вопроса затягивается румынским правительством. Советское правительство считает, что больше затягивать нельзя.

После этого **товарищ Молотов** поставил Шуленбургу вопрос, насколько уверено германское правительство в том, что возможно путем воздействия с его стороны на румынское правительство мирным путем разрешить этот вопрос.

Шуленбург ответил, что в телеграмме Риббентропа по этому вопросу сказано следующее: принимая во внимание создавшееся положение и при соответствующей трактовке вопроса, его мирное разрешение в советском духе вполне лежит в рамках возможного. При этом Шуленбург заметил, что он убежден в том, что вопрос может быть разрешен мирным путем, если он не будет слишком тяжел для Румынии.

Причем под тяжестью вопроса он понимает вопрос о Буковине, что касается Бессарабии, то он знает, что Румыния никогда не рассматривала Бессарабию как составную часть Румынского княжества. Как, вероятно, известно тов. Молотову, оборонительная линия Румынии проходит вдоль Прута, а не по Днестру, и только под давлением англо-французов в течение последних шести месяцев Румыния спешно приступила к постройке оборонительных сооружений вдоль Днестра. Мирное решение бессарабского вопроса лежит в духе осеннего соглашения Советского Союза с Германией.

Товарищ Молотов ответил, что он придерживается того мнения, что можно достигнуть разрешения этого вопроса мирным путем, но в осеннем протоколе об этом прямо не говорилось. Если мирное разрешение вопроса является и германским интересом, то это двойной интерес. Но разрешение этого вопроса является очень срочным.

Шуленбург сказал, что у Риббентропа нет никаких сомнений в спешности вопроса. Речь идет только о «модус просенди»⁶. Лично себе Шуленбург представляет это дело так, что в ближайшем будущем СССР поднимет вопрос, а Германия скажет Румынии: «Соглашайся!»

Товарищ Молотов сказал, что это приемлемое мнение, но повторил, что этот вопрос является очень срочным.

В заключение **Шуленбург** просил товарища Молотова ответить на вопрос, который не содержится в телеграмме Риббентропа, но который явно вытекает из нее. В телеграмме, сказал Шуленбург, не сказано ничего о притязаниях Венгрии и Болгарии к Румынии. Шуленбург считает эти притязания обоснованными, но сомневается в своевременности их предъявления.

Товарищ Молотов ответил, что Советскому правительству кажется, что основания у Венгрии и Болгарии для претензий к Румынии есть, но Советское правительство не может за них решать вопрос, являются ли их притязания срочными или они могут быть отложены. Постановка вопроса о Бессарабии и Буковине не связана с этими претензиями, и решение этого вопроса неотложно.

Шуленбург сообщил, что за время с последней беседы с тов. Молотовым уже трое из его коллег (послов других держав) спрашивали его о постановке Советским Союзом вопроса о Бессарабии. Шуленбург сказал, что он отрицал наличие постановки этого вопроса и что 22 июня он на свой вопрос румынскому посланнику Давидеску, ведутся ли по этому вопросу какие-нибудь переговоры в Бухаресте, получил отрицательный ответ.

Товарищ Молотов сказал, что Советское правительство не хотело начинать переговоры, не информировав предварительно германское правительство. Поэтому Советское правительство и говорит о срочности этого вопроса.

Шуленбург заверил товарища Молотова в том, что он сообщит Риббентропу о передаче ответа германского правительства Советскому правительству и еще раз укажет на спешность дела [...] ⁷

Беседу записал *Иванов*

№ 3

ИЗ ТЕЛЕГРАММЫ ПОСЛА СССР В РУМЫНИИ**А. И. ЛАВРЕНТЬЕВА В НКВД СССР****О БЕСЕДЕ С ПРЕМЬЕР-МИНИСТРОМ РУМЫНИИ ЖИГУРТУ**

5 июля 1940 г.

5 июля был принят премьер-министром Жигурту.

1. Жигурту заявил, что изменение состава правительства, произведенное вчера, имело своей причиной только вопрос внутренней политики, внутриполитического движения. Румынское правительство хотело бы приступить немедленно к ликвидации всех вопросов, еще оставшихся не разрешенными между Румынией и Советским Союзом, чтобы установить прочные, дружественные отношения между обеими странами. Рассмотрение еще не урегулированных вопросов можно осуществить или в порядке комиссии, или же в порядке нормальной дипломатической работы. Это зависит от желания Советского правительства [...].

3. Жигурту заявил, что было бы желательно улучшить работу Смешанной комиссии по обмену населения, ибо в Галаце скопилось около 12 тысяч человек, размещенных на баржах, имеются женщины, дети, больные, положение которых нужно немедленно улучшить. Румынское правительство собирается отправить часть переселенцев в Тулчу, где имеются казармы, чтобы там оказать некоторую помощь. Румынское правительство было бы признательно, если бы советское командование ускорило рассмотрение вопроса о возвращении в Румынию жен и детей политических и других деятелей, оставивших свои семьи в Бессарабии и северной части Буковины. Я обещал об этом довести до сведения правительства.

4. [...] Я ничего добавить не могу, но хотел бы заметить, что мы заинтересованы в том, чтобы не было репрессий против тех лиц, которые считают себя бессарабцами и которые желают возвратиться на свою родину — Бессарабию [...] В заключение Жигурту выразил надежду, что отношения между Советским Союзом и Румынией будут самые дружественные и хорошие, принимая во внимание миролюбивое стремление Румынии, которая принесла жертву для сохранения мирных отношений с Советским правительством. Очевидно, румынское правительство хочет вступить на путь явного политического террора, возможно, одновременно подготавливаясь и к еврейским погромам.

АВП СССР. Ф. 059. Оп. 1. П. 318. Д. 2191.
Л. 208—211.

№ 4

ИЗ ДНЕВНИКА ПОСЛА СССР В РУМЫНИИ**А. И. ЛАВРЕНТЬЕВА**

9 августа 1940 г.

Посетил министра иностранных дел Манойлеску. Я осведомился у него о мотивах решения румынского правительства по поводу бессарабцев. Это решение выражено в коммюнике Министерства внутренних дел, которое было опубликовано в печати 9 августа и согласно которому все бессарабцы и буковинцы должны в 48 часов обменять в полиции свои документы, удостоверяющие личность. По истечении 48 часов все прежние документы будут считаться аннулированными. Я указал, что об этом я спрашиваю, потому что заинтересован в той части граждан, которая желает вернуться на родину [...]

АВП СССР. Ф. 0125. Оп. 24. П. 118. Д. 5. Л. 93.

№ 5

ИЗ ДНЕВНИКА А. И. ЛАВРЕНТЬЕВА

15 августа 1940 г.

Посетил министра иностранных дел Манойлеску. Ссылаясь на разговор с ним в прошлый раз по поводу коммунике Министерства внутренних дел в последней редакции об обмене документов бессарабцами [...], я заявил, что Советское правительство учло это обещание Манойлеску (вообще отменить и второе постановление — до 10 дней, если Советское правительство так хочет). Мы оставляем за собой право вернуться к этому вопросу в случае необходимости и с тем, чтобы каждый бессарабец и буковинец использовал свое право возвращения на родину. Манойлеску принял мое заявление к сведению. Далее я спросил Манойлеску о результатах разговора, который имел место во время прощального визита между т. Молотовым и Давидеску по поводу освобождения бессарабцев, находящихся в тюремном заключении в Румынии [...]. Манойлеску обещал дать мне ответ после того, как этот вопрос будет обсужден румынским правительством.

АВП СССР. Ф. 0125. Оп. 24. П. 118. Д. 5. Л. 100.

№ 6

ИЗ ДНЕВНИКА А. И. ЛАВРЕНТЬЕВА

17 августа 1940 г.

Посетил генерального секретаря МИДа Григорчеа. Ему сделал ниже следующее представление.

31 июля было подписано в Одессе соглашение о порядке возвращения Сов[етскому] Союзу увезенного из Бессарабии и Северной Буковины железнодорожного имущества и подвижного железнодорожного транспорта, что, согласно подписанного соглашения, румынская сторона должна возратить Сов[етскому] Союзу к 25 августа с[его] г[ода], передавая ежедневно 6—7 паровозов и 160—175 вагонов.

Факты показывают, что это обязательство румынская сторона не выполняет. Так с 6 по 12 августа включительно, т. е. за 7 дней, было передано 15 паровозов вместо 49 паровозов и 620 вагонов (из них 15 пассажирских) вместо 1225 вагонов. Таким образом, за эти 7 дней не додано 34 паровоза и 605 вагонов. Это происходит в силу того, что предъявляется для передачи нам негодный транспорт, который не может быть нами принят.

Советское правительство констатирует невыполнение румынской стороной вышеуказанного соглашения.

Прошу дать соответствующие распоряжения представителям румынской стороны по сдаче железнодорожного имущества и принять надлежащие меры, обеспечивающие выполнение соглашения.

Григорчеа обещал расследовать сообщенные факты и принять меры к обеспечению сдачи паровозов и вагонов нормального качества и в договоренном количестве.

Лаврентьев

АВП СССР. Ф. 0125. Оп. 24. П. 118. Д. 5. Л. 103.

№ 7

ИЗ ДНЕВНИКА А. И. ЛАВРЕНТЬЕВА

19 августа 1940 г.

Посетил министра иностранных дел Манойлеску [...]

2. Далее я сообщил Манойлеску о согласии Советского правительства производить освобождение политзаключенных бессарабцев и буковинцев непосредственно на самой границе. Манойлеску заметил, что осталась без ответа вторая часть этого вопроса — взаимность освобождения. Последнему правительству и король будут придавать большое значение. Эта взаимность освобождения нужна и для того, чтобы мероприятие румынского правительства по освобождению бессарабцев можно было оправдать в глазах общественного мнения.

Я обещал еще раз сообщить об этом своему правительству.

АВП СССР. Ф. 0125. Оп. 24. П. 118. Д. 5. Л. 104—105.

Примечания

¹ В свое время в Нью-Йорке, на основе иностранных архивов Ю. Фельштинский издал книгу: «СССР — Германия. 1939—1941». В 1989 г. эта работа была переиздана в Литве. См.: СССР — Германия. 1939—1941: Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. Т. I—II. Вильнюс, Mokslas, 1989. Отметим также появившиеся в последние годы у нас работы: Basarabia 1940. Chişinău, Cartea Moldovenească, 1991; Пакт Молотова — Риббентропа и его последствия для Бессарабии: Сборник документов. Кишинев, Университас, 1991.

² Выделения в тексте и примечания принадлежат автору.

³ Имеется в виду дополнительный секретный протокол к советско-германскому договору о ненападении от 23 августа 1939 г. Относительно Бессарабии в протоколе сказано: «3. Касательно Юго-Восточной Европы Советская сторона указала на свою заинтересованность в Бессарабии. Германская сторона ясно заявила о полной политической незаинтересованности в этих территориях».

⁴ Имеется в виду Парижский протокол от 28 октября 1920 г. о признании акта присоединения Бессарабии к Ру-

мынии. Протокол подписали Англия, Франция, Италия и Япония. Соединенные Штаты Америки в этом не участвовали, а Япония документ не ратифицировала.

⁵ Приложения № 1 в деле нет. Карандашом сделана пометка: «*) Непубликуется. *) Где она?» Имеется в виду телеграмма Риббентропа, переданная рано утром 25 июня 1940 г. Шуленбургу. Телеграмма опубликована в кн.: СССР — Германия. 1939—1941: Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. Т. II. Вильнюс, 1989. С. 59—60.

⁶ В оригинале — «модус просенди». Модус просенди — дипломатический термин, применяемый для обозначения соглашения, устанавливающего, каким образом и в каком порядке должно быть выполнено какое-либо обязательство или действие.

⁷ В конце документа есть примечание: «26 июня В. М. Молотов в заявлении послу Ф. В. фон дер Шуленбургу, ссылаясь на сообщения германского правительства, дал согласие на то, чтобы к СССР отошла лишь северная часть Буковины с городом Черновцы и железной дорогой Липканы-Черновцы-Снятин (прим. ред.)».

PLAI NATAL
КРАЕВЕДЕНИЕ

Dan I. Haidarlî

MATERIALE DOCUMENTARE
IN AJUTORUL CERCETĂTORILOR ISTORIEI SATELOR
ȘI ORAȘELOR DIN MOLDOVA (V)

Primele informații documentare referitoare la localitățile de pe teritoriul Republicii Moldova, menționate în actele istorice din anii 1384—1625

	Localitatea	Anul	Consemnări	Izvorul istoric
1	2	3	4	5
317	Dumeni (Dumenți, Duminiți), sat lângă Prut la Ezerul Alb, ț. Hotin, r. Edineț	<1442> (6950) iunie	Ștefan-Vodă dăruiește satul lui Patraș, ș.a.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 182 DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 133
		1595 (7104) decembrie 22	Ieremia Movilă-Vodă întărește lui Grigorie Danovici parte din sat	
318	Dumești (Dumeni), sat pe Prut, ț. Iași, lângă Miclăușani, r. Făleșt	1609 (7117) iulie 4 1609 (7117) august 4	Menționat drept baștină a lui Lupul medelnicer. Constantin Movilă-Vodă întărește lui Dumitrachi Chirița, mare postelnic, parte din sat	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 225. DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 239
319	Dumești , sat pe Bîcovăț, lângă Vorniceni, r. Strășeni * Duminiți, vezi Dumeni, sat, r. Edineț	1420 (6928) aprilie 25	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Vena vornic	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 41
320	Dumulgeni (Domulgeni), sat, r. Florești	1611 (7119) august 17	Constantin Movilă-Vodă întărește satul lui Petru Giurgială.	MEF, vol. III, p. 82—83.
321	Durnești (Durniștii, ce se cheamă Sînești, Sinești)	1433 (6941) 1529 (7037) martie 9	Ilie-Vodă întărește satul lui Petru Durnea. DRHA, vol. I, p. 167. Petru Rareș-Vodă întărește urmașilor lui Durne părți din sat	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 299.
322	Durniții (Durnești, Durniști, Durnărea Ceatariul, care se numește Verbca), sat la obîrșia Ciuhurului, lângă Ocnița, r. Ocnița	1431 (6939) iunie 15 1580 (7089) septembrie 21	Menționat în hotar cu Mihailonți. Iancu Sasul-Vodă întărește lui Griga și Alexa parte din sat.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 93. DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 148
323	Dușcova (Dișcova), sat, ț. Orhei, r. Orhei.	1614 (7123) noiembrie 1	Menționat drept baștină a lui Isac diac.	DIRA veac. XVI, vol. III, p. 181

1	2	3	4	5
324	Duşmani (Oktiabrscoe), loc de sat la Dubovăţ, la Fîntîna Putu- roasă, r. Glo- deni	1508(7016) februarie 1	Bogdan-Vodă dă- ruieşte lui Duş- man loc pentru sat	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 68
325	Dvoreiceni (Vorniceni), sat pe Cobolta, ţ. Soroca, r. Drochia	1597(7105) februarie 18	Ieremia Movilă- Vodă întăreşte satul fiilor lui Albotă, mare vornic.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 157
326	Dvorniceni , sat pe Bîcovăţ, r. Străşeni. Vezi şi Vorniceni * Edineţi, vezi Iadinţi, Vedinţi , sat (oraş) Edineţ, r.~	1420(6928) aprilie 25	Alexandru cel Bun- Vodă întăreşte satul lui Vena vornic	MEF, vol. II, p. 316
327	Echimăuţi , sat pe Judovca, ţ. Orhei, r. Orhei	1604 (7112) februarie 25	Menţionat în hotar cu Mînceni	MEF, vol. I, p. 201
328	Eţcani , sat pe Nistru, în hotar cu Cobăleni, Ma- teuţi şi Sto- dolna, ţ. Orhei, r. Rezina.	<1550> (7058)	Iliaş Rareş-Vodă întăreşte satul Tetianii	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 592—593.
329	Ezerul Alb , sat şi iaz la Du- meni, ţ. Hotin, r. Glodeni.	1617(7125) martie 12	Radu Mihnea-Vodă întăreşte satul lui Gheorghe Simini- cean.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 112
330	Falcin (Fălcin, unde a fost~), sat pe Frumuşa, din jos de An- drieş, lângă An- druş, r. Cahul	<1601— 1602> (7110)	Ieremia Movilă- Vodă întăreşte lui Romşa, mare vataş, parte din sat.	MEF, vol. I, p. 170, şi DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 182.
331	Farceni , sat pe Frumoasa din jos de Traian, lângă or. Cahul, r. Cahul	1502 (7010) iulie 2	Ştefan cel Mare- Vodă dăruieşte sa- tul m-rii Putna	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 24—26; DRHA, vol. III, p. 501
332	Fatcăuţi (Faz- căuţi), sat, ţ. Hotin, proba- bil, r. Edineţ	1595 (7104) decemb- rie 22	Menţionat drept baş- tina lui Acamov	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 133
333	Faur , sat la Malure, proba- bil, lângă Tartau- ul de Salce, r. Cahul	1548 (7056) februarie 29	Menţionat în hotar cu satul „unde este Salcea“	DIRA, veac. XVI, vol. I p. 554—556
334	Faurel , sat la Malure, probabil, lângă Tartaul de Salce, r. Cahul * Făgădău, vezi Rospop (unde	1548 (7056) februarie 29	Menţionat în hotar cu satul „unde este Salcea“	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 554—556

1	2	3	4	5
	este ~), și Rășpopeni, sat, r. Șoldănești;			
	* Fălcin, (unde a fost ~), vezi Fălcin, sat, r. Cahul;			
	* Fărceeni, vezi Folești și Filea, sat și hotar, r. Fălești			
	* Fărceeni, vezi Fărceeni, sat, r. Cahul			
335	Fătu și Ilie (unde este jude ~, Sărata Veche), sat la obârșia Săratei, r. Fălești	1434 (6942) octombrie 8	Ștefan-Vodă dăruiește satul lui Giurgiu Atoc.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 113; DRHA, vol. I, p. 187
336	Fintina, sat pe Valea Neagră, r. Rezina	1552 (7060) martie 29	Ștefan Rareș-Vodă întărește jumătate din sat lui Gheorghe diac	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 12
337	Fintina Albă (la ~), sat pe Răut, lângă Izbișcea, probabil, lângă Bălăsești, r. Criuleni	1436 (6944) iulie 17	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Oancea logofăt	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 131; DRHA, vol. I, p. 219
338	Fintina Albișoara (Visterniceni), seliște pe Bîc, inclusă în or. Chișinău. Vezi Visterniceni	1466 (6974)	Ștefan cel Mare-Vodă întărește seliștea lui Vlaicu	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 340; DRHA, vol. II, p. 137
339	Fintina Cahova (Cahului), sat, ț. Chigheci, r. Cahul	1548 (7056) aprilie 5	Iliș Rareș-Vodă întărește satul m-rii Dobrovăț	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 571
340	Fântâna Caplei (la Caplena, Șeptiliceni, Șeptilici), sat, ț. Soroca, r. Soroca	1588 (7096) ianuarie 3	Petru Șchiopul-Vodă dăruiește lui Șeptilici armășel un loc pentru sat	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 370
341	Fintina Cheldei, sat pe Copaleva, probabil, lângă Ivanovca, r. Florești	<1606—1607> iulie 27	Simeon Movilă-Vodă întărește satul lui Dragan diac și Gheorghii Petărescul	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 54
342	Fintina din Malul Bicului, loc de sat la Vărzărești, r. Strășeni. Vezi Vărzărești	1533 (7041) martie 28	Petru Rareș-Vodă întărește un sat pe Bîc nepoților lui Stan Varzar	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 363
343	Fintina Epurelui, sat pe Lăpușna, lângă Secăreni, r. Hîncești	<1429—1432> aprilie 10	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Vlad Aduș	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 79
344	Fintina Holenești, seliște	1552 (7060) aprilie 3	Ștefan Rareș-Vodă întărește seliștea lui	MEF, vol. I, p. 58—60

1	2	3	4	5
	la Popești, pe Căinari, ț. Soroca, r. Drochia		Sas, pîrcălab de Soroca	
345	Fîntîna Husului , loc de sat pe Nîrnova, r. Hîncești	1533 (7041) martie 28	Petru Rareș-Vodă întărește locul nepoșilor lui Stan Varzar	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 363
*	Fîntîna la Caplena, vezi Fîntîna Caplei , sat, r. Soroca			
346	Fîntîna lui Afendiciu (unde a fost~), seliște, r. Leova	1554 (7062) aprilie 30	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește seliștea nepoșilor lui Ignat stolnic	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 61
347	Fîntîna lui Brătilă (Brătulești), loc la Ialpuh, ț. Chișineu, r. Ceadîr-Lunga. Vezi Brătulești	1600 (7108) aprilie 8	Ieremia Movilă-Vodă întărește locul lui Nistor Ureche mare vornic	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 287—288
348	Fîntîna lui Cari... , sat pe Nistru la ostrovul Melișova, ț. Orhei, probabil, r. Orhei	<1608—1614>	Toma Albăscul și Hamarțu vînd partea lor de ocină lui Bratco, Oanță ș. a.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 139
349	Fîntîna lui Cucută , sat pe Prut, lîngă Gotești, ț. Chișineu, r. Căte-mir	1604 (7112) mai 16	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche mare vornic	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 148
350	Fîntîna lui Gherman , sat pe Lăpușna, probabil, lîngă Cris-tești, r. Nisporeni	<1429—1432> aprilie 10	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul lui Vlad Aduș	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 79
351	Fîntîna lui Ilieș , sat pe Lăpușna, probabil, lîngă Iurcenii, r. Nisporeni	<1429—1432> aprilie 10	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul lui Vlad Aduș	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 79
352	Fîntîna lui Maciș (~ lui Măceș, Măceșul), sat între iezerul Roșu și Cahul, pe Frumoasa, r. Cahul	1502 (7010) iulie 2	Ștefan cel Mare-Vodă dăruiește satul mării Putna	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 25; DRHA, vol. III, p. 501
353	Fîntîna lui Mușat , sat pe Bujor, r. Hîncești	1482 (6990) august 10	Menționat în hotăr cu satul de la Gura Ocoalelor	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 38
354	Fîntîna lui Pîntea , seliște la Popești, pe Căinari, ț. Soroca, r. Drochia	1552 (7060) aprilie 3	Ștefan Rareș-Vodă întărește seliștea lui Sas, pîrcălab de Soroca	MEF, vol. I, p. 58—60

1	2	3	4	5
355	Fintina lui Peperig , (Peperigului), sat în hotar cu Horjăști, ț. Lăpușna, r. Hîncești	1473 (6981) decembrie 9	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Stan Horja	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 399
356	Fintina Mare , sat pe Bîc, inclus în Visternicenii, or. Chișinău	1517 (7025) octombrie 8	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește lui Ieremia vistier jumătate din sat	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 111—112
357	Fintina Mes-teacănului , sat, ț. Chigheci, r. Vulcănești * Fintina Peperigului , vezi Fintina lui Peperig , sat, r. Hîncești	1473 (6981) ianuarie 3	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul m-rii Moldovița	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 393
358	Fintina Rece , sat la Prut, lângă. Stîncăuți—Șapte Bani, la Derenice, r. Rîșcani	1429 (6937) iunie 3	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul fiilor lui Ion vornic	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 83; DRHA, vol. I, p. 134—135
359	Fintina Rece , seliște pe Răut, la gura pîrului Iligaci, lângă Brînzani, r. Telenești	1535 (7043) martie 9	Petru Rareș-Vodă întărește seliștea lui Toader mare logofăt	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 372
360	Fintina Rece , ocină pe Cobolta la Vilcea, ț. Soroca, r. Drochia	1611 (7119) iunie 26	Constantin Movilă-Vodă întărește ocina lui Stamatie Sulgerel	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 23
361	Fintina Suciavei (~ Suciavea), seliște la obîrșia Grușovei, lângă Hrușeva, r. Criuleni	1495 (7003) ianuarie 15	Ștefan cel Mare-Vodă întărește seliștea lui Niștor și fratele său Crăciun	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 223—224; DRHA, vol. III, p. 302
362	Fintina Varcei , sat pe Bîc la Pitușca Seacă, ț. Orhei, r. Călărași	1533 (7041) martie 28	Petru Rareș-Vodă întărește satul nepoților lui Stan Varzar	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 363
363	Fintinele (unde sînt~) sat sub Caragine, lângă Dobrușa, r. Rezina	1437 (6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Do-rohoi	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147; DRHA, vol. I, p. 247
364	Fintinele Cășoteștilor , sat pe Ialpuh, probabil, r. Taracia.	1558 (7066) aprilie 14	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul nepoților lui Dragomir ș. a.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 114
365	Fintinele Tătărești , sat pe Răut, la pîrîul Iligacilor,	1535 (7043) martie 9	Petru Rareș-Vodă întărește satul lui Toader logofăt	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 372

1	2	3	4	5
	Îngă Frătești, r. Telenеști			
366	Firca, sat pe Sărata, r. Leova	1598 (7106) aprilie 19	Menționat în hotar cu Bosincenii	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 205—206
367	Fedcăuți (Fed- couți, proba- bil, azi Fetești), sat pe Dra- biște, r. Edi- neț. Vezi Svicăuți	1618 (7126) februarie 10	Radu-Vodă întărește satul lui Nistor păhar- nicel	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 288
368	Fedești, sat pe Pрут, între Camenca și Dubovăț, în hotar cu Co- hănești, ț. Iași, r. Glodeni	1601 (7109) martie 12	Ieremia Movilă-Vo- dă întărește lui Du- mitrașco ș. a. parte din sat	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 5
369	Filea (unde este Ion a lui ~) hotar pe Suhoverhul de jos, azi or. Fălești. Vezi Folești	1429 (6937) iunie 3	Alexandru cel Bun- Vodă întărește hota- rul fiilor lui Ion vor nic	DRHA, vol. I, p. 135
*	Fileuți, vezi Hiliuți, sat, r. Rîșcani			
370	Florești, loc pustiu în gura văii Dealul Vechiu, azi ora- șul Florești	<1552 sep- tembrie 1561 noiem- brie> 13	Alexandru Lăpușnea- nu-Vodă întărește lo- cul lui... Flore, Ilie Pohreb și Oanța	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 34
371	Flăfoi, sat, pro- babil, r. Un- gheni	1462 (6970) august 20	Menționat în hotar cu Ungul	MEF, vol. II, p. 150—152
372	Floceni, sat la Pрут, ț. Iași	1603 (7111) martie 1	Ieremia Movilă-Vodă întărește lui Dumit- trachi Cujbă, fost pîrcalab, parte din sat.	MEF, vol. III, p. 23
373	Folești (Fălești), sat, reședința or. Fălești. Vezi Filea	1614 (7122) februarie 2	Menționat drept baș- tină a lui Ionașco diac	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 159
374	Frasin (Fra- sân), sat pe Ciulucul Mare, r. Sîngerei.	1586 (7094) aprilie 13	Menționat în hotar cu un loc pustiu	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 316
375	Frățienеști (Fră- sinești, Frasă- nești), sat la Pрут, la gura Obrejei, ț. Iași, r. Ungheni	1497 (7005) februarie 25	Ștefan cel Mare- Vodă întărește satul Ileanei și nepotului său, Dragotă-Fră- țianu	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 263; DRHA, vol. III, p. 371—372
376	Frumușelul (un- de au fost ~) seliște pe Lu- coveț, r. Can- temir.	1452 (6960) septembrie 10	Alexandru cel Bă- trîn-Vodă întărește seliștea lui Ignat postelnic	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 251; DRHA, vol. II, p. 22
377	Fuzivca (Fuzău- ca, Fuzivea, Fuzovca), sat pe Cogilnic, ț. Or- hei, r. Șoldă- nești	1470 (6978) mai 28	Menționat în hotar cu Peciștul	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 424; DRHA, vol. II, p. 430

1	2	3	4	5
378	Gal (seliștea lui ~) pe Salcea Mare, ț. Chigheci, r. Cahul	1441 (6949) iunie 25	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă dăruiesc seliștea lui Vlad Jicov	DRHA, vol. I, p. 301
379	Gangura Veche, sat pe Botna, ț. Lăpușna, r. Căinari	1470 (6978) octombrie 26	Menționat în hotar cu Puhoiul	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 425; DRHA, vol. II, p. 437
380	Gălești, sat, ț. Orhei, r. Strășeni	1545 (7053)	Menționat în hotar cu m-rea Căpriana	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 606
381	Găozanii (Găuzeni), sat pe Dobrușa, ț. Soroca, r. Șoldănești	1620 (7128) aprilie 12	Gaspar Grațiani-Vodă întărește satul lui Costea Bucioc	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 445
382	Găunoasa, sat pe Ciulucul Mic, lângă Dumbrăvița, r. Sîngei	<1586 sep-tembrie 1—1587 august 31> (7095)	Petru Șhiopul-Vodă întărește lui Grozav parte din sat	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 332
383	Găureni (Ion Găureanu), sat pe Botna cea Mare, ț. Lăpușna, r. Ialoveni	1527 (7035) martie 9	Menționat în hotar cu un loc pustiu	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 230
384	Găureni, sat la Prut, lângă Boldurești, r. Nisporeni	1490 (6998) octombrie 14	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Iurșa și Iliaș Saula	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 144; DRHA, vol. III, p. 157
385	Gîrlanici (podul lui ~, azi Stejăreni), sat la Cîrlani, r. Strășeni. Vezi Gîrlani	1420 (6928) aprilie 25	Menționat în hotar cu Lozova și Fintina Mică	DRHA, vol. I, p. 68
386	Geamănă, sat, ț. Lăpușna, r. Anenii-Noi	1470 (6978) octombrie 26	Menționat în hotar cu Puhoiul	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 425; DRHA, vol. II, p. 437
387	Ghermănești, sat pe Molovațița, din jos de Culișău, ț. Orhei, r. Telenеști. Vezi Graboofi	<1601—1605> iulie 19	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Sava Ghermănescu	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 17—18
		1607 (7115) februarie 24	—“—	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 91
*	Ghetlova (Ghetilova), vezi Deteleu, sat, r. Orhei			
*	Ghilăvăț, vezi Bilavenți, sat, r. Briceni			
*	Ghilăvăț, vezi Biliceni, sat, r. Singerei			
*	Ghirova, vezi Hirova, sat, r. Călărași			
388	Gitcani, sat pe Căinari, ț. Soroca, r. Drochia	1606 (7114) ianuarie 12	Menționat în hotar cu Popeștii	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 3

1	2	3	4	5
389	Gioseni , sat, probabil, r. Hîncești	1593 (7101) iunie 24	Menționat drept baștină a lui Zbere	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 88
390	Giugureni (Cegoreni), sat pe Drăgșani, ț. Orhei, r. Orhei	1430 (6938) martie 23	Ștefan-Vodă întărește satul lui Simion ș. a.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 412—413
391	Giurgulești (Jurulești, Turulești), sat la gura Prutului, ascultător de ocetul or. Reni, ț. Chigheci, r. Vulcănești	1593 (7101) aprilie 10	Aron-Tiranul-Vodă întărește satul m-rii „Schimbarea la Față a Domnului” din muntele Sinai	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 78—79
392	Glavașeni , sat probabil, lângă Dumeni, ț. Hotin, r. Edineț	1560 (7068) aprilie 11	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul m-rii Capriana	MEF, vol. I, p. 74—76
393	Glăvănești , (ce s-a numit Șeapca, Sipca), sat pe Nistru, ț. Soroca, r. Șoldănești	1471 (6979) iulie 7	Menționat în hotar cu satul Poiana	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 427
394	Glicinăuți , sat, ț. Hotin, probabil, r. Edineț	1606 (7114) aprilie 6	Menționat că a fost vîndut de Dumitru Ponici și rudele sale	MEF, vol. I, p. 212—213
395	Gligani , (Glețeni, Gligeani, Glingeni, Glițeni), sat pe Apa Neagră, lângă Mateuți, ț. Soroca, r. Șoldănești	1554 (7062) aprilie 20	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul lui Moghilă logofăt	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 238
* Glina , vezi * Hlinaia , sat, r. Edineț * Glițeni , vezi * Gligani , sat, r. Rezina * Gnilovoda , vezi Hnilovodea , sat, r. Dondușeni				
396	Gocimămești , seliște pe Prut la Traian, r. Cahul	1548 (7056) aprilie 12	Ilie-Vodă întărește satul lui Bîlțu ș. a.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 575
* Godjinești , vezi * Vovinești , sat, r. Călărași				
397	Goenești , sat, pe Răut, ț. Soroca, r. Florești	1588 (7906) august 20	Menționat că Alexandru Lăpușneanu-Vodă a dat satul sătenilor din Prajiță	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 393
398	Golăești , ocină lângă Mășcăuți, ț. Orhei, r. Criuleni	1576 (7084) iunie 28	Menționat în hotar cu Stojișce	MEF, vol. I, p. 92—93
		1582 (7091) decembrie 13	Petru Șchiopul-Vodă întărește satul Annei, soției lui Ioan Golie	MEF, vol. II, p. 322—323
399	Goleni , loc pentru sat pe Ciuhur, între Grumăzeni și Rujinți , în fața Rusului, ț. Iași, r. Edineț	1575 (7083) mai 2	Petru Șchiopul-Vodă întărește locul lui Ion Golăi	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 50

IN AJUTOR PROFESORILOR DE ISTORIE В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯМ ИСТОРИИ

Ion I. Jarcuțchi, Sergiu V. Valcov

ASPECTE DIN ISTORIA ÎNVAȚĂMINTULUI PUBLIC DIN BASARABIA ȘI TRANSNISTRIA (sec. XIX—înc. sec. XX)

Incorporarea Basarabiei și a Transnistriei* la Rusia imperială a cauzat schimbări treptate ale condițiilor istorice de dezvoltare a culturii naționale moldovenesti. Ar fi, bineînțeles, banal să admitem că în urma includerii teritoriului indicat într-o nouă formațiune politico-statală procesul cultural moldovenesc, unic de-a lungul secolelor, s-ar fi bifurcat, iar ramificațiile lui s-ar fi îndreptat pe făgașe diferite, separate unul de altul, avînd consecințe de a forma două culturi independente, diverse și radical deosebite. Îndelungata dezvoltare istorică anterioară în hotarele aceluiași stat, comunitatea patrimonială istoric și cultural, a tradițiilor culturale și a limbii au exercitat o influență decisivă asupra dezvoltării de mai departe în comun a culturii naționale pe ambele maluri ale Prutului, care după anul 1812 devenise frontieră de stat.

N-ar fi just, însă, dacă am ignora faptul că în urma includerii Basarabiei într-o altă formațiune statală, cu circumstanțe istorice deosebite de cele tradiționale, a început formarea treptată a unui nou climat spiritual, a unei noi ambianțe obștești și culturale, ce nu puteau să nu se reflecte asupra procesului cultural, desfășurat în ținutul dintre Prut și Nistru. Fiind condiționate și alimentate de tradiția culturală moldovenească, conținutul și formele de manifestare a procesului cultural moldovenesc din Basarabia erau în mare măsură determinate și de condițiile istorice concrete.

Desfășurarea procesului de adaptare a populației române din Basarabia la viața socială, economică și culturală a Rusiei, indiferent de gradul de dezvoltare a ținutului anexat și a imperiului, depindea într-o mare măsură de caracterul politicii promovate de regimul țarist pe teritoriul cucerit. La etapa inițială după anul 1812 guvernul țarist promova în Basarabia o politică aparent liberală, condiționată de motive de ordin atît intern, cît și extern. Comandantul suprem al trupelor ruse în Principatele Dunărene, amiralul P. V. Ciciagov, recomanda primului guvernator al Basarabiei, Scarlat Sturdza: «E necesar a-i face pe locuitorii din Basarabia să simtă avantajele unei cîrmuiri părintești și mîrinimoase, atrăgînd cu îndemîinare atențiunea popoarelor megieșe la acest ținut. Ultimul război a susținut spiritele și speranțele moldovenilor, valahilor, grecilor, bulgarilor, sîrbilor și ale tuturor popoarelor atașate către Rusia... Așadar, e necesar a păstra atașamentul acestor popoare și a-i apăra de influența dușmanilor noștri»¹. Lui Sturdza i se mai cerea «să pună totul în acțiune pentru a trezi la locuitorii acestei regiuni dragoste față de patrie și guvern»².

În al doilea deceniu al sec. al XIX-lea un șir de ucazuri imperiale pretindeau să asigure Basarabiei caracterul ei național, în special, păstrarea limbii și a obiceiurilor pămîntului în toate sferile de administrare. În curînd, însă, factorul predominant în politica guvernului țarist la periferiile naționale devenise uniformizarea și centralizarea sistemului administrativ-birocratic privind cîrmuirea acestor teritorii. Elementul hotărîtor al politicii de uniformizare în domeniul cultural devenise rusificarea forțată a popoarelor neruse, menită să înlătore și să lichideze particularitățile naționale, să intensifice procesul de asimilare a lor. Esența rusificării forțate rezidă nu în limitarea, iar mai apoi și excluderea totală a folosirii limbii naționale din toate sferele vieții sociale (aceasta reprezintă numai un instrument de realizare), ci în impunerea locuitorilor neruși să vorbească, să cugete și să acționeze în spirit rusec. Ca argument ideologic servea renumita triadă: «ortodoxism, monarhism și poporanism».

Existența acestor factori n-a putut să nu exercite o anumită influență asupra procesului cultural, vieții spirituale din Basarabia. Condițiile concret istorice, climatul spiritual, ideologic și politic de aici se deosebeau de cele din Principatul Moldovei, și ca urmare ele formau anumite particularități locale ale procesului cultural din ținut. Referindu-se la această problemă, C. Stere scria: «Dacă unitatea etnică a Românilor de pretutindeni se învederează, și pentru observatorul cel mai superficial, în caracterul țărănimii noastre, și dacă gravitațiunea istorică ne chema și ne cheamă la unirea și consolidarea politică, — nu e mai puțin adevărat că secole de viață separată au creat deosebiri și divergențe de mentalități și de caracter care, iarăși, nu pot scăpa nici cele mai sumare observațiuni. Și faptul e mai cu deosebire adevărat, în ce privește Basarabia».

Vorbînd despre faptul că Basarabia «a fost izolată printr-un zid impenetrabil» de Regat, că în ținut «n-a existat... o singură școală națională», că aici a pătruns

© Jarcuțchi I. I., Valcov S. V., 1992

* Sub termenul Transnistria subînțelegem teritoriul actual al Republicii Moldova de pe malul stîng al Nistrului.

foarte slab literatura de peste Prut și că «chiar contactul personal între Basarabeni și Români din Regat a fost extrem de redus, cu toate că nu există aproape o singură familie din Moldova care să n-aibă ramificațiuni și în Basarabia», C. Stere conchide: «De aici, între mentalitatea predominantă în elita socială din Regat și intelectualitatea basarabească, chiar acolo unde aceasta s-a ridicat pînă la cea mai vie conștiință națională, s-a produs o ruptură care va cere încă multe generații pentru cicatrizare»³.

Sfera instructivă și educativă a vieții culturale este compusă din variate aspecte. Și întrucît oglindirea ei într-un studiu limitat în volum este imposibilă, atenția principală o vom acorda-o reflectării rolului bisericii basarabene în dezvoltarea învățămîntului public în ținut, care, din motive bine cunoscute, a fost slab oglindit în literatura istorică.

Vorbind despre nivelul instrucției publice în Basarabia către anul 1812, Petre Cunițki scria: «Atît în acest ținut, cît și în toată Moldova instrucția se află într-o stare deplorabilă. Nu numai locuitorii păturii sociale de jos nu-s instruiți și sînt complet analfabeți, dar chiar boierii și însăși preoțimea nu s-au abătut prea departe de la starea simplă; însă nu de aceea că ei nu aveau dorință sau capacitate, fiindcă fiecare boier avea unul sau doi învățători străini și copiii boierilor au spor bun în studierea limbilor. În afară de limba moldovenească toți boierii vorbesc în limba grecească și franceză, iar mulți și în limba germană și italiană. Dar nu au aproape nici o idee despre gramatică și alte cunoștințe»⁴. Cunoștințe elementare ale științei de carte erau răspîndite și în rîndurile tagmei duhovnicești. Astfel, în 1815 din 3127 de copii și tineri de clerici știau carte 1231⁵.

O anumită înfățișare a nivelului intelectual al ținutului redă informația despre gradul calitativ al științei de carte a preoțimii, considerată ca una dintre cele mai instruite pături sociale. Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, luînd cunoștință de această problemă, a constatat că «aproape toate locurile preoțești erau ocupate de oameni lipsiți de orice studii, abia știind să citească și să scrie»⁶. În anul 1822 dintre toți preoții eparhiei Chișinăului — 31 de protoierei și 1064 de preoți — numai 10 aveau stele complete seminare, 2 isprăviseră clasa filozofică a seminarului, iar restul era cu școala inferioară sau chiar cu pregătire de acasă⁷.

Apreciind situația învățămîntului public pe teritoriul dintre Nistru și Prut în perioada precedentă anului 1812 ca deplorabilă, P. Cunițki avea în vedere, în primul rînd, faptul că aici, în virtutea circumstanțelor istorice, nu se formase un sistem stabil al instituțiilor de învățămînt atît laic, cît și bisericesc, dar nu lipsa completă a lor, după cum se afirma uneori în literatura sovietică. Școlile domnești din Chișinău, Orhei, Soroca, Lăpușna și Greceni, înființate prin hrisovul lui G. Ghica din 1766, în virtutea circumstanțelor politice și militare, funcționau neregulat, începîndu-și activitatea în timpul războaielor ruso-turce⁸. Din trecut rămăsese școli pe la sate, unele pe lângă mănăstiri și biserici, funcționînd neregulat și fără program bine fixat. Învățătura se făcea de către «învățătorii liberi», iar în unele locuri de către preoți și dascăli. În anul 1811 au fost înființate școli la mănăstirile Curchi, Dobrușa, Hirîjauca pentru copiii clericilor, în care aveau însă acces și copii de mazili și de țărani⁹.

Dar existența acestor școli nu putea satisface cerințele timpului.

Imediat după încheierea tratatului de pace de la București locuitorii orașului Chișinău s-au adresat către mitropolitul Gavriil cu rugămintea de a redeschide vechiul școală moldovenească, făgăduind pentru întreținerea ei din partea lor «ceva ajutor și mai virtos venitul cotului tirgului, care mai înainte era afierosit școlii obștești ce se zicea domnească aici în Chișinău». Îndeplinind cererea orașenilor, mitropolitul l-a numit pe «dascălul Gheorghe Popovici învățător la copii la biserica Sf. Proroc Ilie». Însă în curînd clădirea ce fusese menită pentru școală a fost predestinată pentru seminarul teologic.

Încercarea de a deschide școala pe lângă biserica Nașterii Precistei de asemenea a rămas fără succes din cauza lipsei localului. Tărăgănarea deschiderii școlii a produs nemulțumirea orașenilor. În mai 1815 ei se plîngeau Mitropolitului că «cu totul împotriva li este a vedea pe fiii lor lipsiți de hrana învățaturii limbii moldovenești», cerînd o nouă clădire pentru școală sau «o condică de milostenie spre a se putea zidi niște case mai mari de școală» în orașul Chișinău¹⁰. Necîntînd la solicitările locuitorilor orașului, școala n-a fost restabilită.

La etapa inițială după anul 1812 rolul esențial în crearea instituțiilor de învățămînt aparținea bisericii. În proiectul de organizare a eparhiei Chișinăului, elaborat în 1812, mitropolitul Gavriil scria Sinodului că «pentru instruirea copiilor slujitorilor bisericești e nevoie de a se întemeia un seminar, în care s-ar studia toate acele obiecte ce se învață în alte seminarii duhovnicești»¹¹. În privința studierii limbilor în proiect se afirma: «Despre limbi în seminar se vor studia de preferință și neapărat: limba rusă ca cea domnitoare; cea moldovenească națională, ca elevii să poată, în acea limbă, propovădui poporului cuvintele lui Dumnezeu și moralitatea cea bună; limba latină, deoarece din aceasta s-a format și se poate îmbogăți cea națională; limba greacă, fiindcă în această limbă au fost scrise, în original, dogmele și învățăturile legii creștinești, iar celelalte limbi după dorință»¹². Seminarul s-a deschis la 31 ianuarie 1813. Rector a fost numit Petre Cunițki.

Această instituție de învățămînt era destinată, în primul rînd, pentru copiii clericilor, însă nu era interzisă și primirea copiilor «din partea politicească», adică laici. În anul 1813, primul an de învățămînt, din 53 de elevi numai 7 erau copii ai

clericilor rurali. Adresarea mitropolitului Gavriil către slujitorii cultului de a-și da copiii la seminar se realiza nesatisfăcător. În 1815 Gavriil a dat un ordin, prin care îi amenința pe clerici că acei care nu vor asculta de indemnul lui vor fi pedepsiți, iar copiii lor după ce vor ajunge la vîrsta de 15 ani, fără învățătură, vor fi excluși din tagma duhovnicească. Ca motiv al acestei dispoziții era indicat faptul că în «această țară (Basarabia) mulți copii de ai clericilor nu știu deloc carte și ne avînd învățătură, nu pot să intre în slujbă de preot sau de diacon sau de dascăl, și în locul lor întră în tagma duhovnicească alții, din starea politicească, care n-au învățat carte, iar copiii de obîrșie duhovnicească rămîn deopotrivă cu țărani»¹³.

Seminarul, pe lîngă scopul de a pregăti candidații pentru preoție, avea și o menire propagandistică. În 1814 mitropolitul Gavriil scria: «Această începătoare școală publică în oblastia Basarabiei se află în vecinătatea Moldovei, Bulgariei și Austriei; în ea se are în vedere să facă învățătura copiii atît de tagma duhovnicească, cît și de cea politicească și de celelalte; tineretul cu învățătura și cu purtarea lui trebuie să atragă luarea-amînte a popoarelor vecine, să facă cînte grijei stăpînirii rusești în ce privește limitarea supușilor săi, și să aducă acestei țări nou alipite o mare izbîndă care ar fi cu folos și pentru biserică și pentru patrie»¹⁴.

În 1816, conform dorinței nobilimii basarabene și cu aprobarea țarului, s-a înființat pe lîngă seminar «Pensionul pentru nobili». Scopul principal al «Pensionului» consta «în pregătirea... pentru ținut a oamenilor și funcționarilor capabili și folositori, cunoscători profunzi ai limbilor rusă și moldovenească»¹⁵. Dar din 1828, cînd au început să se înființeze în Basarabia școli laice, admiterea elevilor în această instituție a fost suspendată.

Pînă în 1823 la această instituție de învățămînt au făcut slujbă 25 de profesori. Corpul didactic era multinațional: 17 ucraineni, doi ruși, trei greci, unul era venit din Galiția, unul de naționalitate necunoscută și un singur român din Transilvania (Ion Butta, fiu de preot, a lucrat din 1817 pînă la 1821, cînd a decedat). Trei dintre profesorii seminarului erau originari din județul Tiraspol. Nivelul de pregătire a profesorilor era foarte variat: trei din ei aveau studii academice complete, unul posedea studii seminarele, ceilalți erau dintre elevii claselor superioare ale seminarului, iar unul — cu pregătire de acasă¹⁶.

E interesant faptul că profesorii cu studii superioare aveau practică de predare în școlile Moldovei, cunoscînd limba băștinașilor. Astfel, arhimandritul Irinei (Ivan Nestorovici), ucrainean, absolvent al Academiei spirituale din Kiev, în 1811, la invitația exarhului Gavriil, a venit în Moldova și a fost numit profesor de limbă rusă la școala publică din Iași, iar în 1821 a fost numit rector al seminarului. Profesorul Isidor Gherbanovski, ucrainean, absolvent al academiei sus-numite, în 1810, venind în Moldova, de asemenea a fost numit profesor la școala publică din Iași, iar pe urmă la liceul din București. Alt profesor, activitatea căruia în anii precedenți la fel fusese legată de Moldova, a fost egumenul Ioanichie (Ioan Șikov), rus, cu studii autodidactice. În mănăstirea Neamțu el a fost conțopistul stareșului Paisie în munca acestuia ca traducător.

La seminar se predă limba română, avînd scopul de a pregăti candidații în preoție pentru a-și face slujba în satele moldovenești. La lecțiile de limbă maternă elevii învățau a citi și a scrie, folosindu-se de gramatica întocmită de Radu (Timpea). Afară de gramatică, începînd cu anul 1817, elevii făceau exerciții de traducere din românește în rusește și viceversa, iar din 1821 — învățau pe de rost dialoguri moldovenești. În calitate de profesori de limbă română au lucrat preotul Ioan, D. Savițki, I. Hîncu, A. Timoșevski, M. Didițki, originari din Galiția, care, fiind absolvenți seminarului din Chișinău, a învățat această limbă¹⁷.

În 1823 seminarul a fost reorganizat în conformitate cu regulamentul din 1808—1814. Această reorganizare prezintă, de fapt, primul pas în centralizarea sistemului de dirijare a învățămîntului bisericesc din Basarabia, aducîndu-l în corespundere cu sistemul stabilit în toată Rusia. Sistemul de dirijare și modul de organizare a seminarului din Chișinău se deosebea de cele stabilite în Rusia imperială. Seminarul din Chișinău a fost înființat după modelul vechilor seminarii, care imitau în organizația lor Academia veche a lui Petru Movilă din Kiev. În seminariile de acest tip, care aveau 8 clase, era concentrat învățămîntul inferior, secundar, și superior. Seminarul, precum și școlile duhovnicești din eparhia Chișinăului se găseau în subordonarea și supravegherea arhierului eparhiei și funcționau pe baza instrucției întocmite de el. Arhierul stabilea programul de învățămînt, numea personalul administrativ și didactic. Cu alte cuvinte, învățămîntul bisericesc din eparhia Chișinăului era independent față de «Comisiunea școlilor duhovnicești», formată ca organ special în 1808 pe lîngă Sinod.

Starea autonomă a învățămîntului bisericesc din Basarabia și județul Tiraspol, care se afla în componența eparhiei Chișinăului, era condiționată de particularitățile organizatorice ale eparhiei. În proiectul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni despre organizarea vieții bisericești în Basarabia, aprobat de către Alexandru I la 21 august 1813, înființarea eparhiei noi, separate, se motiva prin faptul că Basarabia se află la o mare depărtare de eparhiile vecine, dar, principalul, că «atît clerul, cît și toată populația regiunii se deosebea prin limbă, moravuri și obiceiuri»¹⁸. Din aceste motive eparhia basarabeană urma să fie administrată pe temeiul obiceiurilor locale «aceasta pe cît nu va fi în contradicție cu așezămintele principale civile și bisericești din Rusia». Gavriil cerea acest privilegiu «atît din considerente față de

faptul că populația băștinașă s-a alipit, nu de mult, la imperiul rusesc, cît și pentru motivul că în latura civilă acestui popor îi sînt acordate drepturile moldovenești din trecut»¹⁹.

După decedarea mitropolitului Gavriil atitudinea Sinodului față de această stare a vieții bisericești în Basarabia s-a schimbat. Ca urmare, în 1823 în Basarabia a fost introdus «Regulamentul școlilor duhovnicești din 1808—1814». Conform lui, concentrarea învățămîntului inferior, secundar și superior în seminar a fost anulată: învățămîntul superior se transfera la academie, cel secundar—la seminarul teologic, iar cel inferior—la școlile spirituale ținute și parohiale. Între aceste tipuri de școli se stabilea o ierarhie administrativă strictă: școlile duhovnicești inferioare atîrnau de cele secundare, ultimele erau supuse celor superioare, iar academiile depindeau de «Comisiunea școlilor duhovnicești». Astfel arhiepiscopul eparhial a fost înălțat de la administrarea nemijlocită a seminarului și școlilor duhovnicești. Seminarul din Chișinău, fiind inclus în circumscripția Kievului, era supus Academiei spirituale de aici.

În urma reformei seminarul a rămas cu clasele superioare împărțite în trei secțiuni: inferioară, (de retorică), medie (de filozofie) și superioară (de teologie). Obiectele de studiu erau strict stabilite de către regulament și bazate pe principiul clasicismului. În fiecare secțiune cursurile durau doi ani; limbile de predare pentru cursurile de litere, istorie și matematică era cea rusă, iar pentru filozofie și teologie—cea latină. Limba română constituia obiect de studiu, adică nu îndeplinea funcțiile limbii de instruire.

Clasele inferioare, fiind separate de cele superioare, au constituit o școală duhovnicească spirituală și una parohială, ambele aflîndu-se în curtea seminarului. Scopul lor principal rezida în pregătirea candidaților pentru admitere la seminar. În anul 1823 școli duhovnicești parohiale au fost înființate la Akkerman (lichidată în 1826 din cauza numărului redus de elevi, aceștia fiind transferați în școala din Chișinău) și Tiraspol (cu ocazia înființării eparhiei Hersonului în 1838 școala a fost închisă și contopită cu cea ținută din Odesa)²⁰. Vorbind despre teritoriul din partea stîngă a Nistrului, menționăm că școli parohiale au fost deschise la Grigoriopol (în 1816), unde se predă și limba armeană, la Dubăsari (1821). În 1812 la Tiraspol s-a deschis o școală județeană²¹.

Școlile duhovnicești menționate erau predestinate, în primul rînd, pentru copiii clericilor, avînd caracterul de tagmă. În afara orbitei de instruire în spiritul ideologiei monarhiste și moralității religioase rămîneau copiii de țărani. Pînă în anul 1828 dezvoltarea învățămîntului primar era încredințat comunelor rurale și urbane. Cu introducerea «Regulamentului» din 1828 guvernul țarist începe să înființeze școli primare în orașe, iar din 1830 și în satele situate pe domeniile statului, cu mijloace strînse de la țărani. În satele aflate pe domeniile moșierilor grija în privința școlilor primare a fost încredințată boierilor.

În realizarea acestei programe a fost antrenată și biserica. În 1836 Sinodul a publicat un regulament privind învățătura primară a copiilor de țărani din eparhia Oloneț. Pe temeiul regulamentului instruirea elementară a copiilor de țărani era socotită ca o obligațiune a preotimii parohiale. Obiectele de învățătură le constituiau cititul în limba rusă și slavonă, iar pentru doritori—și scrisul. În primul rînd, se cerea învățătura rugăciunilor, la care, după necesitate, se adăugau și unele noțiuni din aritmetică. La început inaugurarea școlilor elementare bisericești se prevedea în satele, unde existau «rascolnice», iar din 1837—în satele, unde preotimea locală își asuma sarcina să muncească gratuit în școală.

Călăuzindu-se de acest regulament, arhiepiscopul Dimitrie Sulima (1821—1844) insista ca preoții, în calitatea lor de păstori și învățători ai poporului, să se ocupe cu «povățuirea copiilor în credință și evlavie»²². Școlile bisericești primare în Basarabia au luat naștere în anul 1838 și în curînd numărul lor a sporit considerabil. În 1844 în ținut funcționau 326 de școli, avînd 346 de învățători cu 5177 de copii de țărani. În anii următori, însă, numărul lor s-a micșorat esențial și în 1856 au fost fixate 159 de școli cu 207 învățători și 1855 de elevi²³.

Eficacitatea funcționării acestor școli era minimă și, fiind lipsită de orice control, activitatea lor depindea completamente de atitudinea și conștiințiozitatea preotimii parohiale. De altfel, în concepția epocii nici nu era tendința de a da, prin școală, multă învățătură poporului de jos. Mitropolitul Moscovei Filaret Drozdov se pronunța astfel în această chestiune: «E, oare, bine și folositor să dăm multă știință copiilor de țărani? Educația, ce este superioară situației naturale a omului, nu rareori se dovedește mai mult păgubitoare decît binefăcătoare și de folos; ea seamănă multă neghină, dînd naștere nemulțumirii printre acei oameni care caută să treacă din mediul de jos în cel de sus»²⁴.

Concomitent cu sistemul de învățămînt bisericesc se constituia și cel laic. Parte componentă a învățămîntului primar prezentau școlile lancasteriene. La 17 mai 1820 guvernatorul general al Basarabiei Bahmetiev scria mitropolitului Gavriil că țarul, fiind convins de superioritatea metodei de instruire reciprocă, «a recunoscut folositor să se introducă acest procedeu de comunicare a cunoștințelor elementare în Basarabia»²⁵. Pentru crearea școlilor lancasteriene se impunea necesitatea de a pregăti cadre care să cunoască limba română, să traducă din limba rusă manualele didactice, precum și să însușească metoda de instruire reciprocă. În acest scop la Petersburg au fost trimiși studenții seminarului: Iacov Hîncu (viitorul savant lingvist,

autorul lucrărilor «Descrierea regulilor gramaticii valaho-moldave» și «Adunarea de scrieri și traduceri în proză și versuri pentru exerciții în limba valaho-moldavă», din 1839 — șef al catedrei de limbă moldo-vlahă a Universității din Petersburg); Laurenție Cunițki și Teodor Bobeica. Terminând cursul special, în 1821 ei s-au reîntors la Chișinău, unde și-au continuat studiile la seminar. Cu traducerea în limba română și pregătirea manualelor necesare se ocupa Șt. Margela. La cerința Petersburgului seminarul din Chișinău a trimis alfabetul slavon, folosit în scrisul Moldovei, redat în majuscule, litere de tipar și de scris, abecedarul, gramatica moldovenească și rusă cu traducere în moldovenească a conversațiilor scurte.

Către iulie 1820 au fost traduse în limba moldovenească cărțile și tăblițele necesare și trimise mitropolitului Gavriil pentru a verifica calitatea traducerii. În curând, însă, materialele didactice pregătite au fost anulate, deoarece, chipurile, fiind alcătuite după modelul de peste hotare, cuprind multe principii dăunătoare cugetului și inimii și sînt insuficient pătrunse de spiritul creștin²⁶. Au fost alcătuite tăblițe noi și trimise la Chișinău pentru a fi traduse în limba moldovenească și editate la tipografia eparhială. În 1823 ele au fost tipărite în număr de 600 exemplare²⁷.

În acești ani se manifestau primele elemente ale tendinței de rusificare a învățămîntului în Basarabia. Ministrul afacerilor interne Cociubei în raportul, prezentat țarului, despre lucrul preliminar în privința fondării școlilor lancasteriene în ținut scria despre posibilitatea «creării pe lângă școlile înființate, fără a spori numărul învățătorilor, a secției speciale pentru instruirea științei de carte rusă a copiilor, atît a rușilor săraci din Basarabia, cît și a moldovenilor, precum și a bulgarilor și altor originari străini, veniți în ținut, care vor dori să învețe limba noastră. Înființarea secțiilor speciale pe lângă școlile primare poate... cu timpul să devină unul din cele mai reale instrumente în însușirea limbii comune a imperiului de către locuitorii acestui ținut nou-alipit»²⁸. Promotorul politicii de rusificare era contele M. S. Voronțov, guvernatorul general al ținutului Novorosia și al Basarabiei. Primind în 1824 de la Ministerul Instruirii Publice tăblițele rusești pentru școlile lancasteriene, el a dat dispoziția «ca în aceste școli instruirea să se efectueze cu precădere în limba rusă, iar în limba moldovenească să fie instruiți numai acei care, în afară de cea rusă, vor dori să învețe această limbă»²⁹.

Esența dispoziției se baza pe sugestia ministrului instruirii publice A. S. Șis-cov, expusă în 1824. Se propunea ca în organizarea procesului de instruire să se călăuzească de următoarele principii: 1. «În întregul imperiu, necătînd la diversitatea confesiunilor și limbilor, instruirea populară trebuie să fie pur rusă»; 2. «Limba rusă să devină obiectul principal al instruirii»³⁰.

Primele școli lancasteriene au fost deschise în 1824 în Chișinău, Bălți și Ismail. Mai tîrziu au fost înființate în Bender și Hotin (1827), Akkerman (1839), Reni (1842), Orhei, Soroca și Cahul (1843). În anul 1848 în 12 școli lancasteriene au fost înregistrați peste 540 de elevi³¹.

Alt tip de școală primară era cea județeană, unde cursul de învățatură dura 3 ani. În ele erau admiși copiii nobililor, negustorilor, meșteșugarilor, micii burghezi și altor pături sociale. Astfel de școli au fost create în toate orașele județene. Unele școli primare, inclusiv și cele de fete, au fost înființate în mod particular de către diferite persoane.

Dacă în domeniul învățămîntului primar în prima jumătate a sec. al XIX-lea în Basarabia se forma un sistem bine determinat și ramificat în toate județele ținutului, apoi școala secundară era reprezentată numai de gimnaziul din Chișinău, fondat în 1833. Destinată, în primul rînd, copiilor nobilimii și clericilor, această instituție de învățămînt pregătea candidați pentru admitere la universitate. În anii 1837—1860 cursul complet al gimnaziului a fost absolvit numai de 302 elevi, pe cînd fusese eliminați, din diferite motive, aproape 1300 de elevi³².

La solicitările organelor locale în gimnaziu, paralel cu limba germană, iar mai tîrziu cu cea greacă, a fost introdusă predarea limbii moldovenești (române).

Instruirea profesională se efectua și în școala de pomicultură, deschisă în 1842 la Chișinău. Aici se pregăteau specialiști în diferite ramuri ale agriculturii: pomicultură, apicultură, sericicultură, cultura tutunului. În anii 1844—1867 această instituție de învățămînt al absolviților a fost absolvit-o 82 de elevi³³.

Aportul diferitor instituții de stat în dezvoltarea învățămîntului în Basarabia a fost divers. În 1862 din numărul total al elevilor (28163) 49,1% învățau în școlile supuse departamentului bisericesc, 26,6% — în localitățile subordonate cîrmuirii coloniale, 15,4% — în școlile Ministerului instruirii publice și 8% — în cele ale Ministerului proprietății de stat³⁴. Unii specialiști în materie considerau că numărul elevilor în școlile parohiale este majorat. Astfel, C. Ianovski, fostul rector al gimnaziului din Chișinău, în urma studierii stării școlilor parohiale din eparhia Chișinău, afirma că în tabel cele mai puțin verosimile sînt cifrele elevilor în școlile parohiale. Pentru a se apropia de adevăr ele urmau să fie micșorate cel puțin de două ori³⁵. Acest fapt parțial a fost confirmat de datele statistice suplimentare, prezentate de consistoria bisericească. Conform lor, la 1866 în Basarabia funcționau 538 de școli parohiale cu 9813 elevi și 584 învățători³⁶. Cu evidenta acestei precizări cota elevilor școlilor dirijate de cîrmuirea bisericească alcătuiă 40,7% din numărul total al elevilor din Basarabia.

Deci, în anii de pînă la reformele burgheze biserica a încercat un rol esențial în dezvoltarea învățămîntului, în iluminarea culturală a poporului. Majoritatea elevilor

școlilor spirituale (ținutală și cea parohială, înființate pe lângă seminarul teologic) o constituiau moldovenii, însă din cauza cunoașterii slabe a limbii de predare — celei ruse — învățau materia în mod mecanic, fără s-o înțeleagă cit de puțin. Limba rusă, în așa fel, era o barieră, pe care trebuia s-o înfrunte elevii moldoveni. Introducerea treptată a acesteia ca limbă, de instruire, condiționată de politica de rusificare forțată a regimului țarist și parțial de insuficiența cadrelor naționale, a provocat nivelul calitativ scăzut de însușire a programului, precum și nemulțumirea nu numai a păturilor sociale de jos, dar și a celor dominante.

În legătură cu punerea în acțiune a «Regulamentului» Sinodului din 1836 privitor la învățătura începătoare a copiilor de țărani din eparhia Oloneț, blagocinul superior din ținutul Iași (Bălți), protoiereul Mihail Siniacevski raporta arhiepiscopului Dimitrie: «În satele acelei părți a ținutului ce-mi este încredințată, aproape toți locuitorii sînt moldoveni, precum și preoțimea, afară de două sate — Bolotina și Bogdănești, în care preoții sînt ruși, iar locuitorii tot moldoveni, și acei dintre ei care doresc să învețe copiii lor carte, îi dau la «învățători liberi» să-i învețe carte moldovenească după limba lor maternă, care-i mai pe înțelesul lor, de aceea nu e nici o puțință ca prin parohii să dăm copiilor de țărani învățatură începătoare pe temeiul «Pravilelor», publicate pentru eparhia Oloneț»³⁷.

În acest context prezintă interes rezoluția arhiepiscopului, formulată pe baza raportului: «Să se aducă la cunoștință acestui blagocin superior că și preoțimea moldovenească nu e scutită de îndatorirea de a se îndeletnici în parohiile ei moldovenești cu învățătura începătoare a copiilor în limba moldovenească, deoarece și sătenii moldoveni au nevoie, după cum se vede din acest raport, de învățători pentru a învăța copiii lor carte moldovenească, și din aceea cauză îi dau să învețe la oamenii liberi, de tagmă politicească, ce, fără îndoială, nu pot preda tineretului moldovenesc învățătura în acel spirit creștinesc și în acea orînduială în care «Pravilele» arătate aici cer să se predea învățătura copiilor. Prin urmare — în al doilea rînd — să i se scrie blagocinului superior, ca dînsul, în calitate de slujitor al bisericii și fiu al patriei, să stăruie prin toate măsurile s-aute străduința mîntuitoare a stăpînirii de a implanta în inimile tineretului pravilele credinței noastre pravoslavnice și frica lui Dumnezeu»³⁸.

Spre a înlesni munca preoților moldoveni, care, după cum raporta alt blagocin, în majoritatea covârșitoare «nu cunoșteau decît propria lor limbă maternă»³⁹, arhiepiscopul Chișinăului Dimitrie a tradus «Pravilele» de învățatură în limba moldovenească și în anul 1842 le-a trimis prin parohii. De asemenea pentru școlile moldovenești a tradus «Începuturile învățăturii creștinești».

Aceeași problemă au avut de rezolvat seminarul, școala spirituală ținutală și cea parohială din Chișinău. Protoiereul Ioan M. Skvorțov, profesor la Academia spirituală din Kiev, făcînd în 1833 inspecție, a constatat că «seminarul din Chișinău, este, îndeobște, încă departe de săvîrșirea dorită» și că cauza principală a progreselor insuficiente în seminar era «deosebita greutate a învățaturii pentru moldoveni, cum sînt în mare parte elevii acestui seminar»⁴⁰.

Arhiepiscopul Dimitrie, fiind neliniștit de nivelul de instruire, efectua diferite măsuri pentru a ușura elevilor învățătura în seminar. El insista ca în Chișinău să fie numiți profesori cunoscători ai limbii poporului băștinaș. În raportul adresat «Comisiunii școlilor duhovnicești» scria că «pentru această regiune e absolută nevoie ca profesorii să cunoască limba moldovenească» și «profesorii care vor fi trimiși de la Academia din Kiev în seminarul din Chișinău, vor trebui să stăruiască a căpăta aici cunoștințe în limba menționată, dacă voiesc să fie cu adevărat de folos pentru seminarul din Chișinău»⁴¹. În scopul de a pregăti cadre naționale pentru seminar dînsul trimitea la Academia din Kiev elevi și învățători care cunoșteau limba moldovenească (în particular au fost trimiși «moldovenii de baștină» Bobeica și Juminschi). De asemenea insista ca toți profesorii școlilor parohiale și a celei ținutale să cunoască limba moldovenească și să explice toate lecțiile în rusește și moldovenește, obligînd totodată pe elevii moldoveni, atît în clasă, cît și în afara clasei, să vorbească între ei rusește⁴².

Toate aceste măsuri, însă, nu s-au soldat cu rezultate așteptate, deoarece tinerii elevi, veniți de la sate, cu mari dificultăți însușeau limba necunoscută pînă acum. Arhiepiscopul Dimitrie considera acest fapt la momentul dat (a. 1828) ca «inevitabil, deoarece copiii clericilor basarabeni în mare parte sînt moldoveni de baștină, care pe lângă aceasta locuiesc, în mare parte, în sate moldovenești... și deși eu, cunoscîndu-mi datoria, nu încetez de loc a îndemna preoțimea prin măsurile convenite ca să aibă străduință să cunoască limba rusienească, dar în vederea împrejurărilor acestei regiuni mărginașe și în puterea drepturilor acordate moldovenilor prin înaltul decret (Statutul despre constituirea regiunii Basarabia din 1818 — I. J., S. V.), nu am puțință de a obliga preoțimea să întrebuițeze în case neapărat limba rusienească, ceea ce ar avea urmări vătămătoare chiar pentru întreaga obște». După părerea lui, acest lucru nici nu trebuie să fie forțat, deoarece elevii claselor superioare seminariale cunosc limba rusă destul de bine⁴³.

În scopul consolidării predării limbii moldovenești în școlile laice basarabene, în 1841 a făcut un demers nobilimea locală. În procesul verbal al sedinței nobilimii din 1 martie 1841 se menționează că în școlile județene nu sînt învățători de limbă moldovenească, manuale și cărți didactice referitoare la acest obiect. Iar copiii nobilimii, intrînd în gimnaziu, deși găsesc acolo clasa de limbă moldovenească, nu pot să se

folosească de ea, dat fiind faptul că în școlile primare predarea este slabă și, ca urmare, absolvenții cunosc insuficient și limba rusă și cea moldovenească. Se solici-ta ca în școlile județene să fie numiți pedagogi de limbă moldovenească bine pre-gătiți și să se facă comandă de manuale în Moldova de peste Prut și Muntenia⁴⁴.

Examinând această problemă, la 21 martie 1842 Consiliul regional al Basarabiei a stabilit că cu prima ocazie în școlile județene din Bălți, Hotin și Chișinău se poa-te de permis predarea numai a limbii moldovenești, ca mult mai necesară tineretu-lui moldovean, iar pe urmă — predarea și a limbilor străine⁴⁵. În avizul său directo-rul școlilor basarabene, Nelidov, menționa că în caz de acceptare de către guvern a solicitării nobilimii basarabene, predarea limbii moldovenești, care deja a fost inclu-să în gimnaziu și școala județeană din Chișinău, poate fi introdusă în școlile simi-lare din Bălți și Hotin, precum și (dacă va fi înființată) în cea din Soroca. În toamna anului 1842 guvernul țarist a satisfăcut cerința nobilimii basarabene⁴⁶.

Analiza succintă a materialului expus ne permite să conchidem că în Basarabia în primii 50 de ani de aflare în componența Imperiului Rus s-a creat o anumită bază a învățământului public, îndeosebi a celui primar. Un aport esențial în crearea și dezvoltarea învățământului în ținut îi aparținea bisericii. Până în a doua jumăta-te a anilor 20 învățământul în Basarabia, fiind dirijat de către organele locale, într-o măsură și formă anumită își menținea particularitățile naționale. La tipogra-fia eparhială din Chișinău în anii 1814—1815 au fost tipărite 1320 de exemplare a manualului «Bucoavnă moldovenească cu traducere în rusește»⁴⁷. Tot aici, în 1819, a văzut lumina tiparului «Scurta rusască gramatică cu tălmăcire în limba moldoveneas-că pentru ucenicii Seminariei Chișinăului și ale altor școale din Basarabia», edita-tă în 1500 exemplare⁴⁸.

Odată cu promovarea politicii de uniformizare și de centralizare a învățămîn-tului din Rusia, cu introducerea programului de instruire unic pe toată țara colo-ritul național a început treptat să dispară. Limba moldovenească, ca limbă de in-struire, s-a păstrat în școlile bisericești primare din satele moldovenești, unde în majoritatea absolută învățători erau preoții locali, în mare parte necunosători ai limbii ruse. În școlile județene, gimnaziu și seminar limba moldovenească, împreună cu limbile străine, devenise obiect de studiere, utilizarea ei în calitate de limbă de in-struire era limitată. Efectuarea unor tentative de folosire a limbii moldovenești în procesul de instruire în școală urmărea scopuri pragmatice, fiind menite să înles-nească însușirea de către elevii moldoveni a obiectelor școlare de studiu, dar nu să consolideze limba moldovenească ca limbă de instruire.

Proclamarea și realizarea reformelor burgheze din anii 60 ai sec. al XIX-lea au exercitat o anumită influență și asupra problemei de instruire, în sensul antrenării mai largi a organelor locale în organizarea și dirijarea sistemului de învățămînt. Începînd cu această perioadă, pornește o nouă etapă în dezvoltarea învățămîntului public. Indici de bază de evidențiere a acestei etape pot servi promulgarea și rea-lizarea reformelor școlare, care, propriu-zis, au predeterminat dezvoltarea instruirii publice pînă în 1917. Ce-i drept, elementele democratice ce conținea în sine reforma școlară în privința dirijării sistemului instructiv au fost în curînd lichidate. Odată cu liberalizarea vieții sociale în periferiile naționale, în particular în Basarabia, se intensifică aspirarea națională. Ea s-a manifestat, în primul rînd, prin excluderea completă a utilizării limbii materne în toate sferile de activitate socială și cultura-lă, prin intensificarea instruirii și educației tinerei generații, în spiritul șovinismului țarist, menite să accelereze procesul de deznaționalizare a popoarelor neruse.

Acest proces contradictoriu s-a manifestat și în ramura învățămîntului subordo-nat cîrmuirii bisericești. Astfel, preoții i s-a acordat dreptul de a alege la congre-sele eparhiale, convocate la sfîrșitul anilor 60, cîte doi membri din rîndurile sale pentru seminarul teologic, școala spirituală de băieți și cea eparhială de fete, avînd dreptul să participe la ședințele acestor organe cu vot hotărîtor. Problemele învăță-mîntului bisericesc, cu excepția chestiunilor didactice educative, se examinau la con-gresele eparhiale școlare. Conform regulamentului școlilor duhovnicești din 14 mai 1867, în seminarul teologic erau admiși copiii din toate păturile sociale, se introdu-cea principiul eligibilității — seminarului i s-a acordat dreptul de a alege candidați la toate posturile vacante de profesori și conducători care urmau să fie confirmați de către episcop și aprobați de Sinod. Toate școlile duhovnicești au fost supuse su-pravegherii episcopului eparhial, căruia îi aparținea rolul hotărîtor în primirea decizi-ilor respective.

Bisericii îi revenea și în continuare rolul esențial în dezvoltarea învățămîntului. Acest fapt a fost confirmat de Regulamentul din 1874 cu privire la învățămîntul pri-mar. Potrivit acestuia preoțimea a fost însărcinată nu numai cu predarea religiei în școlile primare, dar și cu supravegherea superioară a îndrumării religioase-morale a învățămîntului primar. D. A. Tolstoi, oberprocurorul Sinodului și conducătorul Ministerului de instrucție, în memoriul prezentat Consiliului de miniștri la 5 aprilie 1866, exprimînd poziția sa în privința acestei chestiuni, scria: «Biserica ortodoxă, păstrînd și susținînd principiile ruse, curat poporane, face educație în același spi-rit și pastorilor săi. Principiile cardinale, susținute de biserica noastră, sunt neschim-bate, și prin urmare slujitorii ei vor avea totdeauna preferința necontestată față de toți ceilalți învățători ai poporului»⁴⁹.

Preocuparea predominantă a bisericii în domeniul învățămîntului public continua să fie școala spirituală, unde se instruiau, în primul rînd, băieții de tagmă duhovnicească, fiind pregătiți pentru a-și continua studiile în seminarul teologic. Întrucît unica școală spirituală din Chișinău nu era în stare să satisfacă cerințele sporite ale timpului, în 1869 congresul eparhial a luat decizia de a inaugura o nouă școală spirituală de băieți, care a fost deschisă în același an la Bălți și transferată în 1875 la Edineț. Mai tîrziu, în 1893, o astfel de școală a fost deschisă și în Ismail⁵⁰.

Ca și în prima jumătate a sec. al XIX-lea un mare obstacol în însușirea suficientă a materialului didactic era limba de instruire. Inspectorul Cherski în raportul prezentat Congresului școlar al județului Chișinău menționa că elevii școlii spirituale din Chișinău cunosc insuficient limba rusă, fiind slab pregătiți în casa părintească⁵¹. Spre deosebire de perioada precedentă, cînd cîrmuirea eparhială înțelegea cauzele care condiționau o astfel de stare în Basarabia și nu insistă ca elevii să învețe neapărat limba rusă acasă, acum ea ocupase o poziție dură. Arhiepiscopul Pavel a dispus ca preoțimea «să-și pregătească bine copiii pentru școala spirituală și, îndeosebi să aibă grijă să facă din limba rusă — limba lor maternă, impunîndu-i s-o învețe din mica copilărie»⁵². Congresul eparhial din 1873 a luat decizia de a obliga toată preoțimea să învețe copiii limba rusă acasă sau în școlile mănăstirești, ori să creeze în acest scop școli proprii în cercurile protopopești. Congresul amenința că nu vor fi primiți în școlile spirituale copiii, care nu vor cunoaște satisfăcător limba rusă⁵³. Deoarece aceste măsuri erau considerate insuficiente și, practic, nu puteau fi realizate, pe lângă școlile spirituale se deschideau clase pregătitoare. Dar și aceasta nu era destul, fiindcă, după cum scria în 1874 arhiepiscopul Pavel, «înființarea claselor pregătitoare pe lângă școlile din eparhia Chișinăului nu va aduce folosul așteptat pînă cînd elevii școlilor vor locui cum locuiesc acum, la cazale particulare la moldoveni, care nu cunosc — și chiar de cunosc, nu folosesc între ei — limba rusă»⁵⁴. Pentru a înlătura și această cauză pe lângă școlile spirituale s-au construit internate.

Biserica a început să acorde atenție și chestiunii instruirii fetelor de tagmă duhovnicească. În 1864 la Chișinău s-a deschis «școala pentru fete de tagmă duhovnicească». Regulamentul ei, întocmit de către profesorul seminarului Eugraf Poniatovski, fixa: «Scopul înființării școalei este triplu: a da adăpost orfanilor de clerici, lipsite de ajutor; a răspîndi cultura printre fetele din tagma duhovnicească; a crește vrednice soții de slujitori ai altarului lui Dumnezeu și evlavioase mame de familii»⁵⁵. La început școala avea trei clase. La școală erau admise nu numai fetele din tagma duhovnicească, dar și din alte pături sociale, plătind o taxă de 30 de ruble anual. Printre obiectele de predare era și limba moldovenească. În 1869 Congresul eparhial a luat decizia de a reorganiza școala de fete, conform regulamentului școlilor eparhiale de fete din 20 septembrie 1868. În 1872 ea a și fost reorganizată în școala eparhială cu 6 clase⁵⁶. Dat fiind faptul că absolventele școlii puteau să lucreze ca învățătoare în școlile primare, viziunea menirii școlii eparhiale devenise mai precisă și pronunțată. Arhiepiscopul Pavel spera că prin intermediul școlii va spori «marea putere morală ce va introduce în familii și în toată țara spiritul adevărat rusesc, putere, care va pătrunde în toate ungherurile Basarabiei în persoana soțiilor de preoți, a învățătoarelor de școli primare»⁵⁷.

Treptat se lichidau elementele democratice de cîrmuire a școlii eparhiale de fete. Conform regulamentului din 1868, directorul și membrii Consiliului școlar se alegeau de către congresele eparhiale. În 1882 Sinodul conchide că «această orînduire nu corespunde nici cu scopul școlilor eparhiale, al căror rost privește statul înțreg, nici cu situația personalului lor administrativ ce este chemat să facă slujbă nu unei singure pături sociale, ci bisericii și patriei». Pentru a da administrației școlii eparhiale «mai multă statornicie și neatîrnare față de congresele eparhiale ale preoțimii», Sinodul a luat decizie de a modifica regulamentul din 1868. Esența modificărilor consta în numirea personalului didactic, administrativ, afară de director, precum și președintelui Consiliului școlii de către episcopul eparhial; în alegerea directorului de către Consiliul școlii și confirmarea lui de către Sinod, pe temeiul avizului arhipastorului, ultimul în caz de divergență poate să prezinte Sinodului candidatura sa.

Despre rolul școlii eparhiale în instruirea fetelor ne vorbesc următoarele date: în 1864—1914 în școală au învățat 19755 de eleve, dar au absolvit-o doar 2051 de fete. O pătrime dintre absolvente au ocupat postul de învățătoare, mai mult de 50 continuau în 1914 cursurile în diferite instituții superioare, iar două — în universitățile din străinătate⁵⁸.

Programul și organizarea sistemului de cîrmuire în seminarul teologic a fost determinat de regulamentul din 1867. Înainte de aprobare, proiectul regulamentului a fost trimis pentru consultare. În avizul conferinței profesorilor seminarului din Chișinău s-a exprimat dorința ca «cel puțin în clasele superioare ale seminarului să se predea limba moldovenească», deoarece în Basarabia o parte considerabilă a populației nu cunoaște altă limbă, afară de cea maternă și slujba dumnezeiască în mai multe parohii se face în limba moldovenească. Arhiepiscopul Antonie în avizul său a susținut solicitarea profesorilor de la seminar, relevînd faptul că elevii școlii locale ori cunosc prea puțin limba rusă, ori n-o cunosc deloc, fiindu-le străină și, prin urmare, ar fi foarte greu pentru elevii din clasa I să învețe deodată limbile greacă, la-

tină și slavonă, ceea ce ar însemna că ei învață nu două, ci patru limbi străine (inclusiv cea rusă). Însă solicitarea n-a fost satisfăcută și, odată cu introducerea noului regulament, în 1868 limba moldovenească a fost exclusă din programul seminarului⁵⁹.

Potrivit noului regulament al seminariilor, la universitate puteau să-și continue studiile nu numai absolvenții, dar și elevii care terminau primele 4 clase de cultură generală. De acest drept s-au folosit mulți seminarisți. Numai în anii 1870—1878 63 de persoane, terminând 4 clase, au intrat la universitate⁶⁰. Uneori se crea așa situație că nu aveau pe cine să trimită la Academia spirituală. De aceea din 1876 la universitate se admiteau numai absolvenții seminarului, după un examen special. Ca excepție, cu un examen simplu absolvenții seminarului erau admiși la universitățile de la Derpt, Tomsk și Varșovia.

Odată cu înviorarea politicii reacționare a regimului țarist au început să fie înlăturate elementele liberale în cîrmuirea seminarului. În 1881 s-a abordat de către Sinod principiul eligibilității rectorului și a inspectorului. În 1884 au fost formulate principiile de bază ale formării direcției și corpului didactic al seminarului: drepturi depline în administrarea lui au fost acordate episcopului eparhial; personalul administrativ, didactic și ceilalți slujbași ai seminarului erau numiți de către arhiepiscop⁶¹.

Pentru a găsi o soluție mai bună în privința reformei învățămîntului seminarial, în 1905 Sinodul a cerut opiniile episcopilor eparhioți, precum și a corpurilor didactice din seminarii în privința acestei chestiuni. Episcopul eparhial al Basarabiei Vladimir a prezentat Sinodului avizul conferinței profesorilor din seminar, congresului eparhial al preoțimii din noiembrie a aceluiasi an. Congresul a exprimat dorința ca cursurile teologice, fiind separate, să fie gratuite pentru toți elevii, indiferent de apartenența socială a lor, să fie introduse limba și cîntarea moldovenească ca obiecte de studiu, principiul eligibilității în numirea conducătorilor de școli duhovnicești. În academiile spirituale să fie admiși fără examen toți absolvenții claselor teologice din seminar⁶². Revendicări analogice au fost formulate și în petiția seminarisților, semnată de către 322 de elevi⁶³.

Prin ucuzul Sinodului din 31 octombrie 1906 în ultimele clase ale seminarului (V—VI) au fost introduse limba și muzica moldovenească ca obiecte facultative. Noul program de studiu avea scopul de a apropia cursurile seminarului de programul școlilor laice⁶⁴.

Seminarului teologic din Chișinău i-a revenit rolul substanțial în dezvoltarea intelectuală a preoțimii basarabene și formarea intelectualității naționale. În anii 1813—1913 în această instituție de învățămînt și-au făcut studiile 4700 de elevi, dintre care 2436 au terminat cursurile seminarele complete; 383 de absolvenți și-au continuat studiile în instituțiile superioare de învățămînt; 102 au absolvit academiile spirituale, iar restul — instituțiile superioare laice⁶⁵.

Cîrmuirea eparhială, preoțimea au desfășurat o mare activitate și pe tărîmul învățămîntului public în localitățile rurale. Scopul principal al școlilor primare bisericești și ministeriale consta în «întărirea în popor a noțiunilor religioase și morale și în răspîndirea cunoștințelor elementare de folos»⁶⁶.

În 1861 cîrmuirea eparhială, îndeplinind dispoziția Sinodului din 1858, a obligat preoțimea parohială să deschidă școli rurale neapărat în toate parohiile, fie chiar în locuințele proprii ale preoților. În prima jumătate a anilor 60 au fost înființate peste 400 de școli, frecventate de aproape 7000 de elevi și 100 de eleve. Dar odată cu trecerea școlilor din satele de pe domeniul statului, precum și din satele foștilor coloniști străini sub cîrmuirea «Direcției școlilor din gubernia Basarabia», pe lîngă biserici au rămas către 1871 numai 171 școli cu 3587 de elevi⁶⁷. Instruirea se efectua în limba rusă.

Despre problemele ce le-a avut de rezolvat cîrmuirea eparhială în procesul de instruire a elevilor în limba rusă, precum și cel de cunoaștere obligatorie de către preoți a limbii ruse, denotă situația ce s-a creat în sudul Basarabiei în urma reanexării lui în 1878 la Rusia. În chestiunea dată prezintă interes raportul arhiepiscopului Pavel către Sinod. La particular el scria: «În regiunea nou-aflipită a Basarabiei sunt mulți candidați la preoție destul de pregătiți pentru România, și pregătiți insuficient pentru a căpăta pe drept locuri de preoți în Rusia. Iar în fostul ținut Cahul — ce aparținuse eparhiei Hușilor, sunt mulți tineri care au isprăvit seminarul din Iași și nu știu nici un cuvînt rusește. Situația acestor oameni, mai cu seamă a celor din urmă, este extrem de neplăcută. Ei sunt gata să fugă în România nu din dragoste pentru ea, dar pentru că nu speră să capete locuri la noi. Ar fi fost de dorit să-i reținem pe toți în Rusia, și să întrebuițăm tinerele lor puteri în slujba bisericii ruse și a statului, însă după ce-i vom face, în prealabil, pe cît e posibil, dostoinici de a sluji cauzei rusești. Părerea mea este că s-ar cuveni să fim îngăduitori față de aceste persoane timp de cinci ani sau chiar zece ani, și să le dăm locuri de preoți în regiunea realipită, cînd nu vom avea candidați mai buni. — ne fiind prea riguroși în chestiunea drepturilor lor la locuri de preoți. Prin această măsură se va înlătura emigrarea tinerilor cu studii teologice din Basarabia în România și acei ce se vor învrednici de preoție, în astfel de condiții, vor fi, putem nădăjdui, buni preoți și credincioși supuși ai țarului rus»⁶⁸.

În realitate, însă, tinerilor preoți, care nu cunoșteau limba rusă, li s-a propus în timp de doi ani s-o învețe, în caz contrar au fost amenințați cu transferarea lor din parohiile unde existau școli primare, întrucât ei, neposedând limba oficială, nu puteau fi admiși în funcțiile de profesori de religie în școală. Deși problema cadrelor era destul de acută, cîrmuirea eparhială nu a găsit de cuviință să admită la aceste posturi și pe învățătorii laici, întrucât «învățătorii dintre absolvenții școlilor normale, în caz cînd la nevoie li s-ar impune predarea religiei, pot transforma această obligațiune într-un mijloc pentru a sugera copiilor idei vătămătoare»⁶⁹. Ea considera necesar să numească în funcție de învățători de religie pe absolvenții școlii eparhiale de fete de la care «nu se poate aștepta decît sugerarea adevărurilor evanghelice»⁷⁰.

În 1884 au fost emise «Regulile privitoare la școlile bisericești-parohiale». Aceste școli se divizau în două grupe: școala de o clasă cu durata învățaturii de 2 ani și cea de 2 clase cu durata cursurilor de 4 ani. Școlile bisericești-parohiale puteau fi înființate de către preoții parohiali sau de către alți membri ai clerului, cursurile se țineau de către preoții locali, precum și de către alți membri ai clerului; cu aprobarea episcopului se numeau și învățători laici. Conform opiniei lui Pobiedonostev, școala bisericească-parohială era menită să fie «un nestrămutat sprijin moral contra năvălirii acelor pseudoînvățături religioase și sociale, ce dizolvă credința poporului și principiul de stat»⁷¹.

În 1886 Sinodul a aprobat programul de studii obligatoriu și unic pentru tot imperiul. Programul includea religia, cîntul bisericesc, limba bisericească — slavonă și cea rusă, caligrafia, istoria rusă și aritmetica. Acele școli, unde nu se îndeplinea complet programul, erau trecute în gradul inferior — ca școli începătoare («gramotă»). Ele urmau să fie create în toate satele și supuse exclusiv supravegherii și conducerii bisericești. Prin circulara Ministerului Instruirii publice din 1890 toate școlile începătoare rurale urma să fie supuse autorităților duhovnicești. Dreptul exclusiv al preoțimii de a supraveghea toate școlile începătoare a fost confirmat de «Regulile privitoare la școlile începătoare» din 1891.

La început programul obiectelor de predare în școlile începătoare n-a fost fixat. În această privință se afirma: «Prezentînd o continuare directă a educației de acasă și avînd mai mult un caracter familiar, școala începătoare nu se definește prin termene, cursuri și programe, nici prin gradul de dezvoltare și de studiu al învățămîntului și se împacă cu orice local, fie cît de strîmt, cu o casă țărănească — simplă și săracă, în schimb, însă, ea se definește strict prin îndrumarea religioasă a educației și prin obiecte sfinte de rit religios»⁷². Această situație nedeterminată a durat puțin timp. În 1891 Consiliul școlar de pe lîngă Sinod a aprobat lista obiectelor de predare: citirea, ceaslovul, psaltirea, cîntul bisericesc, citirea laică, scrisul și noțiuni elementare de aritmetică. Învățătorii urmau să fie preoții, țărani tineri, știutori de carte, ce vor căpăta pregătirea cuvenită în școlile speciale de două clase, înființate în acest scop în fiecare județ.

Avînd mijloace de întreținere reduse (10—75 ruble pe an), școlile începătoare erau foarte sărace și lipsite de orice mobilier trebuincios. Multe dintre ele n-aveau nici bănci, elevii ședeau pe lavițe pe lîngă pereți, ținînd cartea în mîini, iar pentru scris sau citit se așezau pe rînd la o masă. În unele școli, din lipsa de mijloace, copiii nici nu învățau a scrie, neavînd rechizitele școlare necesare. Pentru a ameliora această stare deplorabilă a învățămîntului în școlile începătoare Sinodul a hotărît să le asigure, începînd cu anul 1888, în mod gratuit cu manuale.

În Basarabia erau puține școli bisericești-parohiale de o clasă și de două clase. Conform datelor Consiliului Școlar Eparhial, înființat în 1884, către 1885 în ținut au fost înregistrate 25 de școli de acest tip: 8 — în județul Soroca, cîte 4 — în județele Hotin și Ismail, cîte 2 — în județele Akkerman, Orhei și Bender, precum și la Chișinău și Durluși⁷³. Fiind obiectul dezbaterilor, în 1884 Congresul eparhial a obligat preoțimea parohială să înființeze asemenea școli, antrenînd în acest lucru slujitorii bisericii și țărani știutori de carte, absolvenți ai școlilor de două clase. În urma măsurilor întreprinse, către 1887 în ținut funcționau 57 școli bisericești-parohiale⁷⁴.

Rezultatele, însă, nu satisfăceau cîrmuirea eparhială. În 1889 Congresul eparhial, punînd din nou în discuție această problemă, impune pe blagocini și pe preoții rurali să deschidă asemenea școli nu numai în satele, unde lipseau orice școli, dar și «în acele parohii unde se află școli ale Ministerului Instruirii Publice sau ale zemstvei și unde aceasta va fi cu putință»⁷⁵. În anii următori numărul școlilor a sporit. În 1903—1904 în eparhie erau 598 de școli, inclusiv 3 școli cu două clase, 385 — de o clasă (în ele învățau 15511 băieți și 5434 fete); precum și 208 de școli începătoare (cu 6041 elevi și 2079 eleve)⁷⁶.

Cadrele didactice pentru școlile bisericești-parohiale și cele începătoare se pregăteau în 6 școli de învățători — 5 de băieți (în localitățile Alexandrovca, Ivanovca rusă, județul Akkerman; Bulboaca, județul Bender; Baraboi, județul Bălți, Hotin) și o școală de fete (la Chișinău). În 1904 în aceste școli învățau 316 elevi și eleve⁷⁷. Cadre pedagogice se pregăteau, de asemenea, în școala de aplicație de pe lîngă seminarul teologic și în școala bisericească-parohială de pe lîngă școala eparhială de fete, înființate respectiv în 1886 și 1887.

În 1903—1904 în școlile bisericești-parohiale și începătoare, afară de preoții-învățători de religie, lucrau 566 învățători, dintre care 1 preot, 5 diaconi, 4 cîntăreți.

și 556 învățători laici. Nivelul profesional de pregătire a pedagogilor laici ni-l confirmă următoarele cifre: 4 erau absolvenți ai seminarului teologic, 139 — absolvenți ale școlii eparhiale de fete, 14 — absolvenți de liceu, 73 — absolvenți ai școlilor de învățători, 180 aveau certificate de învățător, 41 terminase diferite clase ale școlilor spirituale de băieți, 30 — absolvise școli județene și parohiale cu două clase, 8 — absolvenți ai școlii parohiale cu o singură clasă, 4 — cu pregătirea de acasă etc.⁷⁸.

Nivelul nesatisfăcător de instruire în școlile eparhiei Chișinăului era cauzat nu numai de frecventarea neregulată de către elevi, durata scurtă a cursurilor, pregătirea insuficientă a corpului didactic, lipsa materialelor didactice, dar și de cunoașterea slabă a limbii de predare (ruse) de către copiii moldovenilor. Referindu-se la această chestiune, izvoarele timpului constatau: «Judecînd asupra progreselor în școlile eparhiei nu se poate trece cu vederea peste faptul, că învățătorii au de afaceri cu copiii străini care, întrînd în școală, nu cunosc nici un cuvînt rusec și aud limba rusă numai la școală, timp de 4—5 luni. Acasă, însă, la părinții lor, școlarii vorbesc, bineînțeles, moldovenește și, nefrecventînd școala mai mult de 6 luni, uită adesea cuvintele și expresiile rusești, așa, încît cu începerea noului an școlar e nevoie să le învețe din nou. Deci, nu e de mirare dacă mulți școlari sunt nevoiți să termine învățătura, cuvenită pentru școala bisericească-parohială cu o singură clasă, abia după 4—5 ani de frecventare a școlii, cu toate că chiar și după aceasta mulți dintre absolvenți nu dovedesc totdeauna cunoștințele în limba rusă»⁷⁹.

Situația dată nu putea să nu provoace neliniștea cîrmuirii eparhiale și a învățămîntului din eparhie. În 1884 arhiepiscopul Serghie a propus Congresului eparhial să examineze problema privind limba de predare în localitățile, unde copiii nu cunosc limba rusă. Analizînd situația, congresul a menționat că «cursurile pentru copii în școlile bisericești-parohiale să nu se țină decît în limba rusă a patriei; însă dat fiind faptul că însăși populația eparhiei e alcătuită din diferite naționalități: ruși, ucraineni, bulgari, moldoveni și așa-zișii gagauzi, care vorbesc turcește, e nevoie, ca în timpul cursurilor cuvintele și expresiunile necunoscute să fie explicate în graiul local»⁸⁰. După cum vedem, la momentul dat, preoțimea basarabeană n-a avut îndrăzneală să insiste în fața organelor superioare de a introduce limba moldovenească ca limbă de instruire în școlile din satele moldovenești, limitîndu-se doar cu recomandarea utilizării ei în procesul de explicare a noțiunilor necunoscute.

Această problemă a fost abordată din nou în 1894. A. Ianovski, rector al seminarului din Chișinău, președinte al Consiliului Școlar Eparhial a prezentat congresului, organizat de Academia spirituală din Kiev, un referat în privința «școlilor minoritare» din eparhia Chișinăului, în care se analiza situația în școlile bisericești-parohiale din satele moldovenești din Basarabia. Copia referatului a fost transmisă congresului eparhial «spre cunoștință și chibzuire».

Ideea principală a referatului consta în aceea că potrivit condițiilor locale din Basarabia e nevoie ca pentru înția treaptă a învățămîntului să fie alcătuit un astfel de abecedar, în care cu litere ruse ar fi tipărite cuvinte și propoziții moldovenești, deoarece la începutul cursului primar copiii de moldoveni necunoscînd limba rusă, întîmpină mari greutăți: ei sînt nevoiți să se lupte cu greutățile primelor încercări de a citi și a scrie și, în același timp, să facă exerciții de a citi cuvintele și expresiile neînțelese pentru ei. Ca instrumente în ameliorarea situației se vedea publicarea cărților, mai importante pentru popor, în limba rusă cu text paralel în moldovenește. În același timp nu se susținea teza privind expunerea numai în graiul matern a conținutului cărților rusești copiilor în școli, pentru că, chipurile, aceasta poate să aducă la denaturarea adevărurilor sfintei credințe⁸¹.

Examinînd problema în cauză, preoțimea a constatat că congresul eparhial «pe temeiul celor dovedite prin experiență, este convins că moldovenii nu țin să învețe copiii lor numai în limba moldovenească, fiindcă înțeleg foarte bine necesitatea ca odată cu limba lor maternă, copiii să învețe și limba rusă a statului și limba slavonă-bisericească». Fiind de acord cu A. Ianovski și, «recunoscînd în același timp, nevoia de a publica cărți ruso-moldovenești», congresul a luat decizia să lase pe seama Congresului Școlar Eparhial grija: «1) de a publica Bucoavne ruso-moldovenești, precum și cărți folositoare și trebuincioase pentru școlile bisericești-parohiale din Basarabia pe baza mijloacelor acestui Consiliu și a Consiliului școlar de pe lângă Sinod. Cărțile tipărite în limba moldovenească, paralel cu text rusec, urmează să fie cumpărate de către biserici și școlile eparhiei pe contul propriu; 2) de a publica în revista eparhială articole și diferite broșuri în limba moldovenească și cea rusă; 3) viitoarele congrese eparhiale să depună toată stăruința să găsească mijloace bănești pentru publicarea cărților moldovenești-ruse, folositoare și necesare pentru școlile bisericești și pentru popor în cazul cînd Consiliul școlar eparhial va considera necesar să le tipărească»⁸².

Deși demersul dat a rămas fără urmă, semnificația faptului consta în aceea că limba moldovenească, pentru prima oară în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, a fost aprobată nu ca mijloc de ajutor pentru instruire în limba rusă, ci anume ca însăși limbă de instruire, determinată de cerințele metodologice ale învățămîntului. Anume prin acest fapt se condiționa necesitatea publicării cărților de instruire în limba moldovenească.

De menționat faptul că această chestiune și anume în sensul dat a fost abordată și în raioanele de pe malul stîng al Nistrului. Astfel, în iulie 1907 Sinodului a fost

ansmisă solicitarea Congresului eparhial Podolia în privința introducerii în școli bisericești primare a instruirii în limba moldovenească în satele moldovenești și cea ucraineană în localitățile ucrainene. Fiind respinsă această cerință, Sinodul a permis elevilor școlilor bisericești, aflate în localitățile cu populație moldovenească ucraineană, mai ales celor care pentru prima oară au intrat în școală, să se folosească de limbile moldovenească și ucraineană, în special în perioada începătoare învățării, dar cu condiția că limba de predare a tuturor obiectelor în școală să fie limba rusă⁸³.

Paralel cu învățământul bisericesc primar se dezvoltă și cel laic. Odată cu formarea organelor de autocîrmuire locală — zemstvelor, se creează un nou tip de școli primare, subordonate acestui organ. Consecințele dezvoltării învățământului primar în Basarabia, precum și rolul diferitor organe în această ramură a vieții spirituale demonstrează următoarele date: în anul 1906 în ținut funcționau 1007 școli cu 936 de elevi. Din numărul total al școlilor primare școlile ministeriale constituiau 2 (33483 elevi), bisericești-parohiale — 370 (20009), școli de zemstvă — 130 (7996), cele germane — 69 (9737), școli întreținute de societăți — 33 (2307 de elevi)⁸⁴.

E semnificativ faptul că la începutul sec. al XX-lea mai intensiv s-a desfășurat procesul de creare a școlilor primare în localitățile rurale moldovenești. Astfel, în anii 1897—1917 numărul lor s-a mărit de la 236 (40% din numărul total) până la 9 (60,6%), unde învățau 43308 elevi (53,4% din numărul total)⁸⁵.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea dezvoltarea învățământului public în Basarabia se caracteriza nu numai prin creșterea numerică a școlilor, dar și prin schimbări de ordin calitativ. În orașe și unele localități rurale se deschideau școli secundare de diferite categorii: gimnazii, licee, școli normale, profesionale și tehnice. Ele erau înființate atât de către organele de stat, cât și de către persoane particulare. În anul 1917 în ținut funcționau 50 de școli medii unde învățau aproape 11000 elevi.

Familiarizîndu-ne cu cifrele referitoare la sporirea numărului de școli și elevi, producem impresia despre progresul substanțial în dezvoltarea instruirii publice. Dacă această concluzie va fi exagerată, dacă ne vom limita numai la acești indici, realitatea reală și rezultatele dezvoltării instruirii publice reflectă nivelul științei de atunci a populației.

Conform datelor statistice ale recensămîntului populației din 1897, în Basarabia știutorii de carte alcătuiau numai 15,6% din numărul total al locuitorilor din ținut: în orașe — 32,8% și în localitățile rurale — 12,5%. Esențială era și diferența în nivelul științei de carte între bărbați și femei. În ansamblu pe gubernie acest indicator era respectiv 22 și 8,9%; în localitățile urbane — 42,8 și 22,3 în cele rurale — 18,2 și 2,0%. În raportul național această diferențiere este și mai pronunțată: din numărul total de bărbați moldoveni cunoștințe de carte aveau numai 10,5%, din numărul femeilor — 1,7%. La celelalte formațiuni etnice acest indice se prezintă în felul următor: la ucraineni — 15,3 și 3,1%; bulgari — 31,4 și 6,4%; găgăuzi — 21,1 și 1,1%; ruși — 39,9 și 21,1%, evrei — 49,6 și 24,1%, nemți — 63,5 și 62,9%⁸⁶.

Generalizînd materialul expus, putem face unele concluzii. Dezvoltarea instruirii publice în Basarabia în anii 1812—1917 se caracterizează prin anumite succese, care s-au manifestat, în primul rînd, în constituirea sistemului de învățămînt, în sporirea numărului școlilor și al elevilor. Un rol substanțial în dezvoltarea învățământului public, iluminarea culturală a populației îi aparținea bisericii. Desfășurarea procesului a avut loc în condiții istorice foarte complicate și contradictorii. Dezvoltarea culturii naționale, în particular a învățămîntului, trebuia să înfrunte diferite obstacole condiționate atât de factorii de ordin social-economic, cât și de politica reacționară, șovină a regimului țarist în domeniul vieții spirituale. O manifestare concretă a acestei politici prezintă rusificarea forțată a popoarelor neruse.

Experiența dezvoltării învățămîntului public în Basarabia în cadrul unui stat tar multinațional, așa cum a fost Imperiul Rus, în mod elocvent demonstrează că necesitatea nefastă a politicii țariste de uniformizare, de dirijare centralizată și birocratică a vieții spirituale a popoarelor devenise torpilarea dezvoltării culturii naționale, înlăturarea treptată a trăsăturilor naționale. Manifestarea concretă a acestui proces a fost limitarea, iar mai apoi și excluderea limbii moldovenești din toate sferele oficiale de funcționare, lichidarea școlii naționale, ignorarea materialelor și a tradițiilor naționale în procesul de instruire, care s-au soldat în cele din urmă cu decăderea în ținut a limbii literare moldovenești, stabilindu-se la nivelul popular. C. Stama-Ciurea în introducerea la volumul «Răsunete din Basarabia», editat în 1898 la Cernăuți, nota: «Limba română rustică, precum o vorbește poporul nostru din Basarabia, este singurul izvor de la care m-am adăpat; n-am în patria mea nici un institut național, nici o școală populară măcar; am fost și sînt o insulă socială în imensul ocean al slavismului»⁸⁷.

Tentativele timide, întreprinse de către unii reprezentanți progresiști ai intelectualității basarabene în scopul de a obține dreptul de a utiliza limba maternă atât în domeniul învățămîntului public, cât și în celelalte sfere ale vieții cotidiene, au fost reprimare dur de către regimul țarist. Către finele sec. al XIX-lea se crease o situație, cînd după cum constata I. Pelivan într-un articol publicat în zia-

rul «Basarabia» în 1906, «numai noi, moldovenii basarabeni, ne simțim în țara noastră, care e udată cu atîta sînge strămoșesc, ca într-o țară străină»⁸⁸.

Fiind conștienți de faptul că unica cale de salvare a populației băștinașe din Basarabia ca formațiune etnică este naționalizarea vieții sociale și culturale pe arena mișcării naționale, tot mai pronunțat și insistent se lansa lozincă «Vrem școli moldovenești».

Note

- ¹ *Стадницкий А.* Гавриил Банулеско-Бодони, экзарх Молдо-Влахийский (1808—1812 гг.), Митрополит Кишиневский (1813—1821 гг.). Кишинев, 1894. С. 269—270.
- ² *Гросул Я. С.* Труды по истории Молдавии. Кишинев, 1982. С. 149.
- ³ *Stere C.* Documentări și lămuriri politice. Preludii: partidul național-țărănesc și «cazul Stere». București, 1930. P. 20, 21.
- ⁴ *Стадницкий А.* Указ. соч. С. 302—303.
- ⁵ *Nistor I.* Istoria Basarabiei. Chișinău, 1991. P. 246.
- ⁶ *Popovschi N.* Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea (subțitușii). Chișinău, 1931. P. 42.
- ⁷ Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества. Т. V. Кишинев, 1910. С. 8.
- ⁸ *Nistor I.* Op. cit. P. 248—249.
- ⁹ *Popovschi N.* Op. cit. P. 61.
- ¹⁰ *Nistor I.* Op. cit. P. 250.
- ¹¹ *Popovschi N.* Op. cit. P. 64.
- ¹² *Стадницкий А.* Указ. соч. С. 257—258.
- ¹³ Кишиневские епархиальные ведомости (КЕВ). 1892. Т. XI. С. 263.
- ¹⁴ *Стадницкий А.* Указ. соч. С. 297.
- ¹⁵ Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии. Т. 2. Кишинев, 1902. С. 123.
- ¹⁶ *Лотоцкий П.* История Кишиневской Духовной семинарии. Кишинев, 1913. С. 62—63.
- ¹⁷ *Popovschi N.* Op. cit. P. 69—71.
- ¹⁸ Ibidem. P. 32.
- ¹⁹ Ibidem. P. 33.
- ²⁰ *Пархомович И.* Духовно-учебные заведения Кишиневской епархии (1813—1913 гг.). Кишинев, 1913. С. 21.
- ²¹ *Михневич И.* Исторический взгляд на учебные заведения Новороссийского края и Бессарабии. Одесса, 1843. С. 11—13.
- ²² *Popovschi N.* Op. cit. P. 61.
- ²³ Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества. Т. VI. Кишинев, 1911. С. 37—38.
- ²⁴ КЕВ. 1887. Т. VII. С. 241.
- ²⁵ Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии. Т. 2. С. 139.
- ²⁶ Ibidem. P. 142.
- ²⁷ Ibidem. P. 144.
- ²⁸ КЕВ. 1901. Т. XIV. С. 348.
- ²⁹ Ibidem. P. 355.
- ³⁰ *Шуп А. А.* Интеллигенция на Украине (XIX в.). Киев, 1991. С. 13.
- ³¹ *Stoicov I.* Istoricul învățămîntului primar bisericesc în Basarabia sub domnia rusă (1812—1917). Chișinău, 1933. P. 18.
- ³² *Лашков Н. В.* Кишиневская областная, впоследствии губернская, ныне первая гимназия. Кишинев, 1908. С. 197.
- ³³ *Крачун Т. А.* Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии. Кишинев, 1985. С. 83.
- ³⁴ Записки Бессарабского областного статистического комитета. Т. 2. Кишинев, 1867. С. 36—41.
- ³⁵ *Яновский К.* Кишиневская гимназия. Историко-статистический очерк//Записки... Т. 2. С. 40.
- ³⁶ Записки... Т. 2. С. 336.
- ³⁷ *Popovschi N.* Op. cit. P. 62.
- ³⁸ Ibidem.
- ³⁹ Ibidem.
- ⁴⁰ КЕВ. 1885. Т. XVIII. С. 417.
- ⁴¹ *Popovschi N.* Op. cit. P. 71.
- ⁴² Ibidem.
- ⁴³ Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества. Т. V. С. 16—17.
- ⁴⁴ Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии. Т. 2. Кишинев, 1902. С. 173.
- ⁴⁵ Ibidem. P. 175.
- ⁴⁶ Ibidem. P. 174—175.
- ⁴⁷ *Popovschi N.* Op. cit. P. 86.
- ⁴⁸ КЕВ, 1892. Т. 1. С. 31—37.
- ⁴⁹ *Popovschi N.* Op. cit. P. 172.
- ⁵⁰ *Пархомович И.* Духовно-учебные заведения... С. 175.
- ⁵¹ *Popovschi N.* Op. cit. P. 180.
- ⁵² Ibidem.
- ⁵³ Ibidem.
- ⁵⁴ Ibidem.
- ⁵⁵ Ibidem. P. 183.
- ⁵⁶ Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества. Т. VII. Кишинев, 1912. С. 204—208.
- ⁵⁷ КЕВ. 1881. Т. XVII. С. 759—760.
- ⁵⁸ *Popovschi N.* Op. cit. P. 410—411.
- ⁵⁹ Ibidem. 186.
- ⁶⁰ *Лотоцкий П. А.* Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии за сто лет ее существования (1813—1913). Кишинев, 1913. С. 51—68.
- ⁶¹ *Popovschi N.* Op. cit. P. 315—316.
- ⁶² Ibidem. P. 411—412; *Pinzaru S.* Anul 1905 și seminarul teologic din Chișinău//Revistă de istorie a Moldovei. 1991. Nr. 1. P. 11.
- ⁶³ *Pinzaru S.* Op. cit. P. 7—8.
- ⁶⁴ *Popovschi N.* Op. cit. P. 413.
- ⁶⁵ *Лотоцкий П. А.* Указ. соч. Приложение.
- ⁶⁶ *Popovschi N.* Op. cit. P. 172.
- ⁶⁷ Ibidem. P. 174.
- ⁶⁸ Ibidem. P. 216—217.
- ⁶⁹ Ibidem. P. 217.
- ⁷⁰ Ibidem.

- ⁷¹ Вестник Европы. М., 1896. Т. VI. С. 793.
⁷² Popovschi N. Op. cit. P. 295.
⁷³ Ibidem. P. 298.
⁷⁴ Revista societății istorico-arheologice bisericești. Vol. XV. Chișinău, 1924. P. 85.
⁷⁵ Popovschi N. Op. cit. P. 302.
⁷⁶ Ibidem. P. 306.
⁷⁷ Ibidem.
⁷⁸ КЕВ. 1905. Т. III—IV. Приложение.
⁷⁹ Popovschi N. Op. cit. P. 307.
⁸⁰ Ibidem. P. 299.
⁸¹ Ibidem. P. 303.
⁸² Ibidem. P. 303—304.
⁸³ Особые журналы Совета Министров царской России. 1908. г. Вып. V. М., 1988. С. 931—933.
⁸⁴ Basarabia (monografie sub redacția lui Șt. Ciobanu). Chișinău, 1926. P. 262.
⁸⁵ Ibidem. P. 260, 263.
⁸⁶ Первая всеобщая перепись Российской империи. 1897 г. Вып. 3. Бессарабская губерния. Спб., 1905 (Таблица XV).
⁸⁷ Literatura și arta. 1989. 20 iulie.
⁸⁸ Ciobanu Șt. Din istoria mișcării naționale în Basarabia. Chișinău, 1933. P. 8.

В 1992 г. издательство «Штиинца» начинает выпуск научно-популярного сериала «Древние культуры Молдовы», подготовленного научными сотрудниками Института археологии и древней истории Академии наук Молдовы. В брошюрах, издаваемых на румынском и русском языках, будут описаны основные археологические культуры, исследованные на территории республики. Перечень всех брошюр с аннотациями будет помещен в тематическом плане выпуска литературы издательства «Штиинца» в 1993 г. Там же будут указаны адреса, по которым следует направлять заявки на эти издания.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „NICOLAE IORGA — 120 ANI DE LA NAȘTERE”

La 17—18 decembrie 1991 la Institutul de Istorie al A.Ș. a Republicii Moldova s-au desfășurat lucrările sesiunii științifice consacrate memoriei lui Nicolae Iorga.

În prima zi, după «Cuvîntul de deschidere» rostit de către academicianul **H. Corbu**, au fost prezentate următoarele comunicări: **Em. Bold** (Iași) — «Nicolae Iorga — om politic»; **D. Dragnev** (Chișinău) — «Premisele trecerii de la epoca medievală la cea modernă în viziunea lui Nicolae Iorga»; **P. Balmuş** (Chișinău) — «Nicolae Iorga — exeget și editor de literatură veche română»; **A. Andronic** (Iași) — «Amintiri din anii studenției despre profesorul Nicolae Iorga».

În aceeași zi, în continuare au luat cuvîntul: dr. colonel **N. Ciobanu** (București) — «Despre studierea tematicii militare de către N. Iorga»; **S. Pavlicenco** (Chișinău) — «N. Iorga în spațiul hispanisticii românești»; **I. Nuță** (Iași) — «Nicolae Iorga și unele probleme de antroponimie»; **T. Cotelnic** (Chișinău) — «Problema de limbă în opera lui N. Iorga»; **N. Zugravu** (Iași) — «Probleme de istorie a Bizanțului în opera lui Nicolae Iorga»; **A. Eșanu** (Chișinău) — «Letopisețul Țării Moldovei» de Grigore Ureche în cercetările și aprecierile lui Nicolae Iorga; **V. Durnea** (Iași) — «Nicolae Iorga — director de conștiință la „Semănătorul”».

La prima ședință a sesiunii au făcut replici interesante cu privire la activitatea politică a lui N. Iorga domnii **E. Levit** (Chișinău) și **M. Stănescu** (București).

Cea de a doua zi a sesiunii a fost deschisă prin comunicarea susținută de lectorul universitar **P. Parasca** (Chișinău) — «Nicolae Iorga despre formarea statului medieval Moldova». De asemenea semnalăm comunicările: «Nicolae Iorga — profesor la Școala superioară de război din București» susținută de **J. Rotaru** (București); «Nicolae Iorga și teatrul românesc» de **L. Cemortan** (Chișinău); «Nicolae Iorga și războiul de reîntregire și înfăptuire a unității naționale a românilor» (**Dr. Marin S. Stănescu**, București); «Nicolae Iorga și unele probleme de istorie a Bucovinei» (**I. Varta**, Chișinău); «Păgini de istorie a Bugeacului în opera lui Nicolae Iorga» (**I. Chirtoagă**, Chișinău); «Aspecte din istoria Basarabiei. N. Iorga în dispută cu istoricii ruși» (**Ch. Negru**, Chișinău); «Nicolae Iorga și mișcarea națională din Basarabia» (**Ch. Palade**, Chișinău); «Nicolae Iorga și ținuturile pierdute» (**Vi. Nicu**, Chișinău); «Nicolae Iorga și problemele dreptului medieval românesc» (**A. Galben**, Chișinău); «Nicolae Iorga și chestiunea vechiului drept românesc» (**E. Aramă**, Chișinău).

Pe marginea comunicărilor susținute au luat cuvîntul domnii **N. Raievschi**, **A. Andronic**, **Em. Bold**, **J. Rotaru**, **A. Eșanu**.

În cuvîntul de încheiere asupra lucrărilor acestei sesiuni domnul **A. Țaran**, directorul Institutului de Istorie al A.Ș. a Republicii Moldova a mulțumit autorilor pentru comunicările interesante, variate, a menționat realizările acestei sesiuni consacrate prestigioasei personalități, savantului de renume mondială, indicînd totodată pericolul mitizării, zeificării lui Nicolae Iorga.

La finele sesiunii constituitoarei ei au organizat pentru participanți o excursie la Căpřiana, localitate cu un însemnat și bogat trecut istoric.

CUPRINS СОДЕРЖАНИЕ

<i>ȚARANU Anatol M.</i> Istoriografia națională — imperativ al timpului	3
---	---

Studii Исследования

<i>BULMAGĂ Leonid E.</i> Transformarea colhozurilor în sovhozuri: necesitate obiectivă sau politică de clasă?	9
---	---

Comemorări Юбилей

<i>ZUGRAVU Nelu.</i> Nicolae Iorga: neamul, «legea», limba	18
<i>EȘANU Andrei I.</i> Nicolae Iorga despre Grigore Ureche și cronica sa	22
<i>DRAGNEV DEMIR M.</i> Premisele epocii moderne în Moldova și Țara Românească în viziunea lui Nicolae Iorga	26

Istoriografie Историография

<i>ȚURCANU Ion A.</i> Istoriografia reformei agrare din Basarabia în anii 1918—1920	30
---	----

Materiale documentare Документальные материалы

<i>МОВИЛЯНУ Н.</i> Накануне и после 28 июня 1940 года	51
---	----

Plai natal Краеведение

<i>HAIDARLI Dan.</i> Materiale documentare în ajutorul cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova (V)	58
--	----

In ajutor profesorilor de istorie В помощь преподавателям истории

<i>JARCUȚCHI Ion I. VALCOV Sergiu V.</i> Aspecte din istoria învățământului public din Basarabia și Transnistria (sec. XIX—înc. sec. XX).	66
---	----

Viața științifică Научная жизнь

<i>SOLTAN Gh.</i> Sesiunea științifică «Nicolae Iorga — 120 ani de la naștere»	80
--	----

2-16
1 r. 20 c.

Indice 76965

CHIȘINAU „ȘTIINȚA” 1992

ISSN 0236-3100. REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI. 1992, nr. 1, 1-50.

Coli de tipar conv. 7,0. Coli editoriale 8,75. Tirajul 5292. Comanda 63. Prețul 1 r. 20 c.

Editura „Știința”, 277004. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare, 180.
Adresa colegiului de redacție: 277004. Chișinău, str. 31 August, 82.
tel. 23-33-14

Tipografia editurii „Știința”, 277004, str. Petru Movilă, 8